Oud Gorcum Varia

1960

MGW TEEN
GORINCHEM

OUD GORCUM VARIA

★

1960

★

Overdruk uit het Nieuwsblad voor Gorinchem en Omstreken,
uitgegeven door de Historische Vereniging „Oud Gorcum".

INHOUD

Blz.

LATEN WIJ ZUINIG ZIJN OP WAT DE HISTORIE ONS LIET, door H. F. van Peer 3

EEN KRONIEK VAN MR. C. G. BOONJAJER, door H. F. van Peer 6

OVER ETEN GESPROKEN, door H. F. van Peer 9

HET MUSEUM BOONZAJER, door H. van Hoogdalem 12

GORINCHEM EN HAAR GARNIZOEN IN DE ACHTTIENDE EEUW, door H. van Hoogdalem 14

NU EENS OVER VROUWEN, door H. F. van Peer 16

UIT EEN OUD REISBOEK, door H. F. van Peer 20

DE BURGEMEESTER POSTDIEF?, door H. van Hoogdalem . . 23

HET DAGBOEK VAN MATTHIJS SNOECK HUIBERTSZOON (1744—1816), door H. F. van Peer 29

HET BEZOEK VAN NAPOLEON EN MARIE LOUISE AAN GORINCHEM, door H. F. van Peer 31

NAPOLEON IN GORINCHEM (1811), door H. F. van Peer . . . 33

ALEXANDER I VAN RUSLAND KWAM NAAR GORINCHEM, door H. F. van Peer 38

ER KWAM NOG MEER HOOG BEZOEK, door H. F. van Peer . . 41

NAPOLEON IN GORINCHEM, door Mr. J. J. Beyerman 43

JOANNES BAPTISTA VAN NEERCASSEL, door H. van Hoogdalem 44

EEN LEERZAME INLEIDING EN EEN VERGETEN VOORBERICHT, door H. van Hoogdalem 54

WAGENMAKERSROEM, lezing door F. Wilkens 57

VAN ETEN EN DRINKEN BIJ DE MIDDELEEUWER, door J. G. N. Renaud 59

Laten wij zuinig zijn op wat de historie ons liet

Er is in de loop der eeuwen heel wat verloren gegaan met betrekking tot Gorcums rijke historie. Want rijk is de geschiedenis van Gorinchem en het Land van Arkel.

In vroeger jaren sprong men helaas niet zo erg voorzichtig om met oude papieren, met historische gevels en voorwerpen van kunst en historische waarde. Veel verdween als „oud papier", veel werd als afbraak verkocht of zelfs vernietigd en dingen „van waarde" taxeerde men jammer genoeg alleen naar de prijs die men er van kenners uit andere plaatsen en landen voor kreeg.

Hierdoor is Gorcum — en heus niet alleen onze stad — belangrijk armer geworden, ook al ben ik het dan geenszins eens met hen die zeggen, dat wij nagenoeg niets over hielden. Als men eens goed z'n ogen de kost geeft, kan men in de Arkelstad heus nog aardig wat uit het verleden vinden, ook al zouden wij dan graag zien dat dit meer was. Maar..... daarover een andere keer — met bewijzen gestaafd.

Op dit ogenblik willen wij met u praten over de „geschreven historie" van onze stad, neergelegd zowel in authentieke bronnen als in kronieken en boeken met dikwijls twijfelachtige waarde. En dan nog niet in hoofdzaak over wat behouden bleef, maar over de manier waarop men vroeger met archieven en andere bronnnen omsprong.

Zelfs Karel de Stoute zegt reeds dat Gorcums stadsbrieven „qualick bewaert ende cranck toesicht hebben gehadt".

Ja, er is dikwijls raar omgesprongen met archieven en kronieken. Spreekt burgemeester M. W. Schakel op pag 21 van zijn „Geschiedenis van de Hoge en Vrije Heerlijkheden van Noordeloos en Overslingeland" (1955) immers niet over „De kroniekschrijver, wiens werk ik in een appelkist op het Slot vond.....".

Zo ging het ook in Gorinchem. Er zijn hier verschillende voorbeelden van. Zo kunnen wij lezen in „Vita Nova", Schoolkrant van het Gymnasium Camphusianum, Lustrumnummer van 10 september 1955 van de hand van de rector, Dr. P. J. T. Endenburg:

„Een man, die wèl belang stelde in historie, Mr. C. G. Boonzajer, bemerkte in 1830 op een kwade dag, dat men op het stadhuis dacht aan de opruiming van eenige oude, vuile papieren.

Hij onderzocht de hoop, onder een schoorsteen opeengestapeld en aan roet en vocht blootgesteld. Maar zijn onderzoek ging te langzaam voor het ongeduld der opruimers.

Weldra vernam hij, dat de gansche boel voor scheurpapier verkocht was en reeds den weg naar de hoofdstad had ingeslagen, om daar spoorloos te verdwijnen in v i c u m juist niet v e n d e n t e m t h u s e t o d o r e s."

Maar ook Boonzajer's stukken zijn in het algemeen slecht terechtgekomen. Bij zijn overlijden zijn verschillende papieren die zich in zijn nalatenschap bevonden her en der verspreid, naar onze mening zeer tegen de wil van deze Gorcumse geschiedvorser in, die de historie van onze stad een goed hart toedroeg en veel verzameld heeft.

Het is niet onmogelijk dat de stukken die Boonzajer uit het Gorcumse gemeente-archief wilde redden dezelfde zijn waarover later wordt gesproken. Wij vinden hierover in H. A. v. Goch's „Van Arkel's Oude Veste" in 1898 verschenen bij Teunis Horneer, Boekdrukker in de Gasthuisstraat, in „'t Gulde Haantje" op pag. 117:

„Als 'n staaltje met welk 'n roekeloosheid men een tijdlang heeft omgesprongen met documentaire bescheiden, citeer ik gedeeltelijk wat vermeld staat in de „Kronyk van het Historisch Genootschap" te Utrecht, 5e jaargang 1849, blz. 153-154.

„ARCHIEF DER STAD GORINCHEM. Er worden verscheidene papieren ter vergadering voorgelegd, welke vroeger niet anders dan op dit archief kunnen hebben berust. Een der leden, die deze stukken op verzoek des bestuurs ter inzage heeft opgezonden, meldt daarvan het volgende: Nu 8 à 9 jaren geleden vond ik een stuk papier in mijn huis, hetwelk mij bleek tot het archief der stad Gorinchem betrekking te hebben en de handteekeningen van een paar leden van het bestuur dier plaats te dragen. Bij onderzoek vernam ik, dat dit stuk papier had gediend om enig voorwerp of eetwaar te bedekken hetgeen door een mijner bedienden in een klein winkeltje (Amsterdam) was gehaald. Ik begaf mij onmiddellijk naar dat winkeltje (in een kelder) en vond daar dan ook nog eenige andere papieren en beschreven bladen, die mij bleken tot de gezegde stad betrekking te hebben.

Er was niet veel meer voorhanden,

maar de winkelier verhaalde mij, dat hij reeds eenigen tijd geleden van een onbekend persoon een partij van gelijksoortig papier bij het pond had gekocht en voor zijn winkel tot zakjes beplakt of op een andere wijze gebruikt had".

Zie, zo ging het in de loop der jaren met archiefstukken en Emck vertelt ons in zijn Kroniek van Gorinchem nog iets over 1532, toen er waarschijnlijk ook belangrijke Gorcumse stukken verloren gingen. Emck schrijft dan:

„Jan van der Haar (Johan Harus) bijgenaamd Jan met de boeken, Gorcumer van geboorte en kanunnik aldaar, overgeplaatst naar 's-Gravenhage overlijdt in 1532, en maakt Keizer Karel V erfgenaam van zijn grote boekerij (waarmede wellicht ook oude archieven van Gorinchem zijn overgegeven aan den Keizer) om daarvan te maken eene openbare boekerij. Deze verzameling is gedurende den 80-jarigen oorlog te 's-Gravenhage verloren geraakt".

En zo zullen er ongetwijfeld meer gevallen zijn geweest, al heel vroeg en ook later nog, al mogen wij dan blij zijn, dat er vandaag heel wat voorzichtiger met archieven en belangrijke stukken wordt omgesprongen.

Het voorgaande bedoelde zeker niet te zeggen, dat wij over Gorcums historie weinig meer bezitten — integendeel — maar het is wel een appèl om zuinig te zijn. Heel zuinig.

Ons gemeente-archief bevat gelukkig nog talrijke voor Gorcums historie belangrijke stukken. U kunt ze vinden in de „Inventaris van het Oud Archief van de Stad Gorinchem", met supplement, totaal 117 folio-vellen. Daarnaast vindt men in allerlei andere archieven belangrijke stukken over Gorcums geschiedenis en mag niet onvermeld blijven het prachtige werk dat Dr. H. Bruch verrichtte in zijn verzameling „Middeleeuwse Rechtsbronnen van Gorinchem". Bruch heeft met verscheidene anderen belangrijke arbeid verricht voor de historiebeschrijving van onze stad.

Overigens vindt men in de bibliotheek van de Historische Vereniging „Oud Gorcum" vele werken en stukken die van betekenis zijn en de leek kan ook heel wat vinden in de Openbare Leeszaal te Gorinchem. In de catalogus van deze instelling (uitgave 1958) komen speciale hoofdstukken voor met betrekking tot de „Gewestelijke en Plaatselijke geschiedenis" en de „Geschiedenis van Gorinchem".

En verder is het zaak dat wij blijven speuren, opdat stukken in appelkisten en als winkelzakken in keldertjes tot het verleden behoren, waarmede wij de historie van Gorinchem nog meer verrijken.

★

Nu heeft men niet alleen met Gorcums archieven onvoorzichtig omgesprongen. Men deed dit ook met oude gebouwen en gevels, men verkocht kunstvoorwerpen en schilderijen en Gorcum verloor veel, dat nu voor haar van grote waarde geweest zou zijn.

Dat men de Blauwe Toren en de kloosters afbrak, och, dat is al weer zo lang geleden, maar dat men in de 19e eeuw ons mooie stadhuis en de kerk niet heeft behouden, dat zit mij niet goed.
Trouwens, wat is er in die 19e eeuw toch veel vernietigd. De eerste foto's die van Gorinchem werden gemaakt, tonen u nog heel wat oude gevels, die helaas onder de slopershamer vielen. Restaureren was in die tijd een vreemd woord, ware het anders geweest, Gorcum zou heel wat daalders meer waard zijn geweest, althans historisch gezien.

In 1914 vertelde de heer W. J. Dingemans in de brochure „Iets over het museum der vereeniging Oud-Gorcum in het huis Dit is in Bethlehem" het volgende:

„Om aan geld te komen (voor de nieuwbouw van de kerk) had de kerkeraad het koperen koorhek en het kerkameublement voor *f* 1600 verkocht — van de preekstoel liet ze een archiefkast maken (nu nog in de consistorie aanwezig).

De drie graftombes, die in de oude kerk stonden, die van de Arkels, de Paffenrodes en de familie Van der Does werden opgeruimd. Dekstukken en plinten werden waarschijnlijk als sloperswerk verkocht, alleen de stenen beelden voorstellende Jan van Arkel den Sterken en van zijne gemalin Bertha van Ochten begroef men in de kerk aan de Zuidwestzijde in het vak naast het orgel om zo noodig en gewenscht, nader te kunnen worden opgedolven en geplaatst", hetgeen dan gelukkig weer is gebeurd. Jan en Bertha liggen in de Hervormde Kerk en Maria van Paffenrode rust in steen in het Gorcumse museum, geschonden en gebroken, maar toch nog vol gratie dank zij sierlijke beeldhoudkunst.

En luister nu wat Dingemans in 1914 verder nog vertelde:

„Het eiken wapenbord, dat uit 1600 dateerde, werd tot brandhout verhakt,

de kostersche kookte er haar potje op". Wij mogen het de vrouw van de koster niet al te zeer kwalijk nemen, haar vuurtje brandde waarschijnlijk goed, maar schandalig is het.

En zo zouden wij kunnen doorgaan. Men dempte de Kalkhaven en stelde er een zielloos stadsdeel voor in de plaats zoals wij dat vandaag nog kennen en dat alleen goed is om er de kermis een plaats op te geven. Andere watertjes werden gedempt en onze oude Lingehaven bedreigt eenzelfde lot.

De schilderijen van de schutters werden verkocht aan een — laten wij het fatsoenlijk zeggen — een „waterkijker". Het schuttersziIver verdween en kwam in handen van hen, die het historisch op een hogere waarde stelden dan de Gorcumers die de schanddaad van de verkoop verrichtten. De keten van 't schuttersgilde van St. Joris bevindt zich in de Wallace-collection in Londen. Een gezicht van Jan van Goyen op Gorcum — een juweeltje waarvan ons alleen een foto rest — werd naar Amerika verkocht. Een schilderij van de Groenmarkt omstreeks 1750 is in Engels bezit en wij verkopen er alleen nog maar prentbriefkaarten van. Ook de drie blompotten zijn in Engeland en wij kregen er een nietszeggend tegeltableau voor terug in een huis, dat ondanks zijn schoonheid straks ook ten offer zal vallen aan de 20ste eeuwse sanering van de binnenstad.

Jan met de vinger verdween uit het Wilhelminapark Buiten de Waterpoort en sneuvelde in 1944 op de Gemeentewerf, de pomp van 1864 die achter het stadhuis stond, is ook al spoorloos verdwenen en wij kunnen slechts kijken naar de bazuinengel die overbleef en in een stil hoekje van het museum staat.

Pothuizen heeft Gorcum niet meer, oude gevels heeft men in de 19e en het begin van de 20ste eeuw bepleisterd om vooral toch maar niets van de oude glorie te laten zien.

Op de Kortendijk ligt een oude grafzerk als stoepsteen — een aanklacht tegen het gemis aan piëteit van onze voorouders.

En dan spreken wij nog maar niet van al die schilderijen van bekende Gorcumse schilders die naar elders werden verkocht. Het gebeurde in de 19e eeuw, toen er een uitverkoop van Neerlands kunstbezit werd gehouden. Vijfenzeventig jaar geleden, toen de Vereeniging Rembrandt „tot behoud en vermeerdering van kunstschatten in Nederland" werd opgericht, bezat het Rijksmuseum in Amsterdam 2 Rembrandts, 2 werken van Frans Hals, geen Vermeer; het Mauritshuis 4 Rembrandts en verder niets aan meesters uit de 17e eeuw, onze grootste kunstperiode ,uniek in de gehele geschiedenis. In Leningrad treft men 30 Rembrandts aan, evenveel als in het Rijksmuseum en het Mauritshuis samen.

Gelukkig is er sindsdien veel verbeterd, dank zij de Vereeniging Rembrandt. Wat deze vereniging voor het kunstbezit van Nederland heeft gedaan is van onschatbare waarde.

Maar ook in Gorinchem blijft er op dit terrein veel te doen. Wij zijn de stad die verscheidene belangrijke schilders leverde: Abraham Bloemaert, Jan van der Heyden, Jacob van der Ulft, Hendrik Verschuring, Jan Olis en de Camphuyzens, om er maar enigen — en natuurlijk de belangrijkste — te noemen.

Schilderijen van deze meesters vindt men tegenwoordig in de belangrijke musea van ons land en in het buitenland. In Gorinchem echter vindt men er nagenoeg geen.

Hier ligt een taak voor het Gorinchem van vandaag, dat mee wil doen in deze dynamische tijd, maar gelukkig ook begrip heeft voor zijn historie. Een historie waar wij trots op kunnen zijn en die weinig Nederlandse steden met ons gemeen hebben. Er zijn er slechts enkele.

Verstaan wij ten opzichte van de historie onze taak, dan tonen wij ons zuinig tegenover archieven en gevels, schilderijen en kunstvoorwerpen uit een tijd, die zo bijzonder rijk was en ons ook vandaag nog een boodschap te bieden heeft.

In deze overtuiging werd het bovenstaande geschreven onder het motto: „Laten wij zuinig zijn op wat de historie ons liet". Het heeft geen recht op historische of wetenschappelijke belangrijkheid, het werd slechts geschreven door iemand die de stem van het verleden heeft verstaan en dat verleden wil voorhouden aan zichzelf en aan u, omdat hij er van overtuigd is, dat wij slechts zijn uit wat de historie ons liet.

H. F. van Peer.

Een kroniek van Mr. C. G. Boonzajer

Naar een causerie van H. van Hoogdalem
bewerkt en aangevuld door H. F. van Peer

Iemand die in zijn leven een groot verzamelaar was van alles wat verband hield met Gorcums historie was Mr. C. G. Boonzajer, van 1811 tot 1854 notaris te Gorinchem, die tevens wethouder was. Boonzajer was een actief beoefenaar van de Gorcumse historie en hij verzamelde zeer veel, dikwijls op allerlei losse velletjes, waarvan er vele bewaard zijn.

Toen hij echter door de dood werd overvallen bevonden zich onder zijn nalatenschap vele stukken, die in het archief van de stad Gorinchem thuishoorden. Door veilingen kwam er veel in andere handen, maar in de loop der jaren zijn gelukkig in Gorinchem weer verschillende stukken terug verworven

Uit 't materiaal van Boonzajer zijn belangrijke dingen naar voren gekomen en o.a. bleek, dat hij de primeur van een kroniek van Gorinchem had en niet Emck zoals altijd werd verondersteld.

Deze kroniek is in origineel handschrift in het bezit van de Historische Vereniging „Oud Gorcum" en loopt van 418 (!) tot 1859. Deze verzameling is vooral belangrijk daar waar Boonzajer zijn eigen tijd beschrijft en dus uit eigen beleving noteerde.

Deze aantekeningen zijn gevat in 'n perkamenten omslag met als titel „Lijst van Charters, Etc. van Gorinchem en Arkel Ao 418-1859". Het boek is aan de bovenzijde door het vocht beschadigd, maar dit heeft de inhoud slechts zeer weinig schade gedaan.

In tegenstelling tot Emck — die zijn kroniek voor het grote publiek schreef en dus tot 'n populaire uitgave moest komen — noemt Boonzajer zeer dikwijls de bronnen van zijn aantekeningen. De beide kronieken stemmen op verscheidene punten overeen, anderzijds zijn er afwijkingen en ze vullen elkaar dikwijls aan.

De kroniek van Boonzajer geeft een aardige kijk op de eerste helft van de 19e eeuw, temeer daar hij ook aandacht aan het economische leven en de ontwikkeling schenkt.

Aanspraken op historische betrouwbaarheid mag de kroniek in vele opzichten niet maken en ook Boonzajer schreef dikwijls klakkeloos de vroegere kroniekschrijvers na, maar niettemin is het een verzameling van betekenis, al is die dan dikwijls merkwaardiger dan historisch verantwoord.

Wij laten hieronder enige van zijn aantekeningen volgen. De historie van Gorinchem en de Arkels wordt hierbij niet gevolgd, wij doen slechts enkele interessante grepen, waarbij vooral de mens in het middelpunt is geplaatst. De mens, met zijn lasten en lusten. Lasten bij oorlog, brand, epidemieën en haat, lusten bij welvaart, feesten van gilden en schutters e.d. Zie daar dan enkele flitsen uit Boonzajer's verzameling:

1316 Hongersnood binnen Gorinchem

1348 De pest binnen Gorinchem onder de menschen.

1352 Voor 't eerst een Windkorenmolen bekend, zijnde op den Pelwal nabij de Molenstraat.

1355 Bragte Nicolaus Streylier, Gorinchemmer uit Ravenna mede den arm van den H. Apollinarius.

1363 Vastenavond — Bevalt te Gorinchem, eenige behoeftige Vrouw van vijf levendige (het zullen wel „levende" geweest zijn) Kinderen ter eener dragt.

1363 Hield Ridder Otto van Arkel Heer van Gorinchem en Arkel, een heerlijk tournooispel.

1364 Is Hendrik Kannenmaker, wegens 't onteeren van vrijsters en jonge weduwen, te Gorinchem onthoofd.

1376 Huwelijksche Voorwaarden tussen Jonkheer Johan van Arkel, Otto's zoon (14 jaren oud) en Johanna Prinses van Gulik Willemsdochter.

1388 Verbrandden bijna al de gebouwen binnen Gorinchem; en wel over de 1500 haardsteden.

1417 Henricus Gorkomius of Hendrik van Gorinchem, dokter in de Godgeleerdheid, geboren.

1421 Stierf Elze Floris Sprong's Weduwe, stichteresse van het St. Agnieten Klooster of Zusteren Huis te Gorinchem.

1422 Hertog Jan van Beyeren beveelt den Drost en de Regeerders van Gorinchem, de roovers en kwaaddoeners, die zich in de Tieler en Bommelerwaarden onthielden, en die de Kooplieden en

andere menschen belaagden te vervolgen, het zij in zijn, het zij in andere Landen en die te vangen en te houden om gestraft te worden.

1429 Gewag gemaakt van den Gorinchemmer Dirk Franken of Theodorus Pauli als Kanunnik en onderdeken van 't Kapittel te Gorinchem.

1489 Wordt door den Beeldsnijder Adriaan Jansz. in de Kerk op St. Barbara Altaar gemaakt eene volmaakte tafel van hare legende.

1503 Brandden binnen Gorinchem meer dan 300 huizen af.

1520 Geboren Jan Willem Vinck, Kronykschrijver.

1536 Arent Janszoon van Gorinchem, als herdooper te Amsterdam onthalsd.

1541 Guilielmus Estius geboren te Gorinchem, later schrijver der Geschiedenis van de Gorinchemsche Martelaren.

1578 Had deze Stad de eer van binnen hare Vest 's Lands Staten te zien vergaderen.

1584 Thomas Erpenius, of van Erp, te Gorinchem geboren.

1586 Dirk Rafaëlszoon Kamphuizen te Gorinchem geboren, beroemd Schilder.

1604 Gerardus de Boot, Godefridus zoon,geboren te Gorinchem. Geneesheer en schrijver.

1664 Over dit Jaar bedroegen de kerkelijke onkosten ter zake van beroepingen:

Aan bier voor de Heeren	*f*	173,90
Aan hooren van Predikanten	*f*	1042,55
Aan Losmaken dito ...	*f*	214,00
	f	1460,45

1666 2 april Is gedoopt een Indiaan genaamd Ajax, nu Paulus. 24 november Is gedoopt een Moor, uit Guinea, nagenaamd Johannes.

1673 Werd Jonkheer Cornelis Ascanius van Sypesteijn binnen Gorinchem doodgestoken door eenen Vaandrig Jonkheer Vijgh.

1692 Aardbeving.

1710 Gedoopt een moor met name Askaan, nu Christiaan.

1711 Idem Eene Moorin, nu Christina.

1748 Publikatie, nopens de onlusten te Gorinchem.

1750 Eenig krijgsvolk wordt alhier om gepleegde moedwilligheden teregt gesteld.

Zonderlinge kloekmoedigheid van eenen Kapitein bij die gelegenheid.

1750 Brand bij eenen banketbakker en edelmoedigheid bij dien ramp door eenen van gelijk beroep.

1754 Eenige zoogenaamde Heidens aldaar geregt en des anderen daags te Woudrichem.

1757 Ordonnantie tegen het misbruiken en vuilhouden der straten.

1758 Heete koortsen aldaar sterk heerschende.

1760 Schepenen vellen Vonnis over het lijk van eenen huisbreker.

1785 Waarschuwing tegen vloeken en partijschap.

1795 De Generaal Moreau op de Duivelsgracht op schaatsen rijdende.

1811 Keizer Napoleon en Keizerin Maria Louisa binnen Gorinchem en aldaar vernachtende.

1836 Ter Stadswaag op eenen marktdag (18 Julij) gewogen de aangebragte kaas met 168 wagens, min of meer 33586 Ned. ponden.

1837 Een dolfijn alhier gevangen in de Merwede.

1837 24 maart Kwam alhier op schaatsen van Tienhoven aan, een Landbouwer en reed men over de Oostgracht alhier.

1837 27 maart of 2e Paaschdag, 2 voeten hoog gesneeuwd en sleepartijen over de straten.

1840 13 oktober Afgeloopen den 1e Gor. Stoomboot.

1841 18 maart de 1e Gorinchemsche Stoomboot alhier aangekomen voor de vaart op Middelburg.

1841 18 mei Die van Gorinchem vertoonen zich voor het eerste met eene Stoomboot door den Vaartschen Rijn vóór Utrecht.

1841 29 mei Reeds hooi getast op den Stadswal.

1842 9 februari Alhier aan de Vischmarkt aangevoerd 19000 spieringen van de Zuiderzee.

1842 2 maart Te Parijs overleden in den ouderdom van 83 jaren de Fransche Luit. t. Gen.Rampon, in 1813 en 1814 opperbevelhebber van Gorinchem.

1843 1 januari Het vee nog in de weide, aldaar gemolken,en in het land warme melk gedronken.

1843 26 april Proefvaart naar Tiel van 't Stoomjagt Jan van Arkel.

1846 8 augustus Driedubbelen regenboog alhier gezien in het zuidoosten.

1846 december Door B. de Munnik gevierd zijnen 70-jarigen ouderdom, waarvan 60 in eenen dienst

1847 Voorbeeldeloos rijke oogst van appelen.

1849 24 februari Reeds terug de Ooyevaars, Meerls, enz.

1849 25 februari Eerste onweder in het Zuiden.

1849 16-19 april Hagel en Sneeuw, bijzonder veel sneeuw op den 19en.

1850 20 augustus Eerste proefvaart met Schroefboot van Gorinchem op Utrecht, door het Zederikkanaal, Linge en Vaart.

1850 In 1850 aan de waag alhier gewogen 759.746 Ned. ponden Kaas, 531.233 Ned. ponden Hennep.

1851 november Aan de Markt (zoo men zeide) 10.000 koeien en 3.000 paarden.

1852 29-30 april In 24 uren gevangen 23.000 stuks elft; in eenen trek eens 3573.

1853 14-17 februari Een bruinvisch op de Merwede gezien en in Hardingsveld gevangen.

1853 28 oktober Bij eenen ondergaande zon, eene geheel groene licht.

1853 15 november Op de Koemarkt 8021 stuks vee.

1853 3 december De kabel der telegrafische lijn gelegd door de Merwede, bij de Dalempoort.

1856 mei In de Merwede vóór Woudrichem gevangen een Steur van 125 Ned. ponden.

1856 Oktober In de nieuwe Hervormde Kerk ingevoerd de avondverlichting door gas.

1856 25 oktober Voorbij Gorinchem tot aan Tiel opgezwommen een rob of zeehond.

En hier houdt dan Boonzajer's kroniek op, hoewel op de omslag als laatste jaar 1859 vermeld staat. U zult het met ons eens zijn dat er aardige bijzonderheden in voorkomen en het bovenstaande was slechts een greep.

Wij zeiden het reeds: Boonzajer heeft veel voor het verzamelen van bijzonderheden over Gorcums historie gedaan en deze man is in onze stad niet geëerd zoals hij geëerd moest worden. Hij had een grote veelzijdigheid in het verzamelen, maar... daarover in het vervolg meer. Hij en Emck schonken ons een kroniek van betekenis, ook al zijn er historische bezwaren tegen in te brengen. Wij kunnen hun werk voortzetten en verbeteren en op dit terrein ligt er voor ons een taak. Trouwens... Emck's Kroniek van Gorinchem is uitverkocht en... Boonzajer's Kroniek is nog nooit verschenen.

Over eten gesproken

Een menu van zo omstreeks 60 jaar geleden is aanleiding ditmaal met u over „eten" te spreken. Beslist niet weldoordacht historisch, maar zo maar met enkele flitsen, die in ieder geval op Gorinchem betrekking hebben.

Mocht u uitvoerig ingelicht willen worden over „De voeding in Nederland van de Middeleeuwen tot de Twintigste Eeuw", leest u dan het boek dat deze titel draagt. Het werd geschreven door Dr. L. Burema en het verscheen in de „Historische Bibiotheek" bij Van Gorcum in Assen.

Ik ga nu met u terug naar 1896, toen werd er op „den 22sten van Sprokkelmaent" n.l. een

„Middagmael gepresenteert door de Voogden der Huiszittende Armen aan Vaderen en Regenten van het Gasthuis te Gorinchem".

Deze maaltijd werd gehouden
„tot den huyze ghenaemt In Den Doele in de Molenstraet"

De „Spyskaerte" vermeldt niet alleen de gerechten waarvan men smulde o neen, er komen goede raadgevingen en een brok levenswijsheid op voor. Zo begint men om met Vondel te zeggen

„Hun dient geen melck maar stercker speys".

Een raad die wel ter harte genomen is, hetgeen het menu u zal leren.

Ook Vader Cats wordt geciteerd:

„Het beste stuck van 't Huys-bedryf
Dat is een goet en hantsaem wyf".

Daar hadden ze in ieder geval gelijk in, maar waarom ze met deze wijsheid de feestelijke maaltijd begonnen is mij niet recht duidelijk. Voor zover mij bekend is zaten de dames niet mee aan tafel aan, dus is de wijsheid van Cats niet bedoeld geweest als een complimentje. Mogelijk dan als een hulde aan de „hantsaeme wijven" die het feest niet meemaakten en als „het beste stuck van 't Huys-bedryf" thuis wachtten om hun dik-gegeten en vol-gedronken mannen te ontvangen en met hun goede zorgen — mogelijk wel nodig — te omringen.

Nu moet u niet denken, dat er alleen maar gegeten en gedronken werd, want men liet Roemer Visser zeggen:

„Elck moet sitten daer de waert sal bevelen,
Tenminst moet elck een liedecke kweêlen,
Elck doet voort syn best om 't geselschap te vermaeken
Morgen moet men daer niet ten kwaede afkaeken".

De liederen zullen dus wel geklonken hebben en het was in ieder geval een goede raad om te zeggen, dat men zich niet zou bezondigen aan „ten kwaede afkaeken". Dat moet men nooit doen na een feest en zeker niet na een „Middagmael" met een menu waarop in sierlijke leters te lezen is:

„Tot het drincken der ghesontheden ende andere heyldronken geeft men hyer Wijn van Champanje ten beste".

En nu laten wij u horen wat er al zo op tafel kwam. Wij geven deze spijskaart voorzien van de fraaie verzen die na elke aankondiging van heerlijkheden ter opluistering van de maaltijd op het gedrukte menu voorkwamen. Houdt u vast!

ZEEUSE OESTERS

ANGLO-SAKSISE OSSENSTAERT SOEP

De Koe en weet niet waertoe
haer de staert dient voor dat se
dien quyt is. (Cats).

SCHELPEN

Eet voorkost of ghy wordt verdagt
Dat ghy gebraet of taerten wagt.
(Brederode)

TONGEN MET GARNALENSAUS

De tong immer gewent,
in Seewater te leven
Heeft thans voor uw pleysier,
in saus sich begeven (...)

REERUG MET PEPERSAUS

Ay arme Ree,
waerom waert ghy niet leeper,
Daer ligt ghy nu teneer,
gebraeden in de peper.
(Een lid van de Dierenbescherming)

ZWEZERIK MET DOPERWTEN

Eet Zwezerik dats goed en feyn.
(Breero)

PODDING

De hoop op 't soet,
bekoort de jeught. (Vondel)

GEMESTE KUYKENS

Dies keef ick op den Struys,
en gingh den slocker seggen,

Van hier ghy groote vraet,
die niet en weet te leggen. (Cats)

GESTOOFT OOFT

Eet je peer en eet je kaes,
Drinck je niet, soo syt ghy dwaes.

KREEFT

Elementen wat is dit! —
meyn backhuys dat wort moe.
(Vrij naar Roemer Visser)

SALADE

Eet ghy Salade sonder wyn,
Ghy staet in noot om siek te syn.

RIEKENDE GELEI

GHEBACK

Mocht u nu denken dat het afgelopen was, dan heeft u het mis. Ook al zou u dan bij de kreeft zeggen „meyn backhuys dat wort moe", want..... ik heb nog enkele „Toespijse" voor u in petto: „Veelderij Fruyten, Annanas, Fijn Gheback, Hollantse Kaes, Zwitserse Kaes, Camanbert Kaes, enz. enz."

Zie, zo aten de Voogden der Huyszittende Armen samen met de Vaderen en Regenten van het Gasthuys. Hun zware taak vond enige ontspanning in dat „Middagmael", waarvan ik u hier het menu toonde. Hoe ze het op konden! Vraag mij er niet naar. Het is heus waar allemaal verorberd. Het menu is „Ghedruckt bij Teunis Horneer, op de Hoogstraat, in 't Gulde Haantje" en Teunis drukte alleen maar de waarheid. Of u die waarheid van 1896 begrijpt doet niet ter zake. Trouwens, Burema zegt ons dat in 1703 zeven man kans zagen om tezamen 14 pond rundvlees, 8 pond kalfsvlees en 6 kippen te verorberen, afgewisseld met gestoofde knollen, andijvie, appelen en peren, brood, beschuit en krakelingen en dan nog op de koop toe 20 flessen rode en 12 flessen witte wijn en coffij toe. Onmatig? Inderdaad, maar onze maat is nu eenmaal een andere. En vergist u zich niet, want er waren ook heel wat mensen in die tijd, die het met minder moesten doen.

Een 10-jarig arbeidersjongetje in Hilversum moest leven van viermaal daags een snee roggebrood en om de andere dag wat droge aardappelen of rijstebrij, gekookt in water. Uitersten nietwaar, ze zijn er immer geweest.

Hierboven las u wat men in 1896 in De Doelen van Gorinchem at. Men kon er toen en ook nog later perfect eten. Of dat altijd zo geweest is? Ik weet het niet, maar er zijn ook wel andere berichten over. Leest u maar eens „Nederland in den goeden ouden tijd", zijnde het dagboek van hunne reis te voet, per trekschuit en per dilligence van Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp door de Noord-Nederlandsche provintiën in den jare 1823 (Volgens het nagelaten manuscript van Mr. Jacob van Lennep verzorgd door M. Elisabeth Kluit, Uitgegeven in MCMVLII door Uitgeversmaatschappij W. de Haan te Utrecht).

Die beide vrienden logeerden ook in de Gorcumse Doelen en wel op 19 augustus 1823. Over hun verblijf in dit „logement" lees ik: „Na geschreven te hebben aten wij een sober diner en gingen met honger van tafel, na al de schotels geleegd te hebben".

Met zekerheid kan ik u zeggen dat Van Lennep niet tegen Van Hoogendorp gezegd heeft „meyn backhuys dat wort moe"! En die honger kostte nog een paar lieve centen ook, want op 20 augustus schrijft Van Lennep:

„Na een goede nachrust gehad te hebben, hoewel het geweldige onweder Van Hogendorp wakker gemaakt had, kregen wij een slecht ontbijt en vervolgens eene nog slechtere rekening, dewijl ze bijne 3 malen zoo hoog was als die welke wij in Assen zouden hebben ontvangen. Voor het diner onder anderen, dat wij geheel genuttigd hadden zonder onzen honger te kunnen stillen, waar bovendien alle spijzen ongaar waren, betaalden wij *f* 2,— par tête".

Veel geld en weinig eten, ziedaar wat Van Lennep en Van Hogendorp beleefden in het Gorcumse Doelhuis. Zij moesten nog tot 1 uur wachten en in die tussentijd lazen zij wat. En dan schrijft Van Lennep:

„Onderwijl aten zekere Heer en Mevrouw Van Dam een zeer lekker diner en sarden onzen gekwetsten honger en ook onzen beurs, doordat zij voor eens zooveel en driemaal moyer eten als wij gehad hadden, slechts *f* 1,— par tête betaalden".

En hier kunnen wij slechts schuldbewust ons Gorcumse hoofd buigen in de overtuiging dat Van Lennep en Van Hogendorp vandaag de dag meer tevreden uit Gorcum vertrokken zouden zijn omdat de restaurateurs van nu hun vak beter verstaan dan de „gerant" uit De Doelen van 1823.

Over eten gesproken! Lees eens bij de Gorcumse kroniekschrijver Abraham Kemp over het huwelijksfeest van Karel van Bourgondië (Karel de Stou-

te) en Margriet van York (zuster van Koning Eduard IV van Engeland) in Brugge. Dit feest werd gevierd in 1468 en duurde 40 dagen! Kemp vertelt dan:

„'s Avonds ten banket wierden gedient 26 schotelen roost (geroosterde spijzen) en 26 pasteyen, elk met een Pauweljoen, mette wapenen van Hertogh Kaarls Landen, op yder pastey stond een man met een geweyr om de pastey op te breken, d'een een spa, d'ander een hamer, de derde een pyel, enz. en over het roost stonden tenten vercierd mette wapenen der voors. landen en steden, en sin Bruyds spreuke Francois."

En dan gaat uw eigen Gorcumse Kemp verder als volgt:

„Daar was in de Zaal eenen toren rijkelijk gestoffeerd, na den toren van Gorinchem (verstaat den Blauwen toorn, bij Hertogh Kaarl gemaakt) daar wonder boven wonder in te sien was,
Geyten die op Trompetten en Schalmeijen (primitieve hobo of fluit) speelden,
Ezels die zongen
Everswijnen speelende op groote fluyten,
Beyren op luiten,
elk 't sijn bij beurten, en boven op den toren wasser een die tussen beyden een geneuglijk dichtjen seyde.

Ten lesten danste een Scheminkkel den Morissen-dans, die op den toren een Marsman (koopman) vond leggen slapen, dij hij spiegels, spellen, kammen en ander goed afnam, en brochet de Jof-vrouwen, 't welk boertigh om sien was, en seer om gelachen werd."

Vindt u het „boertigh"? Lacht dan, heel hard. Maar vergeet niet, dat elke tijd zijn eigen tijd is. Straks lacht men ook over u! Over u, de „volmaakte" mens van de twintigste eeuw. En zo zal het blijven — de mens blijft eten en lachen.....

En met deze gulle lach van de mens aller tijden neem ik voorlopig afscheid van u. Maar..... wij zien elkaar ergens in de geschiedenis terug.

H. F. van Peer.

Het museum van Boonzaajer

Zoals we zagen is de heer Boonzajer reeds bezig geweest aan de samenstelling van een kroniek van Gorinchem. Wellicht is er later nog eens gelegenheid te wijzen op de uitzonderlijke kwaliteiten waarop deze man bogen kon en de veelzijdigheid die hem kenmerkte.

Zo zal het weinigen bekend zijn, dat deze man reeds een museum bezat, dat voor bezoekers werd opengesteld en waarin van alles te vinden was, maar voornamelijk munten en voorwerpen op het gebied van de natuurlijke historie.

Van de bezoekers vroeg hij dan, zoals wij dit in het museum ook nog doen, de handtekening. Dit register is nu in het bezit van het museum en bevindt zich in goede staat, gebonden in lederen band met goudopdruk. Het is een aangename tijdpassering voor mij geweest, om bij het nasnuffelen van de collectie „Boonzajer", dit register eens door te lezen. Tal van bekende adellijke namen treffen we daarin aan. De familie De Gijselaar is er vooral door tal van vertegenwoordigers(sters) in vereeuwigd. De twee eerste bezoekers de heren Brugmans uit Amsterdam, doen het met een Latijnse spreuk, maar worden daarin gevolgd door vele anderen die hun handtekening vergezeld doen gaan van een gedicht of een rake opmerking over de verzameling.

Ik mocht wensen dat men ook in ons museumboek zulke producten van gevatheid of een sprankelende geest achter liet. Thans zijn het meestal de beroepen, die we als toegift krijgen.

Wat dunkt U van het gedicht, waarmee burgemeester Boxman, die een dichtbundel op zijn naam heeft staan, zijn aanwezigheid in den huize Boonzajer opluisterde:

„Der Vaadren groote daân en
Hollands oude glorie
Staan door den muntslag
hier vereeuwigd in metaal;
En 't kleinste penningske
viert land- of zee-viktorie,
Des vijands nederlaag of
Vrijheids zegepraal.
O! Moog de penningkunst
in Nederland herbloeijen,
En stempel' ze op haar goud
weer even grote daân,
Weêr Helden even kalm
bij 't vreeslijks oorlogsloeijen,
Opdat Nieuw Neêrland fier
het Oude op zij mag staan!
14 Oct. 1827."

Zo iets doet het ook vandaag nog wel. Wanneer de vrienden zelf geen dichtader blijken te bezitten, dan voegt Boonzajer zelf er vaak een product van de zijne aan toe. Als Dr. De Witt op 18 april 1826 het album tekent, schrijft Boonzajer er achter:

„Deês Esculaap, mijn vriend,
de redder van mijn leven;
Heeft op mijn dringend' beê,
alhier zijn naam geschreven.
En dat juist op den stond
van 't feest van 't eerst herstel.
D'Algoedheid spaar hem lang
en doe hem eeuwig wel!"

U ziet, hij kon het ook wel, als was het dan wat minder dan Boxman.

Een gezelschap uit Oostelijk Overijssel en Bentheim uit zijn dankbaarheid in proza-vorm, maar ik heb zoiets in ons boek nog nimmer aangetroffen voor onze arbeid en moeite:

„De uitmuntende beleefdheid van den Heer Boonzajer heeft ons het bezien der merkwaardigheden dubbeld aangenaam gemaakt."

Het zijn natuurlijk nuchtere Gorcumers die het album verrijken met een boutade, die blijk geeft van een wonderlijk schoonheidsbegrip. Vermoedelijk heeft de heer Boonzajer zelf geen tijd gehad het gezelschap rond te leiden en dit maar overgelaten aan een van de dienstmaagden, die, naar ik denk, ook wel langzamerhand in de verzameling zijn thuis geraakt. Ze vragen:

„Wat is het schoonst **hier op dit uur?**
De maagd, het sieraad der natuur!"

Het rijmpje wordt met „B" ondertekend, zodat zelfs de kans bestaat dat Boonzajer zelf door de schoonheid van een bezoekster is geimponeerd geweest en uiting heeft gegeven van zijn bewondering in dit complimentje.

Stel u voor dat we in ons museum die gewoonte overnamen!

Op 26 oktober 1838 doet een gezelschap Polvlieten, Boonzajers en Van Maarens vermoeden, dat er een familiefeest gevierd wordt.

Boonzajer zelf bevestigt ons dit door naast die dag te schrijven: „Dit is de dag de roem der dagen;

Begrijpt Gij 't niet, wil het dan maar vragen,
Aan Keetje, Zus en ook aan Hein,
Of beiden niet gelukkig zijn."

Naast Duitse, Franse en Engelse ontboezemingen telt het boekje ook tal van Latijnse pennevruchten. Met het Frans sta ik op gespannen voet en ook het Latijn is mij niet zo vertrouwd, al kan ik vaak begrijpen wat er staat. Daarom waag ik mij daaraan maar niet.

Op 25 mei is het blijkbaar een groep jeugdigen die hij rondleidt. Hij tekent op de kant aan:

„Alles, alles jeugdig goed,
Rein van hart, en vol van bloed"

De jongste van het gezelschap is Heintje Polvliet oud 6 jaar. Inderdaad dus jeugdig goed. Daar zijn onze jeugdleden nog niets bij.

De 18e Algemene Vergadering van het Nederlandsch Onderwijzersgenootschap wordt op 31 juli 1862 te Gorinchem gehouden. Alle bezoekers van deze vergadering tekenen in zijn album en hij versiert het geheel met een gedicht van vier verzen dat de roem en glorie vermeldt van de „Manhafte broederschaar" die zijn verzameling bezocht.

Op 30 oktober 1863 tekent een C. G. Boonzajer het album en zet achter zijn naam, „naamgenoot van den grooten man".

Ja waarlijk een groot man onder ons, die ik een straatnaam gun.

H. van Hoogdalem.

Gorinchem en haar garnizoen in de achttiende eeuw

Ik mag van u niet vergen, dat u nog weet wat in 1715 hier in onze Hollandse gewesten geschiedde. Het befaamde jaar 1600 ligt dank zij het herhaaldelijke gebruik als voorbeeld thans wel in het geheugen vast. Maar 1715? Die het weet mag het zeggen. Laat ik eerlijk bekennen, dat ook mij de laatste dagen duidelijk is geworden dat een aantal van die vergeten en uitgesleten jaren van belang zijn geweest voor onze plaatselijke historie. Dat met name het u genoemde jaar en dan wat verder tussen 1780 en 1792 in ons land en dus ook in Gorinchem geschiedde, toch wel stof bevat om u er iets over te vertellen.

Op 15 november 1715 kregen we bij de vrede van Utrecht, die een einde maakte aan de Spaanse successie-oorlog, het recht om z.g. barrièresteden te bezetten in de Zuidelijke Nederlanden. Een recht overigens, dat door gebrek aan kracht, vrijwel een wassen neus is gebleven. De Oostenrijkse successie-oorlog, die van 1740 tot 1748 duurde, deed vrijwel alles verdwijnen waartoe het barrière-tractaat van 1715 ons recht had gegeven. Frankrijk bezette zelfs Bergen op Zoom. Onder die omstandigheden waren de Staatse legers dan ook al teruggetrokken op eigen gebied in plaatsen als Sluis, Hulst, Axel en Maastricht. In 1780 worden we verplicht na het uitbreken van de 4e Engelse oorlog alle barrièresteden te ontruimen en 't is juist daar waar de historie voor onze plaatselijke geschiedenis belangrijk gaat worden.

Bij een familie-onderzoek, waarbij ik o.a. ter onderzoek ontving de lidmatenboeken der Ned. Herv. Kerk, stuitte ik in de jaren tussen 1780 en 1792 op het merkwaardige verschijnsel, dat een groot deel van de in een jaar toetredende lidmaten „en block" worden ingeschreven met de vermelding als te behoren tot een of ander regiment, dat afkomstig was uit een der zo juist genoemde plaatsen in het zuiden van ons land, terwijl intense relaties blijken te bestaan tussen plaatsen als Heusden, Willemstad, Maastricht en Nijmegen. Hele lijsten met militairen die als lidmaat worden ingeschreven. Voorop de officieren en dan in rang afdalend de rest, met aan het slot de vrouwen die met deze regimenten meeverhuisden. Als b.v. 10 compagnieën van Generaal Majoor Stuart in 1786, worden overgeplaatst naar Woerden, blijken er toch in 1787 nog 1600 militairen hier in garnizoen te zijn, 1600 militairen op nauwelijks 6000 burgers! Deze invasie moet tussen 1780 en 1784 hebben plaats gevonden. We lezen dit af uit de lidmatenboeken van de kerk. Wellicht geven de boeken van andere kerken een zelfde beeld. Het is voorts merkwaardig, dat we in deze massale inschrijvingslijsten reeds de namen tegenkomen van geslachten, die ook thans nog in Gorinchem leven, zodat kan worden aangenomen, dat vele van die geslachten aan deze militaire invasie in Gorinchem hun verblijf alhier te danken hebben.

Namen als Holtz en Kehrer komen voor. Stevens, Stöfkens, Chevallier, Beekmans zijn ook voor ons vandaag geen onbekenden. Op 21 Juni 1780 worden militairen ingeschreven van „Onderwater" in totaal 49, waaronder 18 vrouwen.

Hieronder vinden we b.v. de zo juist genoemde namen. Allen zijn afkomstig uit Leeuwarden en Nijmegen. Er heeft dus blijkbaar bij het wegvallen van de barrièresteden een concentratie plaats op de steden van de 2e linie, waaronder behoren Willemstad, Heusden, Gorinchem, Zalt Bommel, Nijmegen en nog enkele andere als Grave b.v. Van Noord en Zuid trekt alles naar deze linie op en Gorinchem wordt hoofdkwartier in dit geheel.

In 1783 op 25 juni zijn het de militairen van Holsteijn Gottorf, die uit Sluis naar Gorinchem worden overgeplaatst In totaal 43 personen worden ingeschreven w.o. 16 vrouwen. Evenals het reeds eerder genoemde legeronderdeel uit Leeuwarden, bestaat ook het deel uit Sluis uit een zeer gemengd gezelschap De klank der namen is overwegend Duits. Maar ge vindt er ook goed Hollandse namen onder als Reepmaker, van Eeten, van Eck. Onder de Duitse namen komt Worm voor. Een enkele franse naam voltooit het internationale karakter van dit gezelschap. Op 22 maart 1786 wordt een aantal militairen met hun aanhang ingeschreven, die behoren tot de regimenten van Stuart, samen getrokken uit Dierdorf, Maastricht en Sluis in Vlaanderen. De namen Sutherland onder ons nog bekend als Soderland en Davidson doen vermoeden, dat hier van een meer engelse inslag sprake is.

Op 20 december 1786 komt het regiment van Waldeck het garnizoen

versterken, terwijl ook het leger onder „Salm" zijn aandeel levert. De namen Schaumburg, bij ons thans bekend als Schouwenburg en Kukkuk, verwant aan ons Koekkoek, doen vermoeden dat we met overwegend Duitsers te doen hebben.

Het geheel komt voor het grootste deel uit Maastricht, maar ook Breda en Bergen op Zoom leveren hun aandeel.

Namen als Neuman, Maclean. Appel Bender, Bergman zijn ook thans onder ons wel bekend. Zo gaat het door tot 1792 als vrij plotseling aan dit alles een einde komt, doordat de z.g. Exercitie-genootschappen of vrijkorpsen de taak vrijwel geheel hebben overgenomen.

De wisseling van regeringsdécor zoals tussen de jaren 1780-1784 leert ons dat velen o.a. van de door de Pruissische koning gezonden strafregimenten in Gorinchem als burger zijn blijven hangen.

—o—

Bovendien worden ons thans de maatregelen duidelijk die de overheid reeds in 1750 nemen moest tegen het hand over hand toenemen van 't euvel der z.g. soldatenkinderen. Kinderen door leden van het garnizoen buiten echt verwekt bij Gorinchemse meisjes. Bij het vertrek van het garnizoen zag de overheid zich meestal genoodzaakt de zorg aan zich te trekken van moeder en kinderen, die onverzorgd achterbleven, omdat alleen aan gehuwden werd toegestaan de legertros te volgen en zich in de garnizoenen te vestigen. Voor een huwelijk was dan verder nog nodig een consent van de commandant naast de toestemming van vader en moeder.

Tot een huwelijk kwam het dus niet gauw. In 1750 neemt de vroedschap het besluit, dat natuurlijk alleen de moeder treft. De vader had zich als regel al aan de greep van de overheid onttrokken door vertrek naar een ander garnizoen. Bij de 2e onechte geboorte moest „moeder geciteerd worden ten cipiershuize op water en brood" Bij de 3e onechte geboorte volgde verbanning uit het rechtsgebied van de stad.

In 1784 redde echter een militair van het regiment van Generaal Stuart van de verbanning door met een dochter van een ook thans nog bekend Gorcums geslacht te trouwen. Het huwelijk werd gesloten in augustus, terwijl de moeder in juli het levenslicht geschonken had aan een zoon, die de naam Abraham ontving, naar de vader. Abraham Groeneman vertrok daarop met vrouw en kinderen of kind, als we aannemen dat de eerste 2 niet van hem waren, naar Groningen. Men sla het telefoonboek van Groningen op om te zien hoe talrijk daar thans het geslacht Groeneman is. De samensteller van het familieregister van dit geslacht ontkende echter alle familie-relatie toen ik hem in een uitvoerige correspondentie bijzonderheden vroeg over deze reddende engel. De geschiedenis zal leren of dit terecht of ten onrechte is.

Zo kan een eenvoudig onderzoek ons vaak van het pad afbrengen en in aanraking brengen met gebeurtenissen op landelijk niveau, die op de plaatselijk historie van blijvende invloed zijn gebleken. Hoe weinig waren wij ons daarvan bewust, toen men op school trachtte ons jaartallen uit het hoofd te laten leren, zonder het verband van de geleerde feiten te doen kennen. Daarvan heb ik getracht u iets te vertellen.

H. van Hoogdalem.

Nu eens over vrouwen

In de historie valt meestal het volle licht op de man, maar dat betekent zeker niet, dat de vrouw naar de achtergrond geschoven moet worden. Integendeel! Wat zou de historie zonder de vrouw zijn? De historie was er niet.

Ditmaal wil ik de vrouw ten tonele voeren. In drama en in blijspel. Er zou weliswaar een groot boek te schrijven zijn over de rol van de vrouw in de Gorcumse historie, maar de bedoeling van deze verhalen is slechts in flitsen iets te geven uit de rijke geschiedenis van het oude Gorcum.

En nu dan de vrouw! En speciaal de Gorcumse vrouw. Hierover lezen wij in het boek van Dr. G. D. J. Schotel „Het Maatschappelijk Leven onzer Vaderen in de Zeventiende Eeuw", uitgave van A. W. Sijthoff te Leiden:

„Wilt gij een schoon wijf of een erg,
Zo gaat naar Gorkum of den Berg,
En komt ge er een te kort,
Zoo gaat en zoek te Dort".

Dit, uit de 17e eeuw stammende rijmpje vinden wij in een wat andere taal ook in deel IV van de Zuid-Hollandse Studiën, 1954, op pag. 118:

„Soect ghi een scoon wijf off een erg,
Soe gaet te Gorcum off ten Bergh.
En comt ghi dan noch tecort,
Soe gaet en soect te Dordt".

Zo, dat weten wij dan in ieder geval. Een schoon wijf was er in Gorcum te vinden en mocht men een „erg" schoon wijf willen, ook dan was het er in de Arkelstad. Naar Geertruidenberg behoeven wij helemaal niet te gaan, want Gorcum had en heeft er voldoende. En naar Dordrecht begeven wij ons beslist niet, want wij komen in Gorcum niets te kort! Laat u dat ook vandaag nog even gezegd zijn.

Nu gaat het er maar om wat u onder een „scoon" wijf verstaat. Dat kan uiterlijk en innerlijk zijn. En innerlijk schoon was ongetwijfeld die eerbare weduwe Lijsbeth Hendriksdochter, waarover u o.a. kunt lezen in de „Kronijcke des Lants van Arckel ende der Stede van Gorcum" van Dirck Franckensz. Pauw (die meneer van de D. F. Pauwstraat in Gorinchem), behandeld in het academisch proefschrift van Hettel Bruch (1931), die Gorcums historie in zijn belangrijke historische studie heeft betrokken en met Pauli's kroniek promoveerde!

Wij lezen over haar bij D. F. Pauw over „den grooten dieren tijd" het volgende (waarbij wij dus goed onthouden dat het een tijd van duurte, schaarste en misoogst was):

„In den jaren ons Heeren mcccxv wast sooe grooten duer tijd, ende honger was in den menschen alsooe groot, dat armen ende edelen menschen van grooten honger aten dooden-beestenvleesche, ende daer storven alsoo veel menschen, sonderlinghen van den armen menschen, soo in dorpen, in stede, int velt, in bossen, dat gheen getal daeraf en wist ende, als men seyde, die levendighe menschen waren niet soe veel, dat sij die dooden ter arden brenghen mochten".

Er was dus honger, men at het vlees van gestorven dieren en er stierven veel mensen, in het bijzonder arme mensen, wat niet te verwonderen was, want zij hadden niet het „dure" geld om nog aan eten te komen. Het aantal mensen was zelfs te gering om de doden te begraven, wordt er dan (misschien) met enige overdrijving gezegd.

En nu komt de vrouw voor het doek, n.l. als Pauw zegt: „Hierna volcht van een schoon mirakel dat binnen Gorcum geschit is van een eerbaer weduwe, ende hiet Lijsbet Handrick, diewelcke den armen mildelijck deylde".

Deze Lijsbeth Hendriksdochter toonde zich een ware zuster van haar broeders en zusteren. Zij deelde van haar koren met milde hand, ook al zei haar dienstmaagd. dat er nog slechts enkele schepels van het koren over waren. Toen er weer hongerigen kwamen om koren bij haar te halen, wilde zij van de tegenwerpingen van haar dienstmaagd niets horen en zij stuurde haar de zolder op om koren te halen. En zie, de hand Gods is mild en beloont haar hulp voor de naaste:

„Ende daer dat coorn bijcans wech was ende het joncwijff op den solder quam, vant se den solder vol coorens".

Zo wordt dan het goede beloond. Toen de dienstmaagd het zolderluik oplichtte om het laatste koren te halen voor de hongerige mensen, toen stroomde haar het koren tegemoet en konden allen die eten nodig hadden gevoed worden. Dank zij de mildadigheid van Elisabeth Hendriksdochter, die door God beloond werd voor haar edelmoe-

digheid. Wilt u nu meer over haar weten? Pauw vertelt u het:

> „Deze vrouwe wonnende bij die Vischbrughe over die haven op den hoeck van der Borchstraten aen de noortzijde".

Elisabeth woonde dus „over de haven" op de hoek van de Burgstraat en de Havendijk, daar, waar u thans de drogisterij van I. Meijer vindt. Zij was een edele vrouw, zij deelde mild van wat zij had om Godswille.
Het goede wordt beloond! Het kwade wordt gestraft. De kroniek van Dirk Pauw vertelt er van. De kroniekschrijver doet 't (met Bruch) op deze wijze:

> „Noch een schoon mirekel, hoe Godt een rijck man cooren plagede die in der duer tijt den armen niet om Godtswille geven en woude, noch den rijcken om gheen geelt vercoopen op hoope, dat hij van sijn cooren crijchen mochten groot gelt."

Deze rijke man hielp de armen niet. Hij verkocht ook niet aan de rijken, omdat hij wachtte op een hoge prijs. Hij was dus wat wij noemen een „zwarthandelaar". Maar... God plaagt het kwaad! Leest u maar:

> „Waerdoor hem Godt plaegede ende dat die maleducxie in sijn cooren quam, dat sijn cooren, doen hij daer bij quam, alsoo zeer stanck, datter nimant bij dueren en mochten, alsoe dat heyt heymelijck most weech werpen, want die veerkens en woudet niet eten".

Deze „Gerinck" woonde op de Coortendijck" (de Kortendijk), hij was rijk, maar hij wilde hen die honger hadden niet helpen. Hij liet de prijs steeds meer oplopen, totdat het koren bedorven was en hij het 's nachts in de haven moest werpen. Hij beurde geen cent voor zijn schaarse koren, maar Elisabeth werd door God beloond, omdat zij wilde afstaan aan haar medemensen. Trek een les uit deze historie van het begin der 14e eeuw, toen het goede reeds overwon en het kwade gestraft werd.

—o—

Ik stel u voor het jaar 1363 te laten rusten. Het jaar waarin Heer Otto van Arkel zo'n schoon tournooi organiseerde „op eenen vastelavont", waarbij Hertog Albrecht van Beieren tegenwoordig was en de grote mannen „wel tevreede" waren. „Zij aten en zij drancken minnelijck met maelcanderen".
Deze Otto „scenckende hartoge Aelbert in dien tournoy twee die meeste snoecken die (men nyet te voren in Hollant alsoe groot gesien en hadde, want) zij waren grooter dan groote zalmen, dat hem alle verwonderden van de grootheyt dier twee snoecken". Die Otto van Arkel was een kerel! Hij schonk Albrecht de grootste snoeken die men ooit zag. Maar... in diezelfde tijd was er in Gorcum „eenige behoeftige Vrouw", die het levenslicht schonk aan „vijf levendige Kinderen ter eenrer dragt". Wat zeggen nu toch twee snoeken, groter dan zalmen, tegenover een vijfling die een eenvoudige vrouw ter wereld bracht?
Die vijfling... dat was een prestatie! Die snoeken behoefde Heer Otto niet eens zelf te vangen!

—o—

Nu komt er in dit vrouwenverhaal een boze man van achter de schermen in 1364 vandaan. Pauw vertelt er ons uitvoerig over, evenals Kemp en Slichtenhorst in zijn Gelderse geschiedenis. Maar ik vertel het u aan de hand van een wat korter verhaal uit enkele velletjes die ik vond en die waarschijnlijk afkomstig zijn uit wat wij een oude historische encyclopedie kunnen noemen.
Onder de aanduiding „Kannemaker" komt het verhaal dan als volgt voor:

> „een aansienlijk en vermoogend burger van Gorkom. Deese, een onbesuyst kerel, had de gewoonte frisse vrijsters en jonge weduwen, in haar slaapkamer, heimelyk te trouwen, onder beding, dat sy, binnen het jaar, van de trouwbeloften niets moesten melden. Door deese schalkheid had Hendrik Kannemaker meenigen dochter haar eer gestoolen en bevrucht. Hier dan eindlijk over aangehouden, beleed hy, wel uit vryen wille maar niet in het openbaar, aan alle de omstaande vrouwluy te syn verloofd. Hem wierd verder gevraagd, aan welken dochter hy allereerst syn trouw had verquakkeld. Hy antwoorde, al lacchende, dat deese, noch in dien hoop, noch in de stad selve, was te vinden. Daarop ontliep hy het gerecht, en keerde naar Gorkom. Doch hier werd de haas gevat. Otto van Arkel, grondheer van de stad, liet de poorten sluyten en dien holbolligen vrouweschender by de kop vatten. Henrik daar lucht af krygende, vlood naar de kerk. Otto, met geen geweld de kerk willende ontheiligen, belast een verwers kuyp over

hem heen te stelpen, en soo naukeurigh te bewaaren. Dit duirde tot in den 5den dagh; als wanneer hy, door hongersnood gedreven, sich liet vangen. En wat was het einde van dit geval? het swaard ging door syn nek".

Zo, en dat was maar goed ook. Zo'n lelijke vrouwenverleider. En dan durft de samensteller van die „encyclopedie" nog te zeggen over dit verhaaltje dat hij opnam: „Immers moet'er onder all dit ernst een kluchtje onder loopen". Een klucht dus tussen al de ernst van de geschiedenis. Maar noemt dat nu maar een kluchtje voor die frisse vrijsters en jonge weduwen, die met de brokken bleven zitten.

—o—

Het liep slecht af met die Hendrik Kannemaker, maar ook met Digna Robbertsdr. Hierover vertelt W. F. Emck in zijn „Kroniek van Gorinchem" (uitgegeven te Gorinchem bij de Fa. J. Noorduijn & Zn in 1929). Deze dame, geboren te Gorinchem, werd me daar in Veere liefst als toverheks levend verbrand. Maar net goed voor zo'n lelijke heks. Het gebeurde op 18 juni 1565.
En dan die Anna Muege, zij werd op 29 mei 1608 volgens Emck op de Grote Markt geworgd en daarna verbrand en het gebeente en de romp begraven op de waard. Waarom? Vraagt u dat nog? Dit mirakel had zes personen betoverd en volgens haar bekentenis een verbond met de duivel gemaakt. Weg met zo'n vrouw
Nee, geef mij dan maar dat meisje van de 30ste juni 1572. Op die dag werden er twee verdedigers van de Blauwe Toren, n.l. Dirk Bommer en de Konink, op de Grote Markt door de Watergeuzen ter dood gebracht. De zoon van Bommer werd ook naar het schavot gevoerd. Een meisje zag dit en zij vroeg hem ten huwelijk. Daardoor werd hij van zijn straf vrijgekocht en inplaats van op het schavot belandde hij in de echtelijke woning bij een vrouw, die wist wat een „offer" was. En misschien bleek het later helemaal niet zo'n offer geweest te zijn.
Een offer bracht wel die vrouw waarover D. J. Baarslag D.Zn. schrijft in deel 3 van zijn boek „De Groote Historie van een Klein Land". Het was 1522:

„Op het kerkhof te Gorkum is een graf gedolven. De begrafenisstoet komt het kerkhof op. Een geestelijke is er bij. En ook een beul. Maar geen lijk. Degene die begraven zal worden, is een levende vrouw. „Een eerzame vrouw", zegt het oude geschrift, dat het heeft opgeteekend (De kroniek van Hornaer.)
Men laat haar in den kuil afdalen en daar ligt nu de gebonden vrouw weerloos en machteloos. De beulsknechten werpen het graf dicht. Dof vallen de kluiten aarde, vunze kerkhofaarde, neer. Het gezicht ligt nog onbedekt... „Wilt gij uw ketterij nog niet afzweren?" ..... nu ploffen de brokken grond ook op het vrouwengelaat. De beulsknechten stampen de grond aan. Zóó stierf de eerste Nederlandsche martelares in 1522. De allereerste, voor zover wij weten.
Zo is, voor zover wij thans weten, in Nederland een vrouw de eerste geweest, die voor „het nieuwe geloof" haar leven gaf — „een eerzame vrouw" teekent de kroniek er bij aan, want dit was anders de gewone straf voor een ongehuwde moeder, die haar eigen kind om het leven had gebracht".

In hoeverre het verhaal van Baarslag waar is weten wij niet, maar mocht het zo zijn, dan is het merkwaardig dat Gorcum zowel de eerste martelares voor het nieuwe geloof had als later de martelaren die voor hun geloof in de waarheden van de H. Moederkerk het leven lieten.
Het waren barre tijden. Laten wij elkaar er vandaag maar niet meer boos om aan kijken.

—o—

Pracht vrouwen waren Else, de weduwe van Floris Spronck, die in 1401 het St. Agnietenklooster stichtte aan de straat, die ook vandaag nog in Gorinchem het Zusterhuis heet. Of Stijndelt, de huisvrouw van Merten Schouten, die in 1442 het Manhuis in de Molenstraat stichtte, dat vandaag nog haar naam draagt. En laten wij Marijtje Kolff niet vergeten, die samen met haar man in 1557 het Weeshuis in de Molenstraat stichtte. Over haar werd 400 jaar later in Gorinchem nog gevochten, althans over de bepalingen van de stichtingsakte.
Pracht vrouwen: Maria van Reigersbergen, die in Gorcum boodschappen deed toen haar man Hugo de Groot van 1619 tot 1621 in Loevestein gevangen zat. Zij was het ook die de kist ontdekte als middel om de vrijheid te verkrijgen. Zij aanvaardde samen met die wakkere Elsje van Houweningen alle gevolgen. Is het wonder dat Joost

van den Vondel in zijn „Hekeldichten" van haar zong:

„Een vrouw is duizent mannen t' erg
o Eeuwige eer van Reigersberg,
De volgende eeuwen zullen spreken,
Hoe gij den haet hebt uitgestreken".

En de eeuwen spreken nog steeds over Maria en Elsje die in dit historische kunststuk van internationale betekenis de hoofdrollen speelden. Hugo de Groot was slechts een figurant, die alleen maar behoefde te liggen.
Voor velen minder bekend is Suzanna van Oostdijk, die haar verloofde, de predikant Arnoldus Geesteranus, vrijwillig als echtgenote in zijn gevangenschap op Loevestein volgde. Wij eren haar in onze stad nog met een straatnaam!

—o—

Laten wij er nu een streep onder zetten Over vrouwen raak je niet uitgepraat en ook niet over de vrouw in de historie.
Maar nog even gaan we mee met Anne H. Mulder, die in haar „Zeven eeuwen Nederlandsche Levenskunst" zo kostelijk over de historie kan vertellen. In het derde deel (Uitgave N.V. Em. Querido's Uitgeversmaatchappij, Amsterdam, MCMXLVII) schrijft zij:

„De lijfstraffelijke registers van Amsterdam zijn voor wie lezen kan, een bundel verhalen van de beste soort.
Ge leest van Ernst Rip van Keulen, die z'n bijzit, Cae van Gorcum — het leven is toch nog altijd de beste auteur en geeft z'n personages de meest rake namen — op de vliering (weet ge een meesterlijker enscenering te verzinnen?) heeft vermoord.
Soldaat was hij, met een degen op zij, een driftkop, die er na een kleine woordentwist op los had geslagen, totdat hij had bespeurd en vernomen — (en wat nu volgt verbetert Speenhoff in z'n beste liedjes niet) — totdat hij had bespeurd en vernomen, „dat zij, Cae, niet meer sprack". Het was een droevig einde voor Cae, de stumper, die op een vliering door haar geliefde werd doodgeranseld. Het leven kan hard zijn".

—o—

Hier stonden zij dan voor u: vrouwen in alle gedaanten en onder alle en de meest uiteenlopende omstandigheden. Zij speelden hun rol in de historie, zij telden mee, zoals de vrouw immer zal blijven meetellen. Mogelijk zult gij zeggen dat het meer curiosa dan waarheden waren, ook al zitten die er ook tussen, die in deze bijdrage een heropvoering kregen. Welaan, ge hebt gelijk, maar het werd niettemin een interessante verzameling. En hij die alleen maar de waarheid en de historische betrouwbaarheid zoekt, hij peure die er uit.

H. F. van Peer.

Uit een oud reisboek

Reizen betekent vandaag niets, vroeger was het een hele onderneming. Het kostte tijd, het was verre van gemakkelijk en het was dikwijls gevaarlijk. Wij kunnen ons geen voorstelling maken van het reizen in vroeger eeuwen en voor ons gevoel was dit een halve eeuw geleden nog erg ouderwets. Om maar niet te spreken van nog verder afgelegen tijden.

Toch spreken de postkoets of de postwagen, de diligence en de mail-coach, de trekschuit of het marktschip tot onze verbeelding en vanzelfsprekend romantiseren wij de tijd waarin dit de vervoermiddelen bij uitstek waren. Zoals wij nu immers zoveel romantiseren wat geweest is.

Maar het is toch verbazend interessant in oude reisboeken te bladeren en vooral te lezen. Men krijgt een indruk van het reizen in de tijd, waarin die boeken en boekjes werden uitgegeven. Natuurlijk vindt men er heel andere gegevens in dan in de Guide Bleu of de handboeken van de KNAC en de ANWB. Ze zijn ook niet te vergelijken met het spoorboekje van onze NS of de nieuwste time-table van de KLM. Neen daaruit spreekt veel meer de haast en het jachtige leven van onze tijd. Als men vroeger op reis ging moest men voor onze begrippen geen haast hebben en voor die tijd ging het heus al verbazend snel.

Nu gaan wij met u vandaag niet spreken over het reizen, maar over het reisboek. Mogelijk komt het eerste onderwerp nog wel eens uitvoerig aan de beurt en kunnen wij u wat vertellen over de oude „postkaai" die naar Nieuwpoort liep, over het „jaagpad" en de diligence van Utrecht naar Gorinchem (ouderen weten zich dit nog goed te herinneren).

—o—

Nu echter eerst iets over het „Naeuwkeurig Reysboek door de Vereenigde Nederlandsche Provinciën en der zelver aangrenzende Landschappen en Koningrijken".

Hierover kunt u o.a. lezen in dat onvolprezen werk „De Lage Landen bij de Zee" van Jan en Annie Romein (te Utrecht bij Uitgeversmaatschappij W. de Haan N.V. MCMXLIX). Wat er in het genoemde reisboek te vinden was vertellen u de Romeinen:

„Deze voorloper van Baedeker, merkwaardige schakel tussen de onveilige middeleeuwen en de moderne tijd, begint met een uitvoerig gebed voor reizigers, waarin Gods bescherming wordt afgesmeekt tegen: Moordenaars en Roovers, vergiftige lucht en quade siekcte, strijdt en ongeval".

Zie, dat was het begin — bidden om Gods bescherming, want gevaarlijk was het met al dat „quade volck" op de weg.

De oude reisboeken geven ook een beschrijving der steden die aan bepaalde routes lagen en zo kon men bv. over Amsterdam met betrekking tot de 2400 straatlantaarns (eind 17e eeuw) lezen: „zekere Lamp-lantaarnen... over eenige weinige jaaren hier uitgevonden, en vervolgens tot volmaaktheid gebracht, welke, bij duistere Maan, de gantsche nacht over lichtende, alle straten en grachten in die naare donkerheid klaar beschijnen"

Zie, dat was geen „donker-Amsterdam", maar de stad aan de Amstel als moderne lichtstad! En ook de brandbeveiliging was in het Amsterdam van het eind der 17e eeuw geweldig. Zestig brandspuiten had men er, n.l. „een nieuwe soort van Brandspuiten met lange buigsaame Pijpen of Slangen, door de welken, langs d'allerkromste wegen en wendeltrappen... zelfs de top der hoogste Toorns met een groote macht van water bereikt kan worden".

Gaat dat zien, gaat dat zien! En... nu wordt het interessant voor ons Gorcumers: „Deze beide inventien, uitgevonden door eenen Jan van der Heyden, een Man van zeer doordringend vernuft, konnen hier openbaarlijk gezien worden".

En die Jan van der Heyden was me liefst nog maar een Gorcumer van geboorte ook. Hij zag het levenslicht in de Driekoningensteeg alhier en was behalve uitvinder ook nog een bekend schilder. Zijn Amsterdamse stadsgezichten b.v. zijn zeer de moeite waard en van hem vinden wij schilderijen in de grote musea van ons land en ook buiten de grenzen. En om bij het begin te eindigen — hij werd geboren in 1637.

Ook Anne H. Mulder spreekt in haar „Zeven eeuwen Nederlandsche Levenskunst", door mij reeds eerder geprezen, over dit „Naew-keurig Reysboek" en wel over het meest bekende exemplaar van 1689. Zij schrijft dan: „Stel u de Guide Bleu voor met Gebeden en Gezangen erin en een advies wat u te

doen staat, wanneer ge op reis „het Pleuris" mocht krijgen.
Of een dienstregeling der Nederlandsche Spoorwegen met achter trein numero zoveel een waarschuwing tegen verdachte vrouwen, die zeker óók met dien trein zullen reizen en die „met het lonken van hun oogen" uw ziel minstens zoo schadelijk kunnen zijn „als het fenijn van de aldergiftigste beesten" uw lichaam.

De taal is niet mis, de mogelijke schade, die een onvoorzichtig man kan oplopen, wordt in extenso berekend, met alle zielscatastrofes en quade puisten erin verdisconteerd".

De service van de KLM moge groot zien, heel groot, maar zo ver gaat ze dan in onze dagen toch ook weer niet en beslist vindt u in de moderne vliegtuigen niet als wijze raad aan de wand

„Bewaart U oog, u mondt, u beurs,
En hoedt u voor een vrouwekeurs".

Of de raadgeving vandaag minder op zijn plaats is dan in 1689? Ik laat het graag aan uw beoordeling.

—o—

Nu gaan wij een hele stap verder, n.l. naar 1830, toen Te Zal-Bommel bij Noman en Zoon verscheen „Beschrijving of Reisboek door het Koningrijk der Nederlanden".

Hierin komt een beschrijving voor van de steden Amsterdam, Haarlem, Leijden, 's-Gravenhage of Den Haag, Delft, Rotterdam, Gouda, Enkhuizen, Medemblik, Alkmaar, Purmerend, Monnikendam, Edam, Hoorn, Utrecht, Amersfoort, GORINCHEM, Dordrecht, met een aanhangsel wegens Den Briel en Hellevoet.

Over Gorinchem wordt dan gezegd, dat deze stad in 1815 een inwonertal had van 5196 zielen. Er werd gesproken over Jan van Arkel, het dorp Wolferen, de Gorinkens (armoedige vissers) aan wie de plaatsnaam ontleend zou zijn, over Gor of Goor als moerassige plaats, wat dan de tweede verklaring voor de naam kon zijn. De historie wordt even doorgevlogen, ook al is het dan niet met een DC 8 of een Constellation en men belandt bij de Arkelse krijg, de grote strijd aan het eind van de 14e eeuw en het begin van de jaren 1400.

Maar hierover vertel ik u niet, want dat kunt u in elke beschrijving van Gorinchem wel vinden. Waar of niet waar. Dikwijls zelfs niet waar. Neen, laten wij even dat Gorinchem van 1830 doorwandelen:

„Onder de aanzienlijkste en grootste wereldlijke gebouwen rekent men het Stadhuis, met eenen uitspringenden Vleugel, op zes Pijlaren rustende; welk Stadhuis, in het jaar 1436, van een groot Pak- in een Raadhuis is hervormd, en van tijd tot tijd zoodanig verbeterd, dat het thans een deftig Gesticht is, gelegen in het midden der Stad. De noordzijde van het benedengedeelte is bestemd voor eene Vleeshal, en de zuidzijde voor de Stads Waag. De Regtbank van Eersten Aanleg, ook het Vredesgerecht, houden „er hunne zitting".

Sic transit gloria mundi! Luttele jaren later — in 1858 — besloot men tot de afbraak van dit „deftig Gesticht" en vandaag nog krijgen wij de kriebel in ons bloed als wij aan dat besluit van 1858 denken. Want wij zijn helemaal niet trots op wat men er voor in de plaats stelde en ons als erfenis liet. Zeker, het was goed bedoeld. Oud was in die tijd vergeten, zowel voor een bouwwerk als voor de mens. En het nieuwe gebouw was een kolos voor zijn tijd. Maar toch... wij kunnen het niet verkroppen. Een troost, wat zal men over 100 jaar zeggen van de riante woningen die nu gebouwd worden Waarschijnlijk ook niet veel goeds.

Die reisgids van 1830 verschaft vele bijzonderheden en zegt over het onderwijs o.a.: „Verder vindt men „er eene zeer goede Latijnsche en eene uitmuntende Fransche School". Zie, ook toen — en nog veel vroeger al — was Gorcum onderwijscentrum met deftige scholen en gerenommeerde instellingen

Buitengewoon interessant is 't beeld van het economisch leven. Hierover vermeldt het reisboek:

„Men vindt te Gorinchem eene Zeepziederij eenen Wind- en drie Paarden Oliemolens, eenen Pel-, eenen Run- en eenen Zaagmolen, benevens twee Korenmolens. Nog zijn „er twee Pottenbakkerijen, twee Bierbrouwerijen, eene Azijnmakerij, eene Branderij, verscheidene Pijpenmakerijen van korte Pijpen drie Hoedenfabrieken, twee Leerlooijerijen, welke allen in tamelijken bloei zijn, gelijk ook de Zalmvisscherij voor velen een goed bestaan oplevert".

Wat is er nog van over? De twee korenmolens staan nog als monument op de wallen en dan is in de Azijnsteeg (officieel de Nieuwsteeg) de azijnmakerij nog, maar voor de rest is er niets van over. Er wordt hier geen zeep meer gezoden, geen leer gelooid, geen bier gebrouwen, geen pot gebakken, geen pijp meer gemaakt en geen hoed gemodelleerd. En waar is de zalm gebleven? Weg, allemaal weg. Maar...

vandaag bouwen wij staalconstructies, schepen en bruggen, wij maken stalen ramen, patrijspoorten en oersterke kabels, toastprikkertjes en japonnen, wij bakken koek en... zoute bollen en nog heel veel meer en wij zijn wat trots op onze industrie, ook al lezen wij dan met enige weemoed over dat meer gezellige economische leven van toen.

De reiziger uit 1830 vond in ons reisboek natuurlijk de logementen vermeld als daar waren de Doelen, de Beurs en bij den Kommissaris van het Bossche. En de aandacht wordt gevestigd op het Kanaal van Steenenhoek.

„De vreemdeling bezie, eindelijk. nog het Kanaal, welk tot ontlasting van het Opperwater bij hoogen Vloeden uit de Rivier de Linge, boven Gorinchem naar de Merwede, voor weinige jaren is gegraven geworden, en de Stad in den winter van veel voordeels kan zijn"

Verder worden de verschillende reiswegen opgesomd, o.a. route no. 31 van Utrecht naar Gorinchem, duur 6¾ uren

„De Diligence, die van Utrecht op Gorinchem en Breda rijdt, vertrekt alle morgen in den Zomer ten 6 ure, en in den Winter ten 7 ure. Nog varen bijna alle uren des daags Schuiten van de Vaart naar Utrecht en van Utrecht naar de Vaart".

Reisroute no. 34 gaat van Dordrecht naar Gorinchem. Met de Postwagen deed men er 4¾ uren over.

„Deze Postwagen is een Retourwagen, die van Gorinchem af rijdt naar Dordrecht, van den 1 Mei tot den 30 September, 's morgens ten 7 ure, en van Dordrecht terug naar Gorinchem 's namiddags ten 3 ure. In de overige maanden des jaars van Gorinchem 's morgens ten 8 ure, en van Dordrecht 's namiddags ten 2 ure".

U ziet het, men moest in het algemeen vroeg op als men op reis ging en in de postkoets, de diligence en de trekschuit had men alle tijd om het laatste nieuws te vertellen of te horen.

—o—

Het is alleraardigst om in zo'n oud reisboek te snuffelen en te kijken, b.v. naar de „Platten Grond van Gorinchem" of het kaartje van de „Groote Koninklijke Weg No. 9 van Gorinchem tot Vianen aan de Lek".

Maar genoeg voor vandaag, wij stappen uit de trekschuit waarin wij toch even gezellig met elkaar over vroeger hebben gepraat.

H. F. van Peer.

De burgemeester postdief?

Het is u natuurlijk bekend, dat in het jaar 1672 volgens de geschiedenisboekjes, het volk redeloos, de regering radeloos en het land reddeloos was. We werden, zo men dat in krijgskundige termen noemt, „besprongen" door Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen.

Het volk riep om een redder en Willem de Derde werd stadhouder en hersteld in al de rechten van het ambt, zoals die door zijn voorvaderen waren uitgeoefend. Het „Kind van Staat" was plotseling mondig geworden en toonde dit ook!

U weet dat het in Den Haag eindigde met een bloedbad, dat de gebroeders De Witt het leven kostte.

Ook in Gorinchem hebben deze gebeurtenissen opschudding gebracht en ook hier, zij het dan onbloedig, vielen er slachtoffers.

De Stadhouder kreeg medezeggenschap in de samenstelling der plaatselijke regeringen en allereerst in de stemhebbende steden van Holland en West-Friesland.

Ook Gorinchem behoorde tot die stemhebbende steden en oefende dus mede invloed uit op de samenstelling van de Staten van Holland en via deze Staten ook op de Generale Staten. Verwisseling van decor in Den Haag moest, wilde het effect hebben, gevolgd worden door maatregelen in de stemhebbende steden.

Een der eerste maatregelen van Willem III is dan ook zijn commissarissen, z.g.n. op verzoek der steden zelf, te zenden voor „het verzetten van de Wet". Dus..... een zuivering van de vroedschap van al die lieden, die geacht konden worden niet tot 's Prinsen vrienden te behoren. Daarnaast werden dan Oranjegezinden verheven in de hogere leidinggevende functies van Stad en Ambt.

Op 2 juli 1672 werd de stadsregering ontslagen van de eed op het Eeuwig Edict en op 4 juli was er al een dankbetuiging van de Prins voor het besluit van de stadsregering hem als Stadhouder te aanvaarden.

U ziet het, men kon in die dagen vlug werken! Vermoedelijk lag de dankbetuiging al in concept klaar voor het besluit in Gorinchem was genomen.

Dan ontwikkelen de gebeurtenissen rond Gorcum zich zo snel, dat er weinig tijd overblijft aandacht aan de samenstelling van de regering te besteden, want de vijand ligt voor de poort.

Als de aanval onder leiding van Veldmaarschalk Wirtz met succes is afgeslagen duurt het nog geen halve maand, of de commissarissen van de Stadhouder zijn binnen de poorten en doen hun werk met grondigheid. Dit was het begin van de narigheid, die daarna de regering der stad in vrijwel doorlopende beroering zou houden tot aan het eind van de 17e eeuw.

Negen van de oude vroedschappen overleven de zuivering en daar het college wordt uitgebreid van 17 tot 24 komen er 15 nieuwe bij. Mr. Carel van Zijl, de drossaard, moet het veld ruimen voor Lodewijk Huijgens, de protégé van Willem III, hoewel het nog niet zijn tijd van aftreden was.

Het aantal burgemeesters wordt tot 2 teruggebracht, 3 was voor Gorinchem te veel. Jacob van der Ulft, een beste en brave man, vaardiger met de tekenstift dan met de schrijfveder en voor alles geschikt behalve voor regeren en financieren, ondervond al enkele jaren later, dat het geen moeite kost een hond te slaan, of met andere woorden, om een burgemeester om grove fouten in het kot te brengen.

Ook schout en schepenen worden naar de nieuwe koers gericht (zie hiervoor Van Zomeren en Van Goch). In de nieuwe colleges zit geen enkele Van Hoeij of ook maar iemand, die van hen afhankelijk zou zijn door verwantschap of afkomst.

Als in 1673 door Willem III als pensionaris van de stad Mr. Johan van der Staal wordt voorgedragen en..... dus benoemd, is het regeringskasteel in Gorinchem geheel in handen van hen, die de oranje koers varen.

Men bedenke echter, dat degenen die er naast waren gezet, de stad niet hadden verlaten. Integendeel, ze waren er nog, zij het dan vaak in ondergeschikte functies. Ze zouden zich spoedig roeren. Veel moeite kostte hen dat overigens niet, want door erkende schrijvers op dit gebied wordt een groot deel van de narigheden van die dagen toegeschreven aan het feit, dat de opvolgers — de meesten zonder een regeertraditie achter zich — tekortschoten in regeer- en daadkracht. Terwijl velen van hen er op uit waren, en daarin deden zij voor hun voorgangers niet onder, zich te verrijken ten koste van de gemeenschap die zij te regeren hadden.

Mr. Johan van der Staal was dus in 1673 pensionaris van de stad gewor-

den. Een vreemde eend in de Gorcumse regeringsbijt, evenals zijn mede-protégé Huijgens. De enige overeenkomst tussen beiden was, dat ze beide exponenten waren van een macht, die naar de mening van de oude Gorcumse regentengeslachten, wat al te autoritair ingreep in de Gorcumse zaken. Daaruit volgt al, dat ze op wankele stoelen zaten. Waren het daarnaast ook nog verwante zielen geweest, ze zouden elkaar in dat moeilijke Gorcumse vaarwater tot steun hebben kunnen zijn. Zodra ze vijanden werden was beider lot bezegeld.

Van der Staal was een jonger zoon van een Gouds geslacht. In de plaats van zijn geboorte had hij weinig kansen en daarom zocht hij, gelijk meer gebeurde, elders zijn heenkomen. Hij vond het in Gorinchem en al spoedig had hij zich door een wijs berekend huwelijk tot zwager gemaakt van degenen, die hem konden helpen de ladder te bestijgen, zo nodig naar de hoogste sport.

Simon Deijm, Johan Brand, Johan Schildhouwer en Gerard van Hoeij Abramszoon waren zijn zwagers en op één na lieden, die in 1672 er naast waren gezet. Hij had dus met wijsheid zijn tentpinnen in Gorcum vast gezet, wel wetend dat de regeerclub van vóór 1672 wel spoedig de touwtjes weer in handen zou hebben.

Dit verklaart ook de gebeurtenissen van 1684, waar wij hem en Gerard van Hoeij ontmoeten als de felste vijanden van Lodewijk Huygens de drossaard. Simon Deym, zijn zwager, zit nog in het andere kamp naast Huygens, maar ook dit zal maar kort zijn.

In wijdlopige betogen gaan de heren elkaar te lijf en maken elkaar zwart in de ogen van de Prins en van de Staten van Holland.

Zelfs de pruik van Van der Staal in de handen van zijn zwager Deym is een zaak, waarover in het hoogste ressort wordt gesproken. Is t'ie nu afgerukt of afgevallen en opgevangen om hem voor verder onheil te behoeden? Het dreigt op een duel uit te lopen buiten 's burgemeesters kamer, waarbij in het midden blijft of de degens zijn betrokken, dan wel of men er mee heeft gedreigd.

En dan als klap op de vuurpijl het besluit van de Staten van Holland, waarbij de minderheid van de vroedschap met de burgemeesters, waaronder Van der Staal in het gelijk worden gesteld en de meerderheid tot wijken wordt gedwongen, mede door aanwezigheid van 6 compagnieën van het regiment van de Graaf van Horne onder bevel van Majoor de St. Amand.

Burgemeester van der Staal, toen op het toppunt van zijn macht, had gewonnen. Huygens moest wijken, maar zag zich beloond met de vette post van vertegenwoordiger van het Gewest Holland in de Admiraliteit op de Maze te Rotterdam, een functie, die hem voor het leven gegeven werd.

Het schijnbaar hechte bolwerk der oranjegezinden had daarmee in Gorcum een geduchte bres gekregen en voor die bres zouden nu geleidelijk aan de tegenstanders, onder aanvoering der beide gebroeders Van Hoeij, Gerard en de later beruchte Casper, binnenrukken.

Over en weer werd met grote vrijmoedigheid en violentie de vuile was buiten gehangen en Den Haag aan materiaal geholpen, dat ook later nog zou kunnen dienen.

De Memorie van Antwoord die door Huygens met de minderheid van de vroedschap wordt ingediend bij de Staten van Holland als verweer tegen de genomen beslissing t.a.v. Huygens en de zijnen, is een complete acte van beschuldigingen ten opzichte van Van der Staal. Ik zal u er enkele punten uit noemen.

Hij had het ambt van pensionaris aanvaard zonder tractement te bedinben, maar in 1680 weet hij met terugwerkende kracht tot 1673 een besluit af te dwingen, waarbij hem voor zijn diensten de stad in die jaren bewezen een som van 6673.6 wordt toegedacht. Met een klein douceurtje er naast komt hij op 1000 gulden per jaar en vergoeding van al zijn kosten aan eigen gerij en verblijf te 's-Gravenhage. In 1686 ontstaat hierover een geschil tussen hem en de stadsontvanger Van Hoeij, dat door Willem III wordt beslecht ten gunste van Van der Staal. Willem III mocht beslissen, de stad betaalde niet, zich beroepend op onvermogen.

Na een twijfelachtige procedure tegen burgemeester Van der Ulft zit Van der Staal dan zelf op de zetel, zolang door hem begeerd, maar hij vindt het heel gewoon — de Memorie verwijt hem dat — om als pensionaris aan te blijven en dus in twee kwaliteiten ter dagvaart naar Den Haag te gaan. Zijn declaraties en vacatiën van Daggelden zijn volgens genoemde Memorie van een „seer excessieve menigte" en schromelijk overdreven, zodat zelfs ten laste van de stad wordt gebracht „de somme van 12 stuyvers aen den Barbier voor het raseren van sijn Baerdt betaeld".

Op 6 april 1684 zijn deze declaraties

opgelopen tot een bedrag van 4042 guldens. Tot zekerheid van de voldoening van deze som weet hij gedaan te krijgen, dat hem stads eigendommen worden verpand.

Zo vermeldt de Memorie in den brede al zijn zonden en gebreken en noemt hem „een driftigh, ontsachlijk ende imperieus Souverain". U ziet, het loog er niet om.

Niets en niemand was voor hem veilig. Over de vrijheid van de burgers beschikte hij naar welgevallen. In Den Haag hangt hij met eigen koets en paarden en twee bedienden in een duur logement op kosten van de stad de grote man uit. Buiten weten van de Vroedschap huurt hij een ander logement omdat er gelegenheid is tot stalling van zijn koets en paarden. Hij deelt dit logement met die van Schoonhoven en Schiedam.

Als hij eenmaal burgemeester is neemt hij in Den Haag zonder ruggespraak met de afgevaardigden van de stad beslissingen tegen het belang van Gorcum in, maar in het belang van Willem III.

Als men dit alles weet is het wel duidelijk, dat de Staten van Holland niet werkeloos konden blijven toezien en de beslissing namen zoals ze genomen werd, maar met de bijgedachte, dat Van der Staal in de gaten moest worden gehouden.

Van de zijde van Willem III was medewerking aan deze beslissing wel duidelijk. Lodewijk Huygens ging er niet op achteruit en Mr. v. d. Staal, die de Stadhouder gesteund had in zijn strijd tegen die van Amsterdam over het aannemen van „waardgelders", kon de beslissing als zijn persoonlijke overwinning beschouwen. Had hij geen machtige vriend in Den Haag? Wie deed hem wat?

Dat is na de beslissing van 1684 ook de houding die hij aanneemt. Van het verhandelende in de zittingen brengt hij geen verslag meer uit of hij treuzelt er zo lang mee, dat het oude kost geworden is, die inmiddels door andere feiten is achterhaald. Door dwang en bedreiging verrijkte hij zich uit de stadskas en hield gelden onder zich, die hadden moeten worden afgedragen.

Toch zijn er tekenen die er op wijzen, dat in het geheim gewerkt wordt aan zijn ondergang. In 1687 wordt te Gorinchem een gezelschap opgericht, dat de naam draagt „De Vriendelijke Bijeenkomst". Mr. Deym trekt er aan de touwtjes. Het gaat tegen Van der Staal en Gerard van Hoeij. Men belooft elkaar steun en stem bij benoemingen in stedelijke en gewenstelijke regeringen.

De tijd werkte overigens ook mee aan zijn ondergang. In 1688 krijgt Willem III de handen vol aan Engeland, terwijl hij bovendien een wakend oog moet houden op zijn grote tegenstander te Versailles. Met Engeland, Munster en Keulen was in 1674 een afzonderlijke vrede gesloten. Hierdoor moet hij in zijn Hollandse gewesten de zaken aan anderen overlaten, die vrijwel nergens in de steden noch in de staten zijn opgewassen tegen de oude in 1672 aan de kant gezette regentengeslachten. Ook in Gorcum was dit zo.

En bovendien..... met het Koningschap van Engeland voor ogen kon een Gorcums burgemeester, hoe belangrijk ook in zijn eigen ogen, van geen nut meer zijn.

De reis van Van der Staal naar Engeland op 1 januari 1689 gemaakt, naar hij zelf beweert, met toestemming van de drossaard, draait op niets uit. Naar eigen voorgeven was hij gegaan om Zijne Majesteit de moeilijkheden te Gorcum voor te leggen, opdat deze daarover een beslissing zou kunnen nemen.

Gorinchem verwijt hem, dat hij gegaan is om bij Willem III eerherstel te zoeken in een benoeming in het burgemeestersambt, waaruit men hem op handige wijze had gewipt. Uitvoerig moet hij Z.M. hebben ingelicht over de onheuse bejegeningen hem aangedaan.

Willem III heeft echter geen tijd en geen interesse meer in wat kijvende Gorcumse regenten.

Intussen heeft men in Gorcum de tijd van zijn afwezigheid benut. Op een nette geruisloze manier weet men hem uit te schakelen. Mr. Carel van Zijl, de in 1672 opzij gezette drossaard, wordt op 11 januari 1689 als zijn plaatsvervanger benoemd. Ook deze tegenstander van de stadhouder zat dus weer op zijn plaats.

Mr. Simon Deym, de man van de pruik, zijn grootste vijand, krijgt op 22 januari d.a.v. bericht van zijn benoeming tot gecommitteerde om H. E. Gr. M. Vergaderinghe „in den nahme ende vanwege voorz. Stadt, geduyrende de absentie van de Pensionaris v. d. Stael, waer te nemen". Men had v. d. Staal dus niet meer nodig en zijn verwijdering gecamoufleerd met zgn. resoluties van vervanging. Twee van zijn vijanden zaten op zijn stoel in Den Haag.

Intussen zwerft Van der Staal op zee, opgehouden door kapers wachtend tot de Hollandse Vloot van Engeland naar Texel zal uitvaren. Op 12 maart 1689 komt het schip zonder masten in Texel aan, gehavend door de storm.

Daar stond Van der Staal dus op Texel. Om hem van Gorinchem verwijderd te houden krijgt hij direct bij aankomst — naar het schijnt — twee zeer vererende commissies naar Dieren en naar Maastricht. In wezen hebben ze echter weinig om het lijf. Dan krijgt hij vlot verlof om zijn particuliere zaken in Friesland te gaan regelen. Hij had na zoveel ijver, zijn stad betoond, wel een vakantie verdiend.

Van zijn verblijf in Maastricht had hij gebruik gemaakt om Willem III, die daar in de omgeving bij de troepen te velde vertoefde, opnieuw voor zijn belangen te benaderen, maar ook deze poging mislukte. Ook zijn promotor liet hem vallen en daarmee was in feite zijn lot bezegeld.

Intussen hadden Deym en zijn vriend Carel van Zijl van hun positie in Den Haag een nuttig gebruik gemaakt. Was niet Deym de zoon van Maarten Deym? De procureur bij het hof van Holland, een gezien man in Haagse kringen.

Er ontstaat een intensieve privé-correspondentie tussen Deym en zijn zwager Gerard van Hoeij, die de moeite van het lezen waard is.

Dan neemt op 4 juni 1689, terwijl hij zelf aanwezig is, de vroedschap een besluit, dat hem, naar zijn eigen verklaring, rauw op het dak valt. Het rapport van de 4 in maart benoemde commissarissen tot de Financiën is gereed en zoals te verwachten was, vernietigend voor Van der Staal. Als het waar is, dat men dieven met dieven vangt, dan wordt deze stelling door het rapport wel bewezen. Deze lieden wisten precies waar ze zoeken moesten om de stok te vinden die de hond kon (dood)slaan. Het rapport beticht Van der Staal van niet minder dan verrijking ten koste der stadsmiddelen, van het verstoren van de rust en bevat een absoluut verbod aan de ontvangers der stad om hem nog één stuiver te betalen. Hij wordt „absolutelijck" ontslagen.

Nu begint de laatste fase. Toen hij op 17 juni in Den Haag was, werd hem door de stadssecretaris in zijn logement aangezegd, dat hij binnen 4 dagen zijn papieren zal hebben te deponeren in 's Burgemeesters kamer te Gorinchem. De resolutie was van 16 juni. Snel recht, waarbij hem weinig tijd werd gegund.

Terwijl dit plaats grijpt krijgt hij bericht, dat zijn neef Johan Burgvliet, waarover hij voogd is, te Nijmegen ernstig ziek ligt. Onmiddellijk reist hij naar Nijmegen en komt dan op 20 juni met deze zieke jongeling te Gorcum aan. Hij neemt de zieke ter verpleging in zijn huis op. Zijn vrouw en zijn zuster, de moeder van de jongen, verblijven dan nog in Den Haag.

Wat dan de andere dag gebeurt beschrijft Van der Staal later in zijn klaagschrift aan HEGM. Het is een aaneenschakeling van beledigingen en vernederingen hem aangedaan.

Als de geëiste documenten, door zijn vrouw uit Den Haag meegebracht, op 23 juni door hem ten huize van zijn zwager Van Hoeij zijn bezorgd, ontvangt hij op 25 juni, tijdens de begrafenis van zijn gestorven neef, bevel op 30 juni in persoon voor Schepenen te verschijnen, teneinde te worden gehoord op een klacht, door Van Hoeij tegen hem ingebracht, omdat hij hem in de burgemeesterskamer in het bijzijn van anderen door een gerechtsbode een geschrift had doen uitreiken, waarin hij Van Hoeij een moordenaar had genoemd. Dit in verband met de bezetting van het huis van Van der Staal, terwijl de neef op sterven lag.

Eenmaal in de greep en weerloos nu ook de steun uit Den Haag en uit Engeland is weggevallen, laat men hem niet met rust. Boelisse, de schepen, laat intussen wegens achterstand van huishuur beslag leggen op een deel van zijn goederen.

Maar terecht staan voor zijn vijanden? Dat is nu juist wat hij niet wil. Het is immers dit schepencollege geweest, dat het eerst door de Van Hoeij's is veroverd. Begrijpelijk als men weet, dat dit college het recht had de nominatie op te maken voor het kiezen van burgemeesters. Terecht staan voor zijn gezworen vijand Casper van Hoeij met zijn aanhang? Dat nooit.

In zijn verweerschrift is geen woord hem te kras om zijn vijanden te typeren. Het Hof in Den Haag kan toch niet toelaten, dat zijn vijanden over hem met „hevigheijdt ende onuitspreeckelijke passie" recht spreken?

Hij reist dan ook onmiddellijk naar Den Haag om bij het Hof van Holland zijn beklag te doen en te trachten een beslissing uit te lokken om voor het Hof of een ander rechtscollege terecht te staan. Het Hof is echter ingelicht, men houdt hem aan 't lijntje en geeft hem de raad enige bewijzen (so het doenlijk ware) te overleggen. De tijd van 8 dagen die men hem geeft is te kort.

Per snelpost vraagt hij in Gorcum de bewijzen aan, maar ook daar heeft men geen haast. De zuiver particuliere correspondentie tussen de twee zwagers doet ook hier zijn werk.

Zo staan de zaken op zaterdag 2

juli 1689. Een groot deel van de dagen is heengegaan aan het opstellen van zijn verdediging, terwijl hij uitziet naar de post uit Gorcum.

Weinig kon hij vermoeden, dat de zondag die aanbrak de beslissing zou brengen, alle verdediging nutteloos makende. Een beslissing, door hem zelf verhaast. Met wat ik voor hem als jurist een domme streek noem. Maar wie zal het hem kwalijk nemen, gezien de spanningen waaronder hij leefde. Zou hij in deze dagen nog wel eens teruggedacht hebben aan Lodewijk Huygens?

Zondagmorgen geeft hij zijn koetsier opdracht zijn gerij gereed te houden, want hij wil naar Gorinchem om desnoods zelf te halen, wat men hem blijkbaar niet zenden wil. Tussen 7 en 8 uur stuurt hij zijn knecht Hendrik van Roij naar het posthuis van postmeester Borbach om te vragen of er wellicht post voor hem uit Gorcum is gekomen. Maar tevergeefs Gorcum zwijgt in alle talen!

Om 9 uur vertrekt hij dan met zijn eigen koets met 2 paarden, gereden door zijn eigen koetsier Jan Jansz., terwijl zijn knecht ook van de partij is.

De reis gaat over Rotterdam en Kralingse veer naar Papendrecht. Wel niet de kortste, maar de geriefelijkste, omdat de wegen beter zijn. Onderweg moet hem zijn ingevallen, dat ook zondags een post uit Gorcum over Goudriaan naar Nieuwpoort placht te rijden, waar dan de post werd overgenomen voor Gouda en vervolgens naar Den Haag. Het wordt hem duidelijk dat hij, als hij zijn reis blijft vervolgen zoals hij thans doet, juist in Gorcum zal aankomen als de post daar vertrokken is.

In zijn verdediging, die hij later opstelt, verzwijgt hij voor Den Haag, dat hij in Papendrecht is geweest en doet hij het voorkomen, alsof hij de gewone route heeft gevolgd die over Gouda, Schoonhoven, Nieuwpoort en Goudriaan leidde en dat hij als het ware toevallig in Goudriaan zou zijn geweest toen de post daar aankwam.

Ik ben, zo zegt hij, om 5 uur te Goudriaan aangekomen ten huize van de Baljuw en heb daar de postiljon afgewacht. Toen hij kwam heb ik hem gevraagd of hij brieven voor mij had. Hij bleek ze te hebben en heeft ze op mijn verzoek zonder bezwaar overhandigd. Daarna is hij verder gereisd. Tragisch is het te zien hoe de eens zo geweldige, door allen in de steek gelaten man, zich behelpen moet met het getuigenis van mensen als koetsiers, logementhouders, dienstboden en knechten en lieden die langs bruggen en kanten hangen. Hij zou ze in normale omstandigheden nauwelijks hebben gekend. Sic transit gloria!

Hoort men hem, dan heeft alles zich normaal toegedragen. De visie van zijn knecht is vrijwel gelijk aan die van de heer met dit verschil, dat deze de reis naar Papendrecht vermeldt.

Jan Jansz., de koetsier, heeft geen verdere wetenschap dan tot Papendrecht. Hij zal dus wel met de koets de Merwededijk zijn gevolgd van Papendrecht naar Gorinchem, terwijl zijn baas de reis in een huurkoets met verse paarden naar Goudriaan voortzette. Dit wordt door de koetsier verklaard en ook door de waardin van de herberg „In de vergulde vrachtwagen". De koetsier Willem Aertsz. Baen, die hem naar Goudriaan voert, verklaart hetzelfde.

In Gorinchem is de zaak natuurlijk spoedig bekend en wordt ze druk besproken. Op 11 juli d.a.v. klaagt de drossaard Transisulianus Adolphus van Voorst, Heer van Jaarsveld, de vertegenwoordiger dus van de Stadhouder, hem aan bij schout en schepenen van Gorinchem in bewoordingen, die wel een andere voorstelling van de zaak geven. Volgens de aanklacht heeft hij het valies van de postiljon „in desselfs weerwil geopent ende het paccette met brieven daer uyt gehaelt ende met een mes opengesneden".

De verklaring van de 17-jarige postiljon, voor schout en schepenen, loopt parallel met de aanklacht van de drossaard. Wij nemen echter aan, dat hij hem zelf niet zo heeft opgesteld. Van der Staal tracht door de weergave van het gebeurde de indruk te wekken, dat de man niet eens kon lezen. In ieder geval bevestigt hij zijn verklaring met een eed, maar of dit geen meineed was, waag ik te betwijfelen. Is deze jongeman onder druk gezet en beloond? Van der Staal tracht die indruk door verklaringen van anderen te vestigen.

De posthoudster te Gorinchem herhaalt de klacht van de postiljon en ook Jacobus Revet en Jacomijntje Roos leggen bezwarende verklaringen af. Was hij nu een dief, of was hij het niet?

Naar mijn oordeel, dat ik gaarne voor beter geef, had de jurist een grove fout gemaakt. Zou hij, in plaats van bij de Baljuw van Goudriaan binnen te gaan, in het posthuis te Goudriaan bij de postmeester de post hebben afgewacht (daar had hij ook voor de regen kunnen schuilen), en zou hij daar in het bijzijn van de postmeester het aan hem geadresseerde in ontvangst

hebben genomen, men zou hem naar mijn oordeel niets hebben kunnen maken. Nu had hij de schijn tegen zich!

Hij heeft dat echter niet gedaan. Waarom niet? Heeft hij rekening gehouden met de mogelijkheid, dat hem afgifte zou zijn geweigerd? Het zullen altijd vragen blijven. Wie kent de roerselen van een menselijke ziel in nood?

Eén ding eert hem naar mijn oordeel: dat hij weigert te verschijnen voor een rechtbank van vijanden, die bovendien, neemt u dat gerust van mij aan, van hetzelfde hondje waren gebeten. De tijd zou dit leren.

Op 10 augustus 1689 verwerpen de Staten van Holland en West Friesland het beroep van Van der Staal om voor een andere dan een plaatselijke rechtbank te mogen procederen. Zij doen dit, gehoord het advies van de Heren Gecommitteerden der steden Dordrecht, Haarlem, Delft, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Alkmaar, Hoorn en Enkhuizen. Ze konden weinig anders doen. Stel je voor, dat wat Van der Staal verlangde regel werd, waar bleef dan de macht en invloed van de steden?

En dan op 16 november 1689, na talrijke indagingen om voor zijn rechters te verschijnen, waaraan hij niet voldoet, valt het vonnis: Van der Staal wordt wegens zijn „begane feylen, feyten ende delicten" vervallen verklaard van „alle sijne dignityten ende officiën die hij binnen de Stadt Gorinchem is bedienende ende mede omme in het toecomende oyt eenige andere diergelijcke te bekleeden en dat Hem de Stadt Gorinchem ende den Lande van Arckel voor twintigh jaeren sal werden ontseijt".

Zijn goederen en bezittingen te Gorinchem waren aangeslagen. Men had dus het heft in handen. Staat zijn reis naar Friesland in verband met maatregelen die hij daar voor zijn goed heeft genomen? Dan is hij hen voor geweest. De verklaring van de gerechtsbode Gijsbert van Aelst van 28 november 1689 zou het ons doen vermoeden. Of was dit slechts een formele handeling? Zijn de 2000 zilveren ducaten ooit betaald? Of heeft men ze geschreven op de grote rekening, die al zo veel te dragen had en nog te dragen zou krijgen?

En hiermee is het verhaal uit. Van de Staal stierf binnen de 20 jaar en had dus levenslang gekregen. Gorinchem zag hij nooit meer terug. Ik tekende u zijn volledig falen, dat ons door Van Zomeren en Van Goch onthouden wordt.

Men valle de man niet te hard. Hij was een kind van zijn tijd en paste geheel in het anciën régime in het laatst der 17e eeuw.

De moraal geeft u het boek Prediker in het 10e hoofdstuk vers 8: „Die een kuil graaft (wij voegen er bij: voor een ander) zal er in vallen".

H. van Hoogdalem.

Het dagboek van Matthijs Snoeck Huibertszoon (1744-1816)

Men kan een interessant beeld van een bepaalde tijd krijgen wanneer men leest in het dagboek van iemand, die nauwgezet allerlei dingen vastlegt. Of dat beeld dan volledig objectief is? Allicht niet, want datgene wat de schrijver interressant vindt en tot zijn belangensfeer en/of interesse behoort tekent hij op, aan de rest gaat hij meestal voorbij. Niettemin kan men uit zo'n dagboek heel wat bijzonderheden putten en dit is beslist het geval waar het betreft het dagboek van de Heer Matthijs Snoeck Huibertszoon, tijdens zijn leven o.a. burgemeester van Gorinchem. Hij werd geboren op 22 september 1744 en overleed 14 maart 1816.

Een uittreksel uit dit dagboek werd gemaakt door de heer H. A. van Goch, vooral bekend door zijn boek over Gorcums historie „Van Arkel's Oude Veste" (1898). Van Goch publiceerde dit uittreksel in 1915 en voorzag het van een inleiding, waarin hij het geslacht Snoeck beschrijft. Hieruit kan men zien, dat Snoeck behoorde tot één van de oudste Gorcumse regentengeslachten, reeds in het begin van de 15e eeuw als Snouk genoemd.

Men kan telgen uit dit geslacht steeds weer vinden in allerlei bestuurscolleges van de stad, in de schepenbank, in de vroedschap en als burgemeester. Zo werd Matthijs in 1767 schepen en in 1775 lid van de vroedschap in de plaats van een andere telg uit een bekend regentengeslacht, n.l. Martinus van Barneveld. In 1789 en 1790 was Matthijs één der burgemeesters. In 1808 was hij wethouder en na het overlijden van burgemeester Van Lom interim-burgemeester. Op 31 december 1808 werd hij weer tot burgemeester beëdigd. Onder het bestuur van Koning Lodewijk Napoleon was hij burgemeester en hij bleef ook maire na de inlijving van ons land bij Frankrijk, totdat in 1811 een nieuwe Gorcumse stadsregering door Keizer Napoleon werd benoemd. Matthijs was er toen niet meer bij, maar het bleef toch in de familie — zijn schoonzoon, mr. J. W. van der Cruysse van Hoey, werd maire en zijn zoon J. H. Snoeck was een der beide adjunct-maires.

Ook in allerlei andere colleges had Matthijs als regentenzoon een plaats. Zo was hij Laagdijkheemraad van 't Land van Arkel en connestabel van de Schutters van St. Christoffel.

Zelfs in het huwelijk bleef het contact met de regeringscolleges bewaard, want Matthijs huwde een burgemeesterdochter: Maria Adriana Verboom. Zij kregen 5 kinderen.

Matthijs Snoeck had twee houtzaagmolens en dreef een houthandel, samen met zijn zoon Johan Hendrik, die ongetrouwd bleef en zoals wij hierboven reeds schreven in 1811 tot adjunctmaire werd benoemd. Matthijs overleed op 14 maart 1816.

En nu dan zijn door Van Goch gepubliceerde dagboek. Dit loopt van 1807 tot en met 1 januari 1816, dus over 9 jaar. Het is een merkwaardig geheel, dat men in de eerste plaats moet zien als een privé-aangelegenheid. Matthijs beschrijft niets wat direct met zijn ambt te maken heeft en men moet dit dagboek dan ook beslist niet zien als een belangrijk stuk met betrekking tot Gorcums historie. Het is meer merkwaardig dan belangrijk. Een uitzondering op deze regel is allereerst de watersnood van 1809, die door Snoeck uitvoerig wordt beschreven, evenals het bezoek van Koning Lodewijk aan Gorinchem, die het werk ter versteviging van de waterkeringen zelf leidde.

Eveneens over het beleg en het bombardement van Gorinchem in 1813-1814 vindt men bijzonderheden in dit dagboek, terwijl ook enige belangrijke bezoeken worden beschreven, o.a het bezoek van Keizer Napoleon en Keizerin Marie Louise aan onze stad. Wij komen hierop nog terug bij de betrefde onderwerpen.

Wil men een aardig overzicht krijgen over het weer in de jaren dat Snoeck zijn dagboek bijhield, dan raadplege men het, want het weer werd nauwkeurig waargenomen en vastgelegd. Hij schreef wanneer men schaatsenreed op de haven en hij had dat uit de eerste hand, want hij woonde aan de Appeldijk. Voor zijn huis was een trap die naar de haven leidde en de waterstand hield hij bij aan de hand van de treden van deze trap. Zo weten wij dan, dat het water op 26 maart 1812 tot aan de 7e trap stond. Wilt u weten wanneer Snoeck met stoken begon en er mee ophield? Ook daarop geeft het dagboek een antwoord.

Even nauwkeurig verhaalt hij wanneer de eerste aardbeien en de eerste ordinaire perziken werden geplukt.

En..... op 15 april 1813 kreeg hij de eerste asperges!

Matthijs Snoeck was een man, die een goed souper wist te waarderen en hij vertelt er regelmatig over.

Aan de hand van zijn aantekeningen krijgt men ook een aardige kijk op het reizen in zijn dagen. Hij spreekt over de Franse wagen, de koeschuit ,de cabriolet, de postschuit, de vrachtschuit, de fargon, de postwagen en z.g. „ordinaire schuiten".

Zijn lichamelijke conditie is een belangrijk onderwerp. Zo schrijft hij omstandig over een koliek, waaraan hij in 1813 leed. Om u mee te laten leven volgen hieronder dan de aantekeningen:

14 mei. Deze morgen heb ik een koliek gekregen, maar niet erg.
15 mei. Deze morgen blijft de koliek en is niet beter.
16 mei. Dezen dag is de koliek veel erger, hebbende ik veel kramp in de ingewanden. 's Morgens gevomeerd, zeer ongesteld.
17 mei. 's Nachts en overdags de koliek vrij zwaar en heel ongesteld. 's Avonds niet erger.
18 mei. Met mijn ongesteldheid beter. De koliek genoegzaam over en het lichaamsgestel en de appetijt beter.
19 mei. Ik heb dezen nacht zeer goed geslapen en ben door 's Heeren goedheid hersteld.

Op 5 september 1807 is hij op een van zijn reizen in Rotterdam. Aan de Delftse Poort ontwaart hij een grote menigte mensen, die was samengestroomd om een „luchtbol" te zien opgaan. Snoeck en zijn gezelschap wachtten en zagen de ballon aankomen. Het had echter maar weinig te beduiden, daar de ballon maar even over de huizen voortdreef en toen hij de Schie gepasseerd was daalde.

Waarschijnlijk zag Snoeck de Franse luchtreizigers Nicolas François met zijn vrouw en Augustin, die in 1807 in ons land waren en proeven namen in Den Haag en Rotterdam.

Verscheidene malen kwam onze dagboekschrijver in contact met Koning Lodewijk en zo toog hij op 27 februari 1808 met zijn collega's uit de Gorcumse regering naar Utrecht, waar Koning Lodewijk resideerde. Bij deze audiëntie waren naar schatting welk een 200 personen aanwezig.

Hierover vertelt Snoeck:

„Circa half twee kwam Zijne Majesteit ,vergezeld van zes edellieden en ministers in de kamer, daar wij waren. Alle de daar present zijnden rangeerden zich naast elkander en ieder sprak de Koning in het bijzonder aan, zoals wij ook deden en Denzelven onze complimenten van dankzegging voor onze benoeming maakten. Nadat de Koning rond geweest was, hetgeen circa een uur duurde ,reden wij weder met de koets naar huis".

—o—

Er zou uit dit dagboek nog wel wat te schrijven zijn, maar de bedoeling was slechts om u een vluchtig beeld te geven van wat Matthijs Snoeck aan zijn boek toevertrouwde. De historie wordt er niet enorm door verrijkt, maar het is wel eens aardig om te zien wat een belangrijk man als burgemeester Snoeck naast zijn ambtelijke zorgen en zijn zaken bezig hield.

Daar waar hij spreekt over het bezoek van Napoleon aan Gorinchem, over de watersnood van 1809 en het beleg van Gorcum krijgt het dagboek grotere waarde en bij de behandeling van die onderwerpen komen wij er zeker op terug.

H. F. van Peer.

Het bezoek van Napoleon en Marie Louise aan Gorinchem

Wij beloofden U uit het dagboek van Matthijs Snoeck Huibertszoon iets te zullen vertellen over het bezoek, dat Keizer Napoleon in 1811 aan Gorinchem bracht.

Nu is het zo, dat grote gebeurtenissen hun schaduw vooruit werpen. Dat was ook hier het geval. In het dagboek van Snoeck kunnen we lezen, dat op 24 juni van het jaar 1811 in Gorinchem arriveerde de Prefect van de Monden van de Maas: Goswin baron de Stassart. Hij vertrok weer op 26 juni in de vroege morgen.

Het volgende hoge bezoek noteerde Matthijs op 27 september. Toen arriveerde hier de minister van financiën, die de volgende ochtend doorreisde naar Utrecht.

En nu gaat het toch werkelijk dichtbij komen — 28 september — 's morgens kwamen in Gorinchem aan de Prins Stedehouder Lebrun, Hertog van Plaisance en de Prefect, Baron de Stassart.

Of al die drukte nog niet genoeg was moest Snoeck in zijn dagboek van diezelfde dag ook nog opnemen „deze middag om 1 uur is Jaantje verlost van een dochter". Deze Jaantje is zijn dochter Adriana Hendrika, die getrouwd was met Jhr. Adriaan Gerardus Pompe van Meerdervoort, postdirecteur, successievelijk in Gorinchem en in Delft.

Enkele dagen later, n.l. op 1 oktober dineerde Matthijs bij de Prins Stedehouder Lebrun.

Inmiddels komt de kleine Keizer steeds nader. Op 3 oktober kwamen er verscheidene rijtuigen met het gevolg van de Keizer in Gorinchem aan en op 4 oktober verwachtte men H.H.M.M. dan toch heus, maar er kwam tijding dat zij niet voor de volgende dag zouden arriveren. En..... Gorinchem maar wachten.

En dan komt de grote dag — zaterdag 5 oktober 1811. Om 10 uur 's morgens kwam er bericht, dat de Keizer onverwacht met een jacht in Dordrecht was aangekomen. Om half elf vergaderde de regering op het stadhuis en in de verwachting, dat Z.M. in een rijtuig zou komen ging men naar Groenendaal om „Dezelve te recipiëren". Aldaar waren de Prins (Lebrun, Hertog van Plaisance), de onder-prefect (De Bonnegens) en verscheidene generaals. De Prefect (Baron de Stassart) was de Keizer te paard tegemoet gereden.

Al deze moeite was echter tevergeefs. Om 12 uur kwam het bericht, dat de Keizer niet in een rijtuig, maar in een sloep met 16 roeiers uit Dordrecht kwam. De hele stoet ging toen naar het veerhuis „De Zwaan", waar men een „propere tent" had gebouwd op de krib. Dit veerhuis lag aan de Merwede, ongeveer halverwege de tegenwoordige Punt.

Om half drie arriveerde Z.M., hij stapte uit de sloep en zonder zich met iemand in te laten ging hij door de tent, waar de maire — Mr. J. W. van der Cruysse van Hoey hem èn passant de sleutels van de stad aanbood. De Keizer weigerde deze — hij kwam toch wel binnen!

Z.M. ging de trap naar de dijk op, steeg te paard en reed met enig gevolg stedewaarts. Napoleon volgde de Krinkelwinkel (de vluchthaven was er nog niet), die om de stad een verbindingsweg was van de Kanselpoort naar de Waterpoort. Z.M. reed de Kanselpoort binnen en sloeg direct linksaf de wal op, die naar de Arkelpoort leidt. Vervolgens reed hij alle wallen rond, maakte een rit door de stad en begaf zich tenslotte naar het huis van de heer Van Lom, waar alles tot receptie van H.H.M.M. gereed was gemaakt. Het huis van wijlen burgemeester Van Lom was gelegen in de Nieuwstad. Het had een uitgestrekte tuin met vijver, koepels en plantage.

Het wachten was nu op Marie Louise. Om half zes kondigde het geschut te Woudrichem de komst van de Keizerin aan! En om half zeven arriveerde zij in een sloep, „welke naar men zei meer dan *f* 4000,— gekost heeft", met 18 roeiers van de mariniers d'honneur uit Dordrecht. Zij hield zich met niemand op, ging de tent bij het veerhuis „De Zwaan" door, zij ging langs de trap de dijk op en stapte hier in een kostbare koets, bespannen met 8 mooie paarden en reed naar „het paleis" in de Nieuwstad.

Inmiddels was door de Prefect een audiëntie voor de stedelijke regering aangevraagd. Over deze ontvangst zegt Snoeck in zijn dagboek:

„Wij gingen naar het paleis, werden in de kamer aan de linkerhand bij het inkomen gelaten, waar ook present waren, behalve enige van het ge-

volg, de Prefect, de Onder-Prefect, de Franse Commandant Langlois, de leden van het Tribunaal en 2 officieren van de garde d'honneur.

Er werd geroepen „l'Empereur" en de Keizer kwam binnen, vergezeld van de Prins.

Z.M. sprak tot de Prefect, de Onder-Prefect, de Franse Commandant, de President van het Tribunaal en de maire, die hij veel vragen over de stad en haar administratie deed.

Na een gesprek met de Prefect voerde de Keizer een generaal discours, maakte daarna een buiging, ten teken dat de audiëntie beëindigd was en vroeg nog of er iets voor deze stad voor te dragen was. De maire verzocht om de sluis aan de mond van de haven, de ophef van het Bureau der Douanen, enz."

Deze audiëntie duurde drie kwartier en daar stonden de Gorcumse heren weer buiten. 't Was kort maar krachtig. De dames kwamen er heel wat slechter af. Enigen, w.o. Snoeck's dochter Cornelia, hadden zich gevleid audiëntie bij de Keizerin te hebben. Zij hadden zich reeds proper gekleed en gereed gemaakt, doch werden niet afgewacht, evenmin als enige jongejuffrouwen, die gehoopt hadden H.M. bij het inkomen in de stad te bestrooien met bloemen en een compliment te mogen maken.

's Avonds was de stad feestelijk geïllumineerd ter ere van het bezoek van Napoleon en Marie Louise, die zich blijkbaar niet meer aan de stedelingen lieten zien en hun „paleis" niet verlieten.

De volgende morgen, zondag 6 oktober, woonden H.H.M.M. in het paleis de H. Mis bij, die werd bediend door pater Krul. De pater kreeg een gratificatie van 1000 francs, het personeel van het paleis ontving 600 francs en voor de algemene armen deed Z.M. een gift van *f* 1500,—.

's Morgens vóór 9 uur vergaderde de regering en men ging daarna de Arkelpoort uit naar de „Schuytraamte", zoals Snoeck schrijft, om zich aan H.H.M.M. bij hun vertrek te vertonen. (De herberg „De Schuiframen", met schuur, kolfbaan, tuin en boomgaard, stond aan de Lingedijk Wz. buiten de Arkelpoort). Om over half tien kwamen er verscheidene koetsen, geëscorteerd door gardes d'honneur, jagers te paard en lansdragers. Deze stoet reed over Leerdam langs de Diefdijk naar Vianen, waar deze om 2 uur arriveerde. Dezelfde avond kwam men in Utrecht aan.

Bij dit bezoek is een ontelbare menigte van koetsen, bagagewagens en cavallerie binnengekomen en gepasseerd, zegt Snoeck. Ook zeer vele grote heren en dames, die bij de voornaamste ingezetenen gelogeerd hebben. Bij Matthijs Snoeck logeerde Overste Blanken, inspecteur-generaal van bruggen en wegen, met zijn knecht, die zaterdagavond om 8 uur kwam en zondagmorgen vóór 6 uur, zonder veel te gebruiken, vertrok.

Tot onze geruststelling zegt Snoeck aan het eind van zijn verhaal: „Niettegenstaande de ontzaglijke toevloed, ook van vreemdelingen, is alles vrij geregeld en zonder ongelukken verlopen".

———o———

Zo beschrijft Matthijs Snoeck in zijn dagboek het bezoek van H.H.M.M. aan Gorinchem in 1811, dus bijna 150 jaar geleden. Het verhaal is alleen belangrijk om de couleur locale. Uitvoeriger, ook met betrekking tot Gorinchem, is Gijsberti Hodenpijl in zijn „Napoleon in Nederland", waarover wij U ook nog eens iets zullen vertellen.

Leg bij dat alles ook wat fantasie aan de dag. Dan ziet U in het middaguur Keizer Napoleon te paard over de Krinkelwinkel rijden, 's avonds gaat Marie Louise in een kostbare koets bespannen met 8 paarden door Gorcums straten, 's nachts zijn zij herenigd in het Gorcums „paleis" na een scheiding van enige dagen, en de volgende morgen wonen zij devoot de H. Mis bij.

En dit alles in ons oude Gorcum, in het jaar 1811.

H. F. van Peer.

Napoleon in Gorinchem (1811)

Een vorige keer schreven wij over het bezoek aan Gorinchem, dat Napoleon in 1811 bracht, samen met Marie Louise. Wij deden dit aan de hand van het Dagboek van Matthijs Snoeck Huibertszoon, destijds een belangrijk man in onze stad. Ditmaal gaan wij uitvoeriger in op dit bezoek, n.l. aan de hand van het boek „Napoleon in Nederland" geschreven door G. F. Gijsberti Hodenpijl (Haarlem-1904). In dit interessante werk vinden wij er heel wat bijzonderheden over, ook wat de algemene aspecten van dit bezoek betreft.

Laten wij daarmee beginnen: Op 9 juli 1810 dan werd Nederland bij het Franse Keizerrijk gevoegd en kwam er 'n eind aan ons zelfstandig bestaan Nederland werd in 7 departementen verdeeld, o.a. het departement van de Monden van de Maas, bestaande uit 6 arrondissementen, t.w. Den Haag, Rotterdam, Dordrecht, Leiden, Gorinchem en Brielle.

Aan het hoofd van een departement stond een prefect, aan het hoofd van een arrondissement een onder-prefect. Gouverneur-generaal van de voormalige Nederlandse gewesten was Charles François Lebrun, aartthesorier van het Rijk, tevens hertog van Plaisance, met wie wij al kennis maakten bij de behandeling van Snoeck's dagboek.

Beneden hem in rang, maar ver boven hem in gezag en vertrouwen stonden, aldus Gijsberti Hodenpijl, de twee prefecten (Belgen) Graaf Celles en Baron Stassart. De Celles was wreed, maar door de Stassart — prefect van het Departement van de Monden van de Maas — die Den Haag tot standplaats had, werden de Franse wetten niet verscherpt, maar verzacht.

De oudste commanderende generaal was Graaf Molitor, die het bevel voerde over de Departementen der Zuiderzee, van de Monden van de Maas en van de IJsel, en Amsterdam tot standplaats had.

In de Franse senaat hadden 6 Nederlanders zitting, o.a. de zeer geleerde en rijke heer Johan Meerman, ambachtsheer van Vuren en Dalem. Deze was onder Lodewijk Napoleon kamerheer, vervolgens staatsraad en later Minister van Kunsten en Wetenschappen. Deze Johan Meerman (let u eens op de meerman als windwijzer op het Dalemse kerkje) was bezitter van de schoonste bibliotheek van Nederland, dezelfde naar wie thans nog het Museum Meermanno Westreenianum op de Prinsessegracht in Den Haag is genoemd.

—o—

De komst van Napoleon werd in Holland met vrees tegemoet gezien. Het doel van de reis was de organisatie van Holland, als deel van het Keizerrijk, op vaste grondslagen te vestigen, waartoe de keizer, die gaarne alles zelf zag, het nodig achtte „zelf de behoeften van het land te kunnen beoordelen". De keizer begreep, dat het nodig was zijn reis met veel overleg te regelen, teneinde de gemoederen voor zich gunstig te stemmen en de ongunstige indruk weg te nemen, welke door de inlijving was ontstaan.

Er werden heel wat maatregelen genomen, die voor zich zelf spreken. In de steden waar het keizerlijke paar zou doortrekken moesten opeenhopingen van het volk worden tegengegaan, men mocht geen vuurwapenen dragen en ook geen vreugdeschoten lossen. Bloempotten e.d. moesten worden verwijderd, u begrijpt wel... voor het gevaar dat ze naar beneden zouden storten. Bij de politie moest men aangifte doen van de aanwezigheid van vreemdelingen en de wegen die de gasten passeerden moesten in orde worden gehouden. Van het gevolg mocht men noch tol-, noch poortgeld heffen.

Het ging weinig spontaan, want de toespraken die maires, leden der reuterlijke macht of anderen wensten te houden moesten worden opgezonden en aan het oordeel der prefecten worden onderworpen.

Bevolen werd de vlaggen te laten wapperen van kerktorens, openbare gebouwen en molens, zo lang als H.H. M.M. ter plaatse vertoefden. Iedereen werd aangespoord om bij de komst van het keizerspaar op betamelijke wijze vreugde aan de dag te leggen. Er moest dus... gejuicht worden. Daarnaast werd het oprichten van afdelingen Gardes d'honneur in de voornaamste plaatsen, die Napoleon zou bezoeken, aanbevolen.

—o—

In 1810 had men reeds op het bezoek gerekend, maar in het najaar van 1811 was het dan eindelijk zover. Op 18 september 1811 was de keizer 's ochtends om half vier van Compiègne naar het noorden afgereisd en hij bezocht achtereenvolgens Montreuil-sur-mer, Boulogne, Ostende, Breskens, Vlissingen,

Veere, Terneuzen, Bath, Antwerpen, Willemstad, Hellevoetsluis, Dordrecht en Gorinchem om zijn reis via Utrecht verder door het land te vervolgen. De keizerin ging niet dadelijk mee, maar voegde zich op 30 september bij haar gemaal.

In de nacht van 3 op 4 oktober verliet Napoleon Antwerpen en scheepte zich in om naar Willemstad en Hellevoetsluis te gaan. Dit was geen tocht voor Marie Louise om hem te vergezellen en zij vertrok alleen naar Breda, waar zij de nacht zou doorbrengen om zich de volgende dag in Gorinchem weer bij het gezelschap te voegen.

Op 4 oktober bezocht de keizer Willemstad en Hellevoetsluis en bracht de nacht door op zijn jacht. Dit voer intussen, door enige fregatten begeleid naar Dordrecht, waar de keizer op zaterdagmorgen 5 oktober 's morgens tussen 6 en 7 uur aankwam. Wel wat vroeg voor een officieel bezoek, maar de keizer had nu eenmaal de gewoonte vroeg op te staan.

Het is begrijpelijk, dat er op dit vroege uur in Dordrecht niemand ter begroeting aanwezig was. De keizer liet zich naar de Oude- of Voorstraathaven roeien en ontving toen de haastig toegeschoten autoriteiten bij zich aan boord.

Het bezoek aan Dordrecht viel eigenlijk wel in het water, want de keizer vertrok al weer om 12 uur, toen hij zich in een sloep naar Gorinchem liet roeien. De Dordtse Gardes d'honneur waren niet in de oude Merwestad aanwezig, zij waren naar Gorinchem getrokken om daar hun taak te verrichten. Dordrecht kwam dus wel op het tweede plan.

—o—

Keren wij terug naar Gorinchem, waar tijdens de dagen die aan het bezoek van Napoleon vooraf gingen, grote drukte heerste. In het dagboek van Snoeck lazen wij reeds, dat verscheidene hoge gasten waren aangekomen.

Gijsberti Hodenpijl noemt op 26 september de onder-prefect van het arrondissement Dordrecht, de heer Ocker Repelaer en op 27 september de Dordtse Gardes d'honneur te paard, te voet en te water, onder aanvoering van hun commandanten M. Beelaerts, G. Mauritz en S. 't Hooft.

Op 27 en 28 september arriveerden de Gouverneur-Generaal Prins Lebrun, Maarschalk Oudinot, Prefect de Stassart en Generaal Molitor.

Op 29 september trok een detachement Gendarmes van het Departement en een detachement Keizerlijke Gardes te paard de stad binnen, op 30 september gevolgd door een detachement Kurassiers van de Keizerlijke Garden en het korps muzikanten van de Nationale Garde van Dordrecht.

Wat een drukte in dat kleine Gorinchem, welk een hoge autortieiten die te gast waren bij gegoede gezinnen in de stad, wat een kleurrijk geheel moet de Arkelveste toen opgeleverd hebben.

—o—

En aan maatregelen geen gebrek. In het oud-archief van Gorinchem vindt men deze maatregelen vermeld. Allereerst zouden er erepoorten opgericht worden: bij de Waterpoort op 't Eind, een in de Westwagenstraat, een in de Kelenstraat bij de Markt, een vooraan in de Arkelstraat en een voor het huis van de heer Van Lom, dat als „paleis" was ingericht.

De bewoners van de buurten waar deze erebogen geplaatst waren, hadden van de maire een uitnodiging ontvangen om de poorten met elkaar te versieren. Indien doenlijk zou „de Laan aan de Herberg de Zwaan" op een of andere wijze worden verfraaid en ook daar zou een ereboog worden opgericht.

Van alle publieke gebouwen, molens en vaartuigen werden de vlaggen uitgestoken en de zalmvissers (ja, toen was er nog zalm!) en schuitenvoerders zouden hun schuiten met wimpels en vlaggen voorzien en zich met hun boten op de rivier vertonen en de overkomst van Z.M. bespoedigen als hun dienst vereist was. Deze „spontaniteit" werd beloond met een paar tonnen bier van stadswege.

En... men moest er toch ook netjes uitzien. De commandant van de Nationale Garde moest er voor zorgen, dat de gewapende Burgerwacht keurig gekleed was. Degenen die door een slordige of ongepaste kleding uit de toon vielen werden volledig uitgemonsterd.

Bij zulk een feest behoorde natuurlijk de driekante hoed! Wie hem niet had kon naar het Magazijn gaan en zijn steek halen. U ziet het, men organiseerde alles tot in de puntjes.

Er moest ook voor gezorgd worden, dat er een of meer „gedistingueerde koetsen" aan de herberg „De Zwaan" gereed zouden staan. „Daar nu in deze Stad niet meer dan een koets die zeer oud is, gevonden wordt, zal dit aan zwarigheid onderhevig zijn, ten ware Mijnheer de Onderprefect door zijn tussenkomst hierin geliefde te voorzien".

En er is in voorzien, want Marie Louise reed later de stad binnen in een koets, getrokken door 8 paarden. Overigens was het dus met de koetsen wel slecht gesteld in Gorinchem, of werd er bedoeld, dat er slechts één heel grote koets aanwezig was, waardig om 'n keizerlijk paar te doen vervoeren? Laten we het daar maar op houden, want er zullen heus wel meer koetsen in Gorinchem geweest zijn, echter niet fraai genoeg om Marie Louise naar het „paleis" te brengen.

Het huis van de heer Van Lom in de Nieuwstad moest „in eene convenabele staat gemeubileerd worden". Wat er ontbrak werd „bij vriendelijke sollicitatie van de Maire tegen reçu door de meest gegoede Ingezetenen ter leen gefourneerd". Och, och, wat een zorgen geeft zo'n keizerlijk bezoek. En wat jammer dat de „keizerlijke slaapstee" niet bewaard is gebleven — het zou een belangrijk bezit voor de vereniging „Oud Gorcum" zijn en de suppoost zou in het museum „Dit is in Bethlehem" met gepaste eerbied de deur van de kamer openen en zijn bezoekers wijzen op het hemelbed, en mogelijk zelfs twee, van H.H.M.M. Maar waarom zou het nog niet te vinden zijn? Er zijn toch ook zo'n stuk of drie, vier, kisten van Hugo de Groot!

—o—

Toen op die zaterdagmorgen in Gorinchem bekend werd, dat Napoleon in alle vroegte in Dordrecht was aangekomen, trokken de trompetters van de verschillende korpsen door de stad en bliezen zij àppel. Direct was het een en al beweging, de zo lang verwachte komst van de keizer was nu zeer dichtbij. Het korps Garde d'honneur uit Dordrecht steeg te paard en trok met de Prefect de Stassart aan het hoofd en gevolgd door een achtal gendarmes te paard de Kanselpoort uit om de keizer tegemoet te gaan.

Het was in Sliedrecht dat men de keizerlijke sloep passeerde en eerbewijzen bracht. Direct hierna sloeg de Prefect met zijn escorte weer de weg naar Gorinchem in en in Giessendam ontmoette men het detachement van het 24e Regiment Jagers te paard, met de maarschalk Oudinot en de Divisie-Generaal Molitor en Dirk van Hogendorp aan het hoofd.

Het wachten duurde nu niet lang meer. Om half twee kwamen beide escortes Gorinchem binnen en om twee uur zette de keizer bij het Sleeuwijkse veer, het Veerhuis „De Zwaan", voet aan wal.

Z.M. werd ontvangen door de Gouverneur-generaal Lebrun, door het gemeentebestuur en andere burgerlijke en militaire autoriteiten. De ontvangst vond plaats in een tent, die voor de wallen was geplaatst en waarop men boven de ingang de datum van de inlijving van ons land bij Frankrijk had geplaatst — 9 juli 1810.

Wat dacht u nu wat Napoleon het eerste deed? Hij informeerde of de keizerin reeds gearriveerd was. Men kon hem mededelen, dat een koerier uit Breda zojuist de tijding had gebracht, dat H.M. tegen de avond in Gorinchem zou aankomen.

Hierna steeg Napoleon te paard en maakte een rondgang over de wallen, zoals wij in het dagboek van Snoeck al eerder lazen. Hij was hierbij vergezeld van zijn staf en 2 der Gardes d'honneur te paard. De overigen wachtten bij het veer op de komst van Marie Louise, om haar de eerbewijzen te brengen.

—o—

„Op de batterij komende", zegt Gijsberti Hodenpijl, „onderhield hij zich aldaar enige ogenblikken met een Kapitein der Artillerie, wiens aanvallig negenjarig zoontje zich eveneens daar bevond en door de Keizer werd toegesproken. Daar de knaap hem belang inboezemde, gaf hij last om hem op de lijst der leerlingen voor de lyceums in te schrijven".

Zie, dat was nu een van die vertoningen, die men herhaaldelijk op zijn reis door Nederland kon waarnemen. Napoleon wilde vooral een goede indruk maken en was royaal met zijn weldaden en zijn belangstelling voor de mens. In het boek van Gijsberti Hodenpijl staan verschillende van deze voorvallen. Wij zullen u er enige van noemen, ook al hebben die dan geen betrekking op Gorinchem.

Van Ostende naar Breskens moest de keizer zich met een vissersschuit laten overzetten. Hij nam een vaartuig, dat aan twee vissers toebehoorde. Toen de keizer vroeg wat de overtocht kostte kreeg hij ten antwoord: „'t Is al goed wat God u in het hart geeft". Dit antwoord voldeed de keizer zeer. De vissers rekenden voor de overtocht slechts een gulden per persoon als veergeld. De keizer, hierdoor getroffen liet hen honderd Napoleons uitkeren en verleende hen bovendien een pensioen van 300 franken. Dit zeer tot vreugde van die eenvoudige vissers, die niet wisten welk een hoog personage zij hadden overgezet.

In Veere wierp een vrouw zich snikkend aan Napoleons voeten en bood Z.M. met bevende hand een verzoekschrift aan, hierbij roepend „Sire, ik ben de moeder van drie kinderen, wier vader in uwer Majesteits conscriptie dient; de kinderen en de moeder lijden gebrek". Napoleon zou toen gezegd hebben: „Schrijf de naam van die man op, ik zal hem tot de rang van officier bevorderen".

In Utrecht liet Napoleon een soldaat uit het gelid treden en zijn ransel uitpakken. Er vielen 2 brieven uit.

„Wat zijn dat voor brieven?", vroeg de sire. „Van mijn meisje Sire", was het antwoord. „Wat meisje", hernam de keizer. „Ja Sire, zonder mijn keizer en zonder mijn meisje kan ik niet leven", repliceerde de soldaat, zeer tot genoegen van Napoleon, die zo'n gevat antwoord wel kon waarderen.

Tot besluit dan nog een verhaal, n.l. over een oud Frans sergeant, die er zich over beklaagde dat hij niet bevorderd was, ofschoon hij de meeste veldslagen met de keizer had meegemaakt.

„Welke dan?", vroeg de keizer. De sergeant noemde er enige. „'t Is waar" hernam Napoleon, „ik herken u, gij waart bij mij in Italië en te Austerlitz". Toen gaf Z.M. een wenk, waarop de trommen werden geroerd, waarna een generaal aan het leger bekend maakte, dat de sergeant tot 2e luitenant was benoemd. Weer klonken de roffels. Nu volgde zijn benoeming tot 1e luitenant. Daarna klonken de roffels ten derde male en werd hij benoemd tot kapitein. Een uitbundig gejuich barstte los en de kreet „Vive l'Empereur" klonk luid.

—o—

Ook in Gorinchem klonk deze roep, maar of het nu wel zo uitbundig was kan betwijfeld worden. In ieder geval bewoog zich een enorme mensenmenigte in de versierde straten, die uiterlijk van de feestvreugde gewaagden.

Laten wij nu even gaan kijken bij Marie Louise, die 's morgens om 7 uur Breda verliet. De wegen waren niet zo goed en de reisroute werd gekozen over 's Gravemoer, Waalwijk en Heusden. Bij de Maire van Heusden werd gedejeuneerd en over de hoge Maasdijk ging het naar Woudrichem. Zij werd voorafgegaan door een detachement Gardes d'honneur uit 's Hertogenbosch, Tilburg en Heusden.

In Sleeuwijk stonden op H.M. te wachten de Prefect de Stassart en Generaal Dirk van Hogendorp. Deze Van Hogendorp was een groot vereerder van Napoleon, een broer van de verdienstelijke Gijsbert Karel en onder Koning Lodewijk korte tijd Minister van Oorlog.

Om 5 uur kwam Marie Louise in Sleeuwijk aan, zij verliet het rijtuig en verbleef enige ogenblikken in een tent, die voor haar ontvangst was geplaatst. De Prefect bood namens de onderdanen in zijn departement zijn eerbiedige hulde aan.

De Keizerin vroeg aan Generaal Van Hogendorp of zij zich met een sloep, dan wel met een jacht naar Gorinchem zou laten overzetten. Dirk van Hogendorp stelde voor met een sloep, omdat dit sneller ging dan met een jacht. De Keizerin begaf zich in een prachtige voor haar bestemde sloep, welke door de Dordtse koophandel fraai was versierd. De sloep werd geroeid door de Gardes d'honneur, bestaande uit zonen van de voornaamste Dordtse kooplieden.

In het museum Mr. S. van Gijn te Dordrecht bevindt zich een aquarel van M. Schuman en J. C. Schotel, voorstellende deze overtocht over de Merwede van Sleeuwijk naar Gorinchem.

Zij gebruikte met de keizer het diner, waarna de reeds door Snoeck genoemde audiëntie werd gehouden.

—o—

Gaan wij naar de volgende morgen, zondag 6 oktober 1811. Napoleon was weer vroeg op de been en tussen 6 en 7 uur inspecteerde hij, met groot gevolg, enige troepen.

Teruggekomen in het paleis in de Nieuwstad informeerde Z.M. of de Keizerin gereed was met haar toilet, want hij wilde om 8 uur de reis naar Utrecht vervolgen.

En nu komt er een aardig trekje van het verblijf in Gorinchem. Vernemende, dat H.M. nog wel een groot half uur nodig zou hebben, begon de rusteloze Keizer vol ongeduld en van spijt heen en weer te lopen.

Gijsberti Hodenpijl geeft ons dan het volgende over dit voorval: „Geheel in tegenstelling met de verstoten Keizerin Josephine, had de van nature zo flegmatieke Marie Louise, voor alles een bepaalde tijd nodig, terwijl het in 't minst niet bij haar opkwam zich in dezen naar de voortvarendheid van haar gemaal te voegen.

Marie Louise was, zonder bepaald schoon te zijn, een frisse jonge vrouw, van Duits type, met blozende gelaatskleur, grote blauwe ogen, en blond krulhaar. Zij droeg het hoofd in de hoogte en had een opvallend fraaie

gang. Wel had haar stem 'n beschaafd en aangenaam geluid, doch het Frans spreken wilde bij haar niet altijd vlotten.

Vriendelijkheid en voorkomendheid brachten haar karakter niet mee. Nimmer schonk zij een vleiend woord, of was zij vertrouwelijk in de omgang. Ook miste zij de gratie en de bevalligheid. Zij was slechts 9 millimeter langer dan de Keizer, die niet meer dan 1.58 meter meette.

Marie Louise was nog geen 20 jaar toen zij 1 april 1810 met de toen reeds 40-jarige Keizer huwde. Zij was lang niet zo verkwistend als Josephine, want de 40.000 franc welke de Keizer jaarlijks voor haar kleding uittrok, besteedde zij nimmer geheel. Haar toilet was dan ook eenvoudig en getuigde van weinig smaak. Vandaar dat de Keizer, die er op gesteld was dat zij zich goed voordeed, haar, in het begin van haar huwelijk, dikwijls hielp bij het uitzoeken van haar toilet.

Nooit liet Josephine de Keizer wachten, terwijl Marie Louise nimmer met haar toilet op tijd gereed was, hetzij er receptie was ten Hove, hetzij zij met haar gemaal naar de schouwburg, of met hem ter jacht moest gaan.

Altijd moest Napoleon wachten. Zelfs op reis — het gebeurde te Gorinchem is er een voorbeeld van — kon zij haar vadsigheid niet afleggen, wat nu niet bepaald strekte om de zo onrustige Keizer in een goede luim te brengen."

—o—

In deze slechte luim verkeerde Napoleon dan op die zondagmorgen in Gorinchem. Het was niet eerder dan ruim 9 uur, dat Marie Louise gereed was. Zonder een woord te spreken vatte hij haar bij de hand en geleidde haar naar het balkon van het huis in de Nieuwstad. Hier stond een grote menigte gereed om het keizerlijke paar te begroeten.

De reiskoetsen kwamen voor en H.H.M.M. namen plaats en zo reed men dan in de richting van Utrecht, over Leerdam en Vianen. Op de grensscheiding van zijn departement bevond zich te Vianen de Prefect de Stassart met het detachement Dordtse Gardes d'honneur te paard. En hiermede was het bezoek aan ons gebied dan geëindigd. In Utrecht wachtte de stedelijke overheid met vele hoogwaardigheidsbekleders op het keizerlijke paar aan (let wel...) de Gorcumse Poort.

In Gorinchem keerde de rust weer, voor zover men in die tijd van rust kon spreken. Het was immers een bewogen tijd en het zou niet vele jaren meer duren, of Gorinchem moest ervaren wat het betekende, door Napoleon „de sleutel van Holland" genoemd te worden.

Niettemin is 't bezoek van Napoleon aan Gorinchem een interessante episode in de zo rijke geschiedenis van onze stad. U ziet wel, dat Snoeck, Gijsberti Hodenpijl en het betreffende uit het oud-archief van de stad elkaar aardig aanvullen. Er zou van dit gebeuren beslist een interessant sluitend geheel te maken zijn, mede na raadpleging van andere bronnen, maar voorlopig leek het ons aardig u reeds fragmentarisch iets te vertellen over het bezoek van Napoleon en Marie Louise aan onze stad.

H. F. van Peer.

Alexander I van Rusland kwam naar Gorinchem

In een tweetal vorige artikelen werd gesproken over het bezoek van Napoleon aan Gorinchem in 1811. Nog geen drie jaar later zou de stad bezocht worden door Keizer Alexander I van Rusland, die, na een bezoek aan Engeland en Frankrijk, ook naar Nederland kwam, o.a. met het doel om Zaandam te bezoeken, waar zijn voorzaat Peter de Grote enige tijd vertoefde om het scheepstimmervak te leren.

Over dit bezoek kunnen wij weer allerlei bijzonderheden lezen in het dagboek van Matthijs Snoeck Huibertszoon.

Wij realiseren ons goed, dat Gorinchem op 30 juni 1814, toen de Russische tsaar naar deze stad kwam, pas slechts enkele maanden bevrijd was van de Franse bezetting. Dit geschiedde echter niet, dan nadat Gorinchem veel te lijden had gehad en een groot deel van de stad in meerdere of mindere mate verwoest was.

Rond het bezoek van Alexander I bestond nogal wat onzekerheid. In de nacht van zaterdag 25 op zondag 26 juni kwam de „zekere tijding", dat de keizer hier 's zondags zou passeren. Direct werden er „veel preparatieven tot dezelfs receptie" gereed gemaakt.

Er was in de stad grote drukte en vele huizen werden met groen versierd ter ere van de te verwachten gast. Om 11 uur vergaderde er een commissie uit de raad o.l.v. de president P. A. Rauws, de vroegere maire. Omstreeks 1 uur kwam F. Baron van Leyden tot Westbarendrecht, de gouverneur van het zuidelijk deel der provincie Holland hier aan en hij werd door de president en de raadscommissie verwelkomd.

Alles was dus gereed voor de ontvangst... maar 's avonds om 8 uur kwam er een koerier uit Breda met het bericht, dat de keizer op zijn vroegst dinsdag zou arriveren. Maar ook die dinsdag wachtte men tevergeefs.

Woensdags vernam men van de komst van de keizer ook nog niets. alleen kwam de tijding dat de Erfprins naar Gorinchem zou komen om de keizer te recipiëren, maar dit is niet gebeurd. Diezelfde woensdag kwam Alexander pas in Antwerpen aan. Via Breda ging hij de volgende dag langs de straatweg naar Sleeuwijk om zich te laten overzetten naar Gorinchem.

—o—

Op donderdagmorgen 30 juni kwam eindelijk al heel vroeg het bericht, dat men deze dag de keizer kon verwachten. Om 8 uur vergaderde men bij de gouverneur en er werd besloten, dat de gouverneur de keizer te Sleeuwijk zou recipiëren en de stedelijke regering aan deze zijde van de rivier. De raad vergaderde om 10 uur ten stadhuize en tijdens deze bespreking werd 'n commissie van ontvangst benoemd, bestaande uit J. H. Snoeck (de zoon van onze Matthijs), de president van Appelterre en de heren raden Mekern en Van Nispen. Deze commissie zou de keizer aan de trap van het veer ontvangen. Daar was een tent opgericht, die met vloerkleden was belegd. De raadsleden zouden de keizer bovenaan de dijk ontvangen. Ook werd er een commissie benoemd, die Z.M. aan het huis van juffrouw Mondt zou opwachten. Deze commissie bestond uit de heren Van Hoey en onze Matthijs Snoeck die, hoewel geen deel meer uitmakend van het stedelijke bestuur, nog steeds een representatieve taak voor de gemeente had. Samen met Van Hoey zou hij de keizer dus verwelkomen in het huis aan de Grote Markt, waar men de hoge gast wenste te recipiëren.

Om half elf verscheen de gouverneur in de raad. Hij ging met de presidenten van het tribunaal en de raad, de commandant van de stad en het garnizoen, geëscorteerd door een detachement van de schutterij, naar het veerhuis „De Zwaan". Hier wachtte de commandant van het 3e militaire arrondissement, Generaal van Sandick, die reeds verscheidene dagen in de stad vertoefde. Gezamenlijk gingen de heren naar Sleeuwijk.

—o—

Het ging nu toch heus gebeuren. 's Middags arriveerden er in de stad 5 koetsen met leden uit het gevolg van de keizer.

In Sleeuwijk lag inmiddels een boeier en het schip van een zekere Jan de Keyzer gereed om Z.M. de rivier over te zetten.

Het was half vijf toen men aan de overzijde van de rivier enige beweging constateerde. Er werd een grote vlag aan de mast gehesen als teken, dat Z.M. aan boord was gegaan. Toen begonnen de klokken van de St. Jan te luiden en het carillon werd bespeeld. De eerste van de 101 schoten, die bij aankomst moesten klinken, werden gelost en alles was in afwachting van de komst van de hoge gast.

Duizenden mensen stonden op de dijk van de Waterpoort naar de Kanselpoort te kijken en zij hadden 'n prachtig gezicht op de rivier, waar vele kleine vaartuigen met vlaggen en wimpels — mede door de goede wind — een prachtig schouwspel boden.

Weldra zag men het vaartuig, aan boord waarvan Alexander I samen met een kamerheer, gouverneur Baron van Leyden tot Westbarendrecht en de Generaal van Sandick zich bevonden. Toen de keizer uit het vaartuig stapte werden er door de menigte luide hoezee's aangeheven en deze begroeting was, in stegenstelling tot die in 1811, zeer spontaan.

Z. M. werd toegesproken door de president van het tribunaal, welke toespraak door de keizer „minzaam" werd beantwoord. De Franse predikant Rechlin kwam ook de trap naar het veer af en maakte 'n kort compliment.

Men had de keizer verzocht de stad „met Hoogstdezelfs tegenwoordigheid te vereren", wat door Z.M. werd aangenomen, waarschijnlijk ook wel omdat hij hiermede eer wilde bewijzen aan een plaats, die zo zeer geleden had onder de Franse bezetting en het beleg en bombardement van de geallieerden w.o. Rusland.

Z.M. ging de veertrap op en stapte in 'n koets, welke van de heer Sweerts ter leen verzocht was, bespannen met 6 paarden. De keizer was op deze tocht vergezeld door zijn kamerheer, de gouverneur en de heer Appeltere. Het escorte bestond uit een detachement dragonders, terwijl de stoet gevolgd werd door rijtuigen, waarin de generaal, de officieren van de genie en de leden van de raad gezeten waren.

—o—

De commissie die de keizer in het huis op de Grote Markt zou verwelkomen, was ook naar het veer gegaan, omdat men in de veronderstelling verkeerde, dat Z.M. in verband met het late uur de stad niet meer zou bezoeken. Toen echter bleek dat de keizer wel een bezoek aan de stad bracht, zat deze commissie wel wat in tijdnood. Gelukkig stond er een rijtuig gereed en men reed in draf de Waterpoort binnen en de Tolsteeg af, zodat men toch nog op tijd op de Grote Markt aankwam, temeer omdat de koets van de keizer stapvoets reed en de langere route via de dijk naar de Kanselpoort had genomen.

Toen de keizer aan het huis van juffrouw Mondt op de Markt was aangekomen (de tegenwoordige huizen ten zuiden van het stadhuis), werd hij door een grote menigte toegejuicht en de hoezee's klonken onophoudelijk over het marktplein. De klokken speelden, alles was versierd en er heerste grote vreugde.

In het huis stond een tafel met verversingen, vlees en vruchten gereed, maar allicht tot teleurstelling van de gastheren, begeerde de keizer niets dan wat vruchten. Hij at van een schoteltje drie perziken en daarna enige stukken meloen. De heer van Aken schonk Z.M. een glas rode wijn in. De keizer dronk dit uit en nam er nog een. Hij verlangde zoete wijn en men schonk hem een glas Malaga in.

De keizer stond steeds voor de ramen van het huis, zodat een ieder hem kon waarnemen.

Het bezoek duurde echter niet lang, want na een half uur kwam het rijtuig - een open caleche met 6 paarden bespannen - voor de deur en steeg Z.M. in. Weer klonk er gejuich en toen reed hij, geëscorteerd door een regiment dragonders, weg naar Dordrecht. De dragonders hadden de opdracht om de keizer tot Papendrecht te vergezellen, maar buiten de Kanselpoort gekomen bedankte Alexander hen met de mededeling, niet gewoon te zijn met escorte te rijden.

—o—

Zo. ook dat bezoek zat er weer op, maar het feest was nog niet afgelopen. Met bekkenslag werd omgeroepen, dat een ieder om gelegenheid te geven aan zijn tevredenheid over de komst van de keizer te tonen, werd toegestaan en aangemaand de huizen vrijwillig te illumineren. Hieraan werd op ruime schaal gevolg gegeven en Gorinchem zag er 'savonds feestelijk uit, temeer daar het stadhuis ook geillumineerd was en zelfs met meer smaak dan voorheen.

Er heerste die avond en nacht tot de volgende ochtend een algemene vreugde en vrolijkheid, zegt Snoeck dan in zijn dagboek. En die vreugde is ook te begrijpen, na jaren van bezetting, na maanden van strijd en angst, na al de ellende van het bombardement moest men zich ontspannen en de komst van Alexander de eerste van Rusland was daartoe een goede gelegenheid.

Maar tenslotte zat men toch steeds met een zorg. Het eten, dat met zoveel moeite was bereid, stond nog steeds te wachten. „De leden van de Regering, die van het Tribunaal, de stadscommandant en die der militie enz. waren 's avonds in De Doelen genodigd om ..... hetgeen voor de Keizer gereed gemaakt was te consumeren, zijnde

door de meeste verzochten gecompareerd en is alles daar en overal zonder de minste confusie, ongelukken of onaangenaamheden afgelopen".

Zo we kunnen gerust zijn. Het eten is toch op gegaan, er was niet de minste confusie, er kwamen geen ongelukken of onaangenaamheden voor en men heeft er lustig op los gefeest. Laten wij het onze voorouders gunnen, na al het doorstane leed.

En Matthijs Snoeck? Hij heeft voor de partij in De Doelen bedankt en bleef met zijn 70 jaren thuis. Mogelijk nagenietend van de receptie en met de ervaring van een man, die in zijn leven al zo veel en zo goed gegeten had.

H. F. van Peer.

Er kwam nog meer hoog bezoek

Nu wij dan toch schrijven over bezoeken van hoge personages aan Gorinchem is het wel aardig nog even Matthijs Snoeck in zijn reeds eerder genoemde dagboek te volgen. Het blijkt dan, dat het jaar 1815 ook nog al wat beweging bracht. Op 1 september 's avonds om half vijf arriveerde de Kroonprins met een klein gevolg in Gorinchem, maar hij vertoefde niet in de stad, hij reed direct naar het veer buiten de Waterpoort. Aan het posthuis wachtte een deputatie uit de stedelijke regering en het tribunaal, omdat hier verse paarden voor de koets besteld waren. Heel vlug trok de deputatie toen naar het veer, waar men nog juist voor het afvaren van de pont zijn compliment kon maken.

Twaalf dagen later, op 13 september 's middags omstreeks 12 uur kwamen in Gorinchem aan de Prinsessen van Oranje en van Brunswijk, de moeder en de zuster van Koning Willem I. In hun gezelschap was enig gevolg en men kwam in 4 koetsen met 6 paarden.

Bovenaan de stoep van de Arkelsedijk stonden de president en twee heren raden te wachten om te recipiëren. De deputatie verzocht H.H.K.H. bij De Doelen af te stappen, waar verse paarden gereed stonden. De prinsessen accepteerden dit en in De Doelen werden verversingen aangeboden. Een commissie uit de raad en enige dames werden door H.H.K.H. ontvangen. Hierbij waren de dochters van Matthijs Snoeck, Anna en Cornelia.

Na een uur vertrokken de prinsessen naar het veer, begeleid door de president en enige dames en heren. Na de overtocht over de Merwede werd de reis vervolgd over Breda naar Antwerpen.

Ongeveer een maand later, n.l. op 12 oktober 's middags om 12 uur kwamen de beide prinsessen weer in Gorinchem aan op hun terugreis vanuit Brussel. Een deputatie van de regering was naar Sleeuwijk gevaren om H.H.K.H. te begroeten. U ziet het, de stedelijke regering had het in die dagen druk met recipiëren en complimenteren en het feit, dat de veerweg door Gorinchem heen liep heeft heel wat hoge gasten in onze stad gebracht.

In De Doelen stond een dejeuner gereed, maar hiervan maakten de gasten geen gebruik. Nadat de paarden verwisseld waren reed men de stad door en werd de reis vervolgd.

Nog was 1815 niet ten einde. De koning in hoogst eigen persoon zou een bezoek aan Gorinchem brengen. Op 30 dec. kreeg Snoeck's zoon 's avonds met een expresse de tijding, dat Willem I op oudejaarsdag hier vroegtijdig zou arriveren en de nacht wenste door te brengen.

Op zondagmorgen 31 december vergaderde de raad en het grootste gedeelte van de aanwezigen trok naar het „manhuisland" om de koning en prins Frederik en hun gevolg te ontvangen. Omstreeks 2 uur arriveerden de gasten en Z.M. reed naar De Doelen, alwaar „Deszelfs logement besteld was". Hier werd ook een commissie uit de raad ontvangen. Overigens verleende Z.M. aan alle colleges audiëntie en 's avonds woonde Willem I in de Ned. Herv. kerk een dank- en bidstond bij, waarin voorging ds. Quantfort.

's Avonds om 8 uur waren de hoofden van de verschillende college's, w.o. Snoeck's zoon, te dineren bij Z.M. gevraagd. De hele stad was geïllumineerd ter gelegenheid van het feit, dat de koning de oudejaarsavond in Gorinchem doorbracht.

Op maandagmorgen 1 januari 1816 werd Snoeck's zoon bij Z.M. ontboden. De koning bood hem een wissel van *f* 500,— aan met het doel het bedrag te verdelen onder de ingezetenen, die schade door het hoge water tegenvolge van ijsgang hadden geleden. Bovendien mocht Johan Hendrik Snoeck een wissel van *f* 300,— ontvangen voor de getroffenen in Dalem.

Om 11 uur vertrok Koning Willem I met zijn gezelschap naar Den Haag, „zijnde een ieder over zijn minzaamheid voldaan", zoals Snoeck ons vertelt.

De godsdienstoefening werd 's morgens (op Nieuwjaarsdag) niet gehouden in verband met het verblijf van Z.M. in Gorinchem, maar nu ging Ds. Quantfort 's avonds in de dienst voor.

— o —

Uit het voorgaande bleek wel, dat De Doelen een belangrijke plaats innam bij bezoeken van vorstelijke personen aan Gorinchem. De Doelen was een voornaam logement en er zou een interessant verhaal te schrijven zijn over de historie van dit gebouw. Hierbij bedoelen wij niet de eigenlijke schouwburgzaal, maar het oude Doelhuis aan de Molenstraat, dat straks gerestaureerd wordt en in oude luister

zal herrijzen, nadat het vele jaren onder een afgrijselijke pleisterlaag verborgen was.

In 1589 logeerde Graaf Willem van Nassau in De Doelen, waar hem „de stadskannen wijn" werden aangeboden. In hetzelfde jaar hield Graaf Maurits van Nassau hof in hetzelfde gebouw. Er waren voor hem in het Doelhuys verscheidene vertrekken ingericht. Zijn hellebaardiers werden elders in de stad ondergebracht.

Op 27 september 1618 verbleef Maurits wederom in De Doelen toen de oude vroedschap werd afgedankt en de nieuwe beëdigd werd. Dit alles als gevolg van de godsdienststrijd tussen de Remonstranten en de contra-Remonstranten.

Een andere hoogtijdag voor De Doelen kwam in 1695 toen de Keurvorst van de Paltz met een gezelschap van liefst 150 personen naar Gorinchem kwam. De Keurvorst verbleef met een deel van zijn gevolg in De Doelen, de rest vond een onderkomen in andere logementen.

In 1778 kwam Z.H. de Prins Erfstadhouder door Gorinchem, waarbij de Burgerwacht de honneurs bewees. De stadsregering bood Z.H. een maaltijd aan, natuurlijk in De Doelen.

Schreven wij reeds, dat Napoleon en Marie Louise Gorinchem bezochten. Ook Koning Lodewijk en Koningin Hortense kwamen naar hier, n.l. op 13 mei 1807, waarbij H.H.M.M. in De Doelen overnachtten.

Toen dit gebied in 1809 door een grote watersnood getroffen werd verbleef Koning Lodewijk van 15 tot 27 januari wederom in De Doelen. Hij leidde zelf de werkzaamheden en spoorde een ieder met een sympathiek woord aan zoveel mogelijk te doen om het gevaar te keren.

En zo zou er over het verblijf van Koninklijke bezoekers in De Doelen nog heel wat te vertellen zijn, maar laten wij volstaan met het memoreren van het feit, dat op 27 juli 1951 Koningin Juliana en Prins Bernhard ook weer in De Doelen tezamen met de burgemeesters uit de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden een diner gebruikten.

— o —

Wij doen nu een hele stap terug en komen in 1549 toen Philips II van Spanje een bezoek aan Gorinchem bracht. Dit was ter gelegenheid van de voorgenomen troonafstand door Karel V. Philips werd in de verschillende steden dus bij voorbaat reeds als Heer gehuldigd. Over deze reis schrijft mr. J. J. Beyerman, archivaris te Dordrecht, in Zuid-Hollandse Studiën deel IV, waaruit wij het volgende o.a. putten.

Philips bezocht in de noordelijke Nederlanden 8 steden: Dordrecht, Delft, Leiden, Haarlem, Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Gorinchem. Over deze reis verscheen in 1552 te Antwerpen in 2 delen een beschrijving door Juan C. Cristobal Calvete de Estrella, een van de Spaanse edellieden die Philips op zijn reis vergezelden. De titel van deze beschrijving luidde: „El felicissimo viaje del muy alto y muy poderose Principe Don Felipo", de zeer gelukkige reis van de zeer doorluchtige en zeer machtige vorst Don Filips. Over deze reis werd door Radio Nederland op 9 juni 1958 een causerie gehouden door Maria Virtudes Luque.

De reis door Holland duurde 10 dagen en was een onderdeel van een grote reis, die Philips door het grootste deel van zijn toekomstige bezittingen maakte. Het doel was om reeds tijdens het leven van zijn vader, Keizer Karel V, in de verschillende „pays de par-deca" als toekomstige landheer gehuldigd te worden. Philips was toen 22 jaar.

De eerste op Hollands grondgebied gelegen plaats die hij bezocht was Heusden, waar hij aankwam per schip uit 's Hertogenbosch. In Heusden verbleef hij slechts kort en van een officiële ontvangst door de stedelijke regering zegt De Estrella niets. Alleen weten wij, dat Philips in deze stad het middagmaal gebruikte.

De reis werd spoedig voortgezet en 's avonds kwam de in te huldigen vorst in Gorinchem aan.

— o —

Een deel van het gevolg zou van Den Bosch af de landweg gevolgd zijn. De Estrella vertelt, dat er wegens de grote breedte der rivier voor Gorinchem grote moeilijkheden waren met het oversteken, zodat niet alle leden van het gevolg dezelfde dag Gorinchem bereikten.

Wie behoorden er nu o.a. tot het gevolg? Allereerst de landvoogdes Maria van Hongarije, verder de Prince van Piemont — Emanuel Filibert van Savoye, de latere landvoogd, de Prince van Granvelle — Antoine Perrenot — de latere aartsbisschop van Mechelen en kardinaal, de Graaf van Megen — stadhouder van Gelderland en tenslotte de Graaf van Hoorne en de Hertog van Alva. Zie hier de loop der historie, de beide laatsten in het gevolg van Philips in 1549. In 1568 zou dezelfde Graaf van Hoorne in Brussel op bevel van dezelfde Alva onthoofd worden.

Toen het gezelschap in Gorinchem

aankwam stonden er 300 soldaten, waarschijnlijker is schutters, met „vaandels, tamboers en pijpers" opgesteld. De stedelijke regering en de geestelijkheid waren in optocht de Waterpoort uitgetrokken om Philips te verwelkomen bij zijn aankomst op hun „eiland".

Het moet een schilderachtig schouwspel geweest zijn: de straten die naar het stadhuis leidden waren met groen versierd en de burgers droegen brandende toortsen in de hand. Als De Estrella zegt, dat het stadhuis door Karel de Stoute gesticht zou zijn en rond was „als het Colosseum", dan is dat beslist onjuist. Zeker was er een ronde burcht aan de rivier, het vermaarde kasteel „De Blauwe Toren", dat inderdaad door Karel de Stoute werd gebouwd.

Bijzonderheden over de inhuldiging zelf kennen wij niet. Wel weten wij, dat van Gorinchem af de paarden en muildieren naar Utrecht werden gezonden, waarheen ook een deel van het gevolg vertrok. Het verdere deel van de reis naar Dordrecht en vandaar naar Rotterdam zou per schip plaatsvinden.

— o —

Philips bracht de nacht van 24 op 25 september in Gorinchem door en de volgende dag ging hij met Maria van Hongarije en een deel van zijn gevolg aan boord van twee schepen, „welke de admiraal-generaal, de heer Van Beveren, goed opgetuigd had doen klaar leggen, uitgerust met riemen en roeiers, die gekleed waren in de kleuren van de Prins" naar Dordrecht. Ter gelgenheid van dit bezoek werd de herdenkingssteen in de Revetsteeg, ter gedachtenis aan het sneuvelen van Willem van Arkel in 1417, vernieuwd. Zo is ook te verklaren waarom op deze steen niet alleen het jaar 1417 (het jaar waarin Willem van Arkel in de strijd bleef) voorkomt, maar ook het jaartal 1549.

Tot zover dan dit bezoek. Wij hebben u in voorgaande artikelen heel wat ontvangsten laten meemaken en het lijkt ons goed maar eens iets anders te gaan belichten.

H. F. van Peer.

Napoleon in Gorinchem

Over het verblijf van de eerste Keizer der Fransen te Gorinchem, waarover in een vorig nummer van dit blad een bijdrage is verschenen, staan ook nog enkele bijzonderheden in de omstreeks 1883 door P. Uittenbogaard te Dordrecht geschreven „Herinneringen uit mijn jeugd". Deze Uittenbogaard was op 8 januari 1801 te Dordrecht geboren en was dus, toen Napoleon Dordrecht en daarna Gorinchem bezocht, bijna 11 jaar oud.

In de veronderstelling, dat de keizer Dordrecht in het geheel niet zou aandoen, maar dezelfde route zou volgen als zijn gemalin, was de Dordtse garde d'honneur naar Gorinchem vertrokken, evenals de tot die garde behorende sloeproeijers, die inderdaad de eer te beurt viel Hare Majesteit van Sleeuwijk naar Gorinchem over te varen. Op 7 oktober kwam die garde d'honneur, die Napoleon ook nog op 6 oktober tot Vianen had vergezeld, weder in Dordrecht terug, na een verblijf van acht dagen in Gorinchem. Zij waren, schrijft Uittenbogaard over dat „uitstapje" zeer voldaan. „Zij waren toch te Gorinchem bij de defstigste ingezetenen ingekwartierd, maar sleten hun meesten vrijen tijd bij de kastelein Vleugel, in de groote societeit buiten de Waterpoort, waar het lustig toeging.. Een hunner had zelfs over dezen Gorinchemschen uittogt een aartig (sic) versje gemaakt, met eene vroolijke melodie, doch waarvan ik mij slechts een enkele couplet kan herinneren, namelijk:

Bij Vleugel in de societeit
Slijten wij onze ledige uren;
Wat wordt daar lekker bief bereid:
O, mogt het maar wat duren."

Een aardig, hoewel niet erg smakelijk detail van de tocht van Gorinchem naar Vianen vertelt Uittenbogaard nog, dat ik hieronder in zijn eigen bewoordingen overneem.

„De Keizer en zijn gevolg zaten te paard, de helft der garde kavallerie (de bereden Dordtse garde d'honneur) opende den trein (stoet), welke door de andere helft opgesloten (sic) werd; de keizer reed zeer snel en er werd geen halt gehouden, tot groote bezwaarnis van een der caveleristen, die geweldigen achterlast kreeg en, den aandrang der natuur niet langer kunnende weerstaan, liet hij de broek maar vol loopen, terwijl bij de schuddende beweging van ruiter en paard, dat baksel eene toenemende oppervlakte besloeg, waarvan de uitdamping niet onder de loflijkste behoorde tot groote ergenis van den prefect de Stassart, welke vlak achter dien cavallerist reed, zoo dat hij alles uit de eerste hand kreeg. Hij kon niet nalaten uit te roepen: „Mon Dieu, quel odeur". Men vertelde hem, dat het de stinkende lucht van den hennip was, die aldaar in de sloten te roten lag: dat hij het inderdaad geloofd heeft zou ik betwijfelen".

Mr. J. J. Beyerman
archivaris van Dordrecht

Joannes Baptista van Neercassel

Ik vraag me af, of ik als protestant wel de rechte man ben om over deze grote Rooms-Katholieke Gorcumer de historie met objectiviteit te doen spreken. Zal het mij gegeven zijn om voldoende uiting te geven aan de drang naar waarheid, die toch elke geschiedbeschrijving en zeker een historische persoonsbeschrijving zijn moet?

Nu zou ik mij kunnen troosten met de gedachte, dat vaardiger pen dan de mijne met deze moeilijkheid heeft geworsteld. Met name Prof. Dr. L. J. Rogier uit Nijmegen bekende in 1949 in een verhandeling voor het Historisch Genootschap onomwonden, dat wat hij over Van Neercassel geschreven had in 1938-9, voor 1949 door daarna ontdekte nieuwe bronnen een andere belichting van deze figuur dringend nodig maakte. Wat hem in 1938/9 objectieve waarheid had toegeschenen, was door de nieuw ontdekte gegevens geworden tot een vlak portret van een veel boeiender werkelijkheid.

Bovendien de moeilijkheid ligt voor een groot deel in de figuur Van Neercassel zelf. Als men weet dat deze grote zoon der R.K. Kerk uit de 17e eeuw, ook door de Oud-Katholieke Kerk als één der hunnen wordt geëerd en althans wordt geannexeerd als een jansenistisch gestempeld man, die wegbereider is geweest voor de krachten die in 1773 tot de breuk met Rome leidden, dan is het wel duidelijk dat hier grote moeilijkheden zich voordoen. Waar echter geestverwanten met onze grote Gorcumer dus al zoveel moeite hebben, is het mij niet kwalijk te nemen als niet alle facetten van dit rijke boeiende leven tot hun recht zullen komen.

Verder stel ik vast, gelijk ik reeds meer moest doen, men denke aan de geschiedenis van het Burgerkinderweeshuis, dat ik er niet aan denk om de methode van Dr. Jan Romein te volgen, die alle geschiedbeschrijving en biografie tracht te projecteren tegen de achtergrond van het eigentijdse denken en handelen of van hedendaagse ideologieën. Die dit doet, kan als hij het communisme in de Middeleeuwen doen aanvangen en onze gouden eeuw tekenen als de kapitalistische periode bij uitstek.

Nog wat duidelijker gezegd en voor Gorcumers beter verstaanbaar, die kan in onkunde het Burgerkinderweeshuis maken tot een Hervormde stichting.

Die aldus handelt verkracht de historie en leeft op gespannen voet met de waarheid.

De wijsheid der vaderen was slechts wijsheid in hun tijd. Hun drijfveren en hun dadendrang hadden slechts zin en doel in de omstandigheden waarin zij leefden. De geschiedenis herhaalt zich nu eenmaal nooit al is het omgekeerde een gevleugeld woord geworden.

Dig aldus handelt verkracht de hiswillen vergelijken met b.v. de Patriotten doet de laatsten groot onrecht en geeft aan de eersten te veel eer.

Prof. Rogier zegt het aldus: „Geschiedbeschrijving behoort uit te gaan „van de overweging, dat wel de waar„heid volstrekt is, doch onze kennis „fragmentarisch. Wij kennen ten dele „en telkens als nieuwe vondsten of „nieuwe ervaringen dit deel direct of „indirect vergroten, herzien wij de ge„ijkte voorstelling. Ons enig doel is de „waarheid te achterhalen, want de „drang naar haar is een van de edelste „krachten in de mens".

Daar ben ik het mee eens en vanuit deze gedachtengang wil ik trachten ook de mens Van Neercassel te benaderen en hem voor U te doen leven en werken.

U vergeve mij deze wat uitvoerige inleiding, U zult wel merken dat ze niet overbodig was.

Ten einde verdere storende vermelding bij het behandelen van het onderwerp te vermijden noem ik U vooraf de bronnen waaruit ik heb geput.

1e Geschiedenis van het Katholicisme in Noord Nederland in de 16e en 17e eeuw deel II door Prof. Dr. L. J. Rogier 1938/39.

2e Romeinsche bronnen deel II verzameld door Prof. Dr. R. R. Post.

3e W. P. C. Knuttel: De toestand der Nederl. Katholieken tijdens de Republiek deel II 's Hage 1894.

4e Gorcumse Oudheden (V) In de jaren '49 door Drs. W. A. van der Donk 1949/50.

5e Geschiedenis van het Nederlandse Volk deel III door Prof. Dr. P. J. Blok.

6e Het wapenboek van Kuil in het Museum aanwezig.

7e Oude namen van huizen en straten handschrift in het Museum aanwezig van de Heer W. F. Emck.

8e Rede van Prof. Dr. L. J. Rogier voor het Historisch Genootschap in 1949: Van Neercassel en het vaderland in 1672.

Er zijn nog veel meer andere bronnen, o.a. duizenden brieven van Van Neercassel aan alle mogelijke tijdgenoten, welke brieven voor een deel nog niet bewerkt zijn en zich bevinden in het archief van de Oud Katholieke Kerk.

Als men deze literatuurlijst hoort vraagt men zich verwonderd af hoe het mogelijk is dat Gorinchem deze grote zoon niet kent. Mij is b.v. gebleken, dat men wel allen de naam kent van Nicolaas Pieck, omdat hij door zijn martelaarschap in de plaatselijke cultus is gekomen, maar wat weet men meer van hem dan dat hij met zijn gezellen in Den Briel is gemarteld en opgehangen?

Bij Van Neercassel komt er nog bij, dat hij door de historici, ook de kerkhistorici, tot aan het midden van de vorige eeuw vrijwel is doodgezwegen. Men liet hem over aan de pamflettisten van zijn tijd en deze gaven van hem een karikatuurbeeld. Men maakte van hem een weinig betrouwbare, onvaste, zelfs dubbelhartige wegbereider van ketterij en schisma. Dit beeld is gelukkig door de feiten weerlegd.

Integendeel. Bij hem vergeleken zegt Rogier, „schijnen alle andere apostolisch vicarissen van de 17e eeuw provincialen naast een wereldburger, begaafde mannen, naast een schitterend talent, vlakke persoonlijkheden naast een saint manque".

Van wie zo geschreven kan worden is het waard dat ook de Gorcumse burger kennis neemt om te beseffen dat een straatnaam voor zo één nog maar een pover eerbetoon is.

Zijn geboortejaar staat niet geheel vast. Het Wapenboek van Kuil houdt het op 1623, terwijl Rogier zegt op grond van de Romeinse Bronnen 1625.

Ik kies voor 1623. Hoe het zij, dit staat vast dat zijn vader Govert van Neercassel 11 augustus 1621 van Claes Sas Ottenz. c.s. het huis en de brouwerij „De gulden waereld" aan de Langendijk W.Z. koopt. Het was het 2e pand vanaf de noorderhoek van de Kraansteeg, naast de herberg van Bernt Pleunen, „alwaer de craen is uithangende, van ouds de hooiberg."

Het pand thans in gebruik bij de heer Westerink kan dus gevoeglijk worden beschouwd te staan op de plaats waar hij werd geboren. Het doet er dan weinig toe of hij in 1623 dan wel in 1625 werd geboren.

Prof. Rogier noemt hem een immigrantenkind van vaderszijde, die nog geboren Duitser zou zijn geweest. Ik meen dit te moeten betwijfelen, omdat reeds de overgrootvader in Gorcum vaste voet had en gehuwd was met een Gorcumse Catharina de Hoogh. Men kan in het 4e geslacht moeilijk meer van een immigrantenkind spreken. Zijn moeder was Mechtildis van Wevelinckhoven, of zoals hij haar altijd bleef noemen Mechteldje Teunis. Toen Johannes geboren werd moet het geslacht van deze brouwers te Gorcum al in goede doen zijn geweest. De vader Govert was b.v. in de jaren 1628, 1631, 1633, 1635 en 1637 schepen. Ook de Rooms-Katholieke Wevelinckhovens hebben zitting in de regeringsbanken der stad. Bekijken we de voorgeslachten zowel van vaders- als moederskant, dan zien we niets dan regentengeslachten waaraan hij verwant is. Dit is een merkwaardigheid die wel even de aandacht verdient, namelijk dat deze R.K. geslachten, want dat waren ze, ten spot van alle plakkaten zitting in regeer- en rechtscolleges kregen en vrijwel permanent bleven houden.

We komen op dit verschijnsel later nog wat uitvoeriger terug, omdat het veel verklaart van het gemak waarmee de latere apostolisch-vicaris zich bewoog door de 7 verenigde gewesten.

Zij er nog bij verteld, dat van moeders kant drie pastoors, dus neven van hem in Gorcum hun diensten hebben verricht en zonder veel moeite of narigheid. Maar is het niet begrijpelijk, dat je je veilig voelt als je als pastoor tegen de burgemeester broer mag zeggen.

Ons wordt ook nu wat duidelijker hoe het komt dat Gorcum tot diep in de 18e eeuw in de Statenvergadering zeer tolerant is jegens de R.K. Johannes Hortensius van Wevelinckhoven, die zich in een rapport van 1653 aan de Staten van Holland vermeld ziet als „de paep die met enige cloppen" een huis bewoont tot de Roomse religie ingericht" zal zich, gezien de familieverhoudingen wel niet te verontrust hebben gevoeld.

Keren we echter na deze noodzakelijke uitstap naar Johannes terug.

Omstreeks 1636 verlaat hij Gorcum om zich bij de Kruisheren van St. Agatha te Cuyk de gymnasiale vorming eigen te maken. Daarna volgde hij de philosophische cursus aan de universiteit te Leuven om vervolgens naar Parijs te gaan waar hij zich bij de Oratorianen tot het priesterschap voorbereidde en tot dit genootschap toetrad. Deze stap heeft verder zijn gehele geestelijke vorming bepaald, want niets is hij zozeer geweest als Oratoriaan, evenals trouwens zijn voorgangers in deze gewesten: Sasbout Vos-

meer Rovenius, de la Torre en Balduinus Cats.

Bij de Oratorianen te Saumur volgde hij eerst de lessen, maar al spoedig treedt hij aan dit onderwijsinstituut als leraar op.

Zijn lang verblijf in Frankrijk heeft hem een grondige kennis der Franse taal bezorgd en bovendien relaties verschaft tot in de hoogste Franse kringen. Het moet ook hier zijn geweest, dat zijn aanvankelijke geest is omgebogen naar de wat pessimistisch gestemde levensopvatting der Bérulliaanse Oratorianen, of de vromen van Port Royal. Ook de bekende Pascal behoort tot deze kring.

Op 8 september 1648 dus vermoedelijk op 25-jarige leeftijd werd hij na zijn terugkeer aldaar te Leuven priester gewijd. Daarna moet hij nog een doctoraat in de theologie hebben behaald dat hij in 1654 tenminste bezat.

Tot 1652 bleef hij in de Zuidelijke Nederlanden en was daar verbonden aan de school der Oratorianen te Mechelen, terwijl hij bovendien les gaf aan het aartsbisschoppelijk seminarie aldaar.

In 1652 trad hij toe tot de seculiere staf der Hollandse Missie, daartoe waarschijnlijk aangezet door de la Torre, die evenals hij tot het Parijse Oratorium behoorde. Korte tijd verleende hij assistentie aan de missiepastoor Abraham van Brienen te Utrecht.

Reeds daar moet de jonge ernstige en geleerde geestelijke de aandacht hebben getrokken, want nauwelijks een jaar na zijn toetreden tot de Hollandse zending benoemde de apostolisch vicaris de la Torre hem tot vicaris-generaal van het aartsbisdom. Men bedenke dat deze eer te beurt viel aan een dertigjarige jongeman, met voorbijgaan van alle oudere priesters. Men neemt aan dat de la Torre toen reeds in hem een opvolger heeft gezien. In 1655 werd hij lid van het vicariaat van Utrecht, een functie die hem later een groot overwicht op het priesterschap in dit bisdom zou verschaffen.

Had hij gehoopt bij de dood van de la Torre deze te zullen opvolgen, het mocht niet zo zijn. Boudewijns Cats nam het bewind over, zij het voor korte tijd, want reeds op 18 mei 1663 moest de toen 40 jarige coadjutor van Neercassel het bewind van zijn oudere vriend en stadgenoot overnemen. Als coadjutor ontving hij in 1661, zijn benoeming tot bisschop van Castorie.

Reeds dadelijk trad aan het licht dat met hem een man aan het roer kwam, die alle gaven bezat om de moeilijke problemen van het missie-gebied tot een goede oplossing te brengen.

Hij bezat een zedelijke meerderheid die spoedig door alle geestelijke functionarissen, seculieren, zowel als regulieren werd erkend. Zijn speelse franse geest had hem het vermogen geschonken om met het ontzien van bestaande gevoeligheden, tegemoet te komen aan de gevestigde pretenties van personen en corporaties en deze te doen samenwerken onder zijn centraal gezag. Zijn doorlopende strijd met het kapittel te Haarlem en het Vicariaat te Utrecht, daarover is tenslotte uitgelopen op de erkenning van zijn bisschoppelijke autoritiet. Hij zou geen goed Oratoriaan zijn geweest wanneer hij niet even als zijn voorgangers alles had gedaan om de Jezuiten te bestrijden en hun activiteiten in te perken tot het strikt mogelijke. In deze srijd vond hij natuurlijk de regenten van die dagen ongeacht hun kleur vrijwel alle aan zijn zijde. Als coadjutor van Cats was hij al begonnen om een persoonlijke visitatiereis te maken door 't gebied van de zending. Sedert 1649 was hieraan vrijwel niets gedaan en er waren hele streken waar men een apostolisch vicaris nog nooit gezien had. Met name de provincies Zeeland, Friesland en Groningen waren de verlaten gebieden die door hem het eerst werden bezocht. Dikwijls maakte een zwakke gezondheid hem het werken onmogelijk, maar sparen deed hij zich niet? Vaak waren het de oorlogstoestanden die hem het werken beletten. In 1664 is hij in Zeeland in 1666 maakte hij 'n tocht door het Kleefsche gebied, waarbij men van heinde en verre kwam om deze redenaar bij uitstek te horen.

Van Neercassel is de eerste bestuurder der missie die met de autoriteiten van de Republiek op goede voet staat. Waren zijn voorgangers Sasbout Vosmeer, Rovenius en de la Torre alle drie verbannen van het gebied der zeven gewesten en liepen zij dagelijks gevaar gegrepen te worden, Van Neercassel stond bij de overheid van die dagen goed aangeschreven, zoals we nader zullen zien.

Zorgvuldig vermeed hij, in tegenstelling tot zijn voorgangers, contact met het Brusselse hof der aartshertogen. Helder zag hij wel in, dat het juist dit contact was geweest dat in het verleden de Hollandse regenten kopschuw had gemaakt voor de missiefunctionarissen. Zagen zijn voorgangers in de regeringspersonen volslagen vijanden, van Neercassel was met hen te nauw door banden des bloeds verbonden, dan dat hij niet begreep dat andere tijden

ook andere zeden meebrachten. Hij liet geen gelegenheid voorbijgaan in zijn preken priesters en leken aan te sporen tot vaderlandsliefde en tot het brengen van offers waar dit in dagen van nood en oorlog nodig was.

Zijn nauwe betrekking tot Franse kringen heeft wel eens te Rome bezorgdheid gewekt, maar vast staat dat Van Neercassel nimmer bezweken is voor de verlokkelijke aanbiedingen van jaargelden en andere lucratieve zaken die hem vanuit Frankrijk en Spanje werden aangeboden.

Een tegen hem ingebrachte klacht op dit punt is gebleken, uit door hem gevoerde correspondentie, geen grond van waarheid te bezitten. Niet onvermeld mag blijven dat Van Neercassel ondertussen het burgerschap der stad Amsterdam had verworven, wat er natuurlijk toe bijdroeg hem de nodige vrijheid van beweging te verschaffen in zijn zendingsgebied.

Het is dan ook geen wonder dat de verslagen die hij naar Rome zendt een andere geest ademen dan die zijner voorgangers. Hij spreekt daarin over het overheidsgezag op de natuurlijke toon van een toegewijd onderdaan. Hij heeft er merkbaar genoegen in de curie allerlei goede en aardige dingen te vertellen over de stad zijner inwoning Amsterdam. Als echte zoon van Holland spreekt hij trots over de bloei van de koophandel, de dapperheid der matrozen en de paraatheid van ons leger.

Vindt U het niet op zijn minst merkwaardig als u dit hoort en bedenkt wat men U vaak daarover op school heeft verteld. Deze man had natuurlijk zijn bezwaren tegen de gang van zaken, maar hij was te ruim van geest om, zij het dan met reserves, vaak het goede niet te zien in anderen die hem slechts tolereerden.

Duizenden brieven van hem aan personen van alle rang en stand, van alle nationaliteit en geloof zijn bewaard gebleven. Levendig was zijn belangstelling voor alles wat in de samenleving zijner dagen omging. Geen gelegenheid liet hij voorbijgaan om zijn onderhorigen er van te overtuigen dat het aangedane onrecht er nimmer toe mocht leiden dat men ongehoorzaam werd aan het wettig gezag.

In 1665, toen Bisschop Bernard van Galen een strooptocht maakte door het oostelijke deel van ons land en dit te Rome motiveerde als een poging om het R.K. geloof in die streken uit te breiden, was het Van Neercassel die vrijuit aan Rome verklaarde, dat het het goed recht was van de republiek zich tegen dit soort heilige ijver te verzetten. Het was een overwinning voor hem toen hij uit Rome de verzekering kreeg dat 't Nederlandse R.K. slechts door hun regering trouw te blijven in 's pausen geest zouden handelen.

Zo beklemtonen als om strijd oudere en jongere auteurs Van Neercassels verknochtheid aan de Republiek. Wanneer dan ook in 1675 weer een aantijging opduikt, dat hij een jaargeld uit Frankrijk zou genieten, dan kost het hem ondanks het gebeurde in 1672, geen moeite de autoriteiten van het tegendeel te overtuigen. De aantijgingen kwamen uit Brussel, waar men zich zeer bezorgd maakte over mogelijke annexatieplannen door Frankrijk van de Zuidelijke Nederlanden.

Deze man moet krachtens zijn afkomst een paladijn zijn geweest voor het regeringsbestel zoals hij dat tijdens Johan de Witt had leren kennen. Evenmin als die te Gorcum was deze man wat men noemt een Oranjeklant. Hij moet krachtens afkomst republikein in hart en nieren zijn geweest. Bovendien gingen Oranjegezind en Calvinisme in deze gewesten hand in hand en ligt het voor de hand om te besluiten, dat met hem vrijwel alle R.K. volbloed republikeinen waren. En weer moeten we in dit verband denken aan de tolerantie van Gorcum en vele andere steden.

Toch zijn geen bewijzen voorhanden dat hij in de politieke strijd zijner dagen openlijk partij heeft gekozen. Welke regering er ook was, hij bleef onveranderlijk zijn mensen aanmanen tot trouw aan de overheid. Toch stak hij zijn mening als het moest niet onder stoelen en banken en naast de jezuiten, die in geen rapport ontbreken, zijn het onveranderlijk „de Gomaristen" zoals hij ze pleegt te noemen, die hij beiden brandmerkt als vijanden van zijn vaderland.

Dit klinkt wel wonderlijk, want in zijn religieuze opvattingen en zijn dogmatische begrippen nadert hij dicht aan het Calvinisme, omdat ook hij van uit zijn Oratoriaanse Augustijnse opvattingen uitgaat van de stelling, dat de genade niet kan worden verdiend of als erfgoed kan worden beschouwd, maar dat ze door een kleine groep gelovigen om niet wordt verkregen.

Ik zei u in de aanvang niet te veel toen ik het er over had, dat het moeilijk is deze man in zijn wezen te peilen. Politiek dus wel eens-geestes met wat men in die dagen noemde de Loevesteinse libertijnen, helde hij in zijn geestelijke opvattingen over naar het Jansenisme.

Men denke nu echter niet dat deze kerkvorst, zelfs al had hij een sympathie voor de wereldvliedende vroomheid, een man was die naast het werkelijke leven stond. Integendeel. De bierbrouwerszoon uit het kleine stadje aan de Merwede beschikte in rustig vertrouwen over een hoofse levensstijl, die het hem gemakkelijk maakte zich te bewegen in de Romeinse Renaissance paleizen van de Italiaanse Adel en in de salons van de „haute volee" in de omgeving van het Parijse hof. Logeerde hij tijdens zijn Romereis tussen 1672 en 1674 niet in het paleis van Cosimo III (hertog van Toscane) die tijdens een verblijf in Holland hem daar ook had opgezocht. Deze eigenschappen zouden naderhand te pas komen. Toch bleef hij onder alles de Hollander, door geboorte Gorcumer, door inwoning en verkregen poortersrecht Amsterdammer.

Tot 1672 had hij daar zijn vast domicilie in het huis aan de Brouwersgracht van pastoor Justus Modersoon. Hier bewaarde men ook zijn omvangrijke bibliotheek. Wat het betekende Amsterdammer te zijn in de 17e eeuw is niet licht te overschatten. Maar waarom zou hij wederkerig in zijn verslagen de stad niet hebben geëerd die hem met een wel opmerkelijke minachting voor de plakkaten een ongestoord pied a tèrre verschafte?

Het meest aangevochten tijdperk in zijn leven is wel geweest het tijdvak van 1672—1674. Bij het noemen van het jaartal behoef ik weinig uitleg te geven, dat zit er bij ons vanaf de schoolbanken, met 1600, nog al vast in.

Maar gering is de kennis van wat nu eigenlijk wel in die jaren is geschied. Alle licht valt op de reddende Oranje en de moord op de De Witten, haar hoe beleefde nu de man uit de gewone burgerij in de andere gewesten buiten Holland de zaken? Hoe maakte nu het R.K. volksdeel de veranderde staat van zaken mee en hoe b.v. was de reactie van een man als Van Neercassel op de staatkundige omwenteling? Toen het Franse leger na een vergeefs beleg voor Gorcum doorstootte tot het hart van het land en de stad Utrecht bezette, vertoefde Van Neercassel nog te Amsterdam en was hij vast van plan ook daar te blijven en de zaken af te zien. Reeds eerder had hij dienaangaande Rome ingelicht wat er te doen stond als een dreigende Franse bezetting werkelijkheid zou worden. Daaruit blijkt duidelijk dat noch Rome noch Van Neercassel bewonderaars waren van Lodewijk XVI.

Wat Van Neercassel wel allerminst moet hebben gewenst is dat met de komst der Fransen ook in deze gewesten maar iets zou worden overplant van het soort Katholisisme dat aan het Franse hof gevonden werd en waarvoor men in die dagen de term van „het gepleisterde graf" had uitgevonden.

Voorts mogen wij hem genoeg gezond verstand toedichten en aannemen dat hij de bezetting als een tijdelijke heeft gezien, of al spoedig heeft leren zien. En toch plotseling verlaat hij Amsterdam en begeeft zich naar Utrecht om zich daar onder het Franse bewind te stellen. Was dit omdat hij van de Fransen verwachtte een herstel van de R.K. godsdienst? Men heeft dit zo uitgelegd, ja zelfs hem toegedicht dat hij verwachtte uit hun handen het aartsbisschopschap te zullen verwerven. Toch wordt thans algemeen aangenomen, dat dit bij hem geen motieven zijn geweest.

In een brief aan de Paus, die hij vanuit Utrecht schreef, zegt hij van de Utrechtse R.Katholieken dat zij zuchten onder een trotse overwinnaar en juichen om een barmhartige bevrijder. Het zal in 1672 dunkt mij wel even moeilijk zijn geweest als nu om tegelijk te zuchten en te juichen. Bovendien staat vast en dat blijkt uit de capitulatievoorwaarden, dat de Fransen in het algemeen keurige bezetters zijn geweest. Behalve handhaving van de magistratuur en het ambtelijk personeel en van heel het wetsapparaat, stond de Koning ongestoorde uitoefening toe van de gereformeerde godsdienst en op deze belofte is geen inbreuk gemaakt. De Dom werd opnieuw in gebruik genomen voor de R.K. eredienst, maar dit was allereerst een militaire maatregel genomen door de legerleiding om gelegenheid te hebben voor de soldaten tot het uitoefenen van hun godsdienstige plichten. Hiertoe boden de vele kleine schuilkerkjes geen gelegenheid. Maar juist deze reconcilatie van de Dom en in de op 1 juni 1673 gehouden Sacramentsprocessie door de straten van Utrecht, zijn de feiten die vooral in de overige vrijgebleven gewesten, Utrecht en zijn R.K. zeer kwalijk zijn genomen. Een feit is dat men ook te Rome deze gebeurtenissen te Utrecht niet met onverdeelde vreugde heeft gevolgd en men aanvankelijk zelfs vreesde dat zijn Franse gezindheid hier Van Neercassel parten had gespeeld. Zijn herhaaldelijk preken in de Dom, en welsprekend was hij, en voorts zijn deelname aan de voornamelijk door de militairen georganiseerde

en bewaakte processie, is hem zeer kwalijk genomen en elders niet minder uitgelegd dan landverraad. Toch zijn er aanwijzingen dat Van Neercassel en de zijnen door het militaire bewind slechts gebruikt zijn als figuranten die wel een politiek doel moesten dienen, maar waarvan de meesten op dat moment geen weet hebben gehad. Wat dreef hem dan wel naar Utrecht? Er zijn aanwijzingen dat hij is gegaan op verzoek van het Utrechtse vicariaat, waartoe hij zelf behoorde. Men moet van hem in zijn rang als bisschop hulp hebben verwacht voor moeilijkheden die al ras ook voor Utrechtse R. Katholieken opdaagden in de vorm van grote scharen geestelijken, regulieren zowel als seculieren, die verbonden aan de tros van het Franse leger, trachtten de macht en de gang van zaken aan zich te trekken en zich meester te maken van de lucratieve baantjes en beneficiën. Wie kon beter dan hij optreden als onderhandelaar tussen de bezettingsautoriteiten en de R.K. clerus? Met name de R.K. advocaat Wijckersloot, die in gestadig overleg met de Staten van Utrecht als een soort bemiddelaar in kerkelijke zaken optrad tussen de Fransen en de provinciale en stedelijke overheid, moet behoefte gevoeld hebben aan een krachtig man naast zich, doorkneed in kerkelijke zaken en bovendien door ontwikkeling een handig diplomaat.

Brussel, waar de internuntius, zijn onmiddellijk chef zetelde, noch Rome hebben zich uiteindelijk bevreesd getoond dat, al had het er in de aanvang de schijn van, dat Van Neercassel maar iets zou doen dat op landverraad zou lijken. Integendeel, met de uiterste inspanning heeft hij getracht om bij de Franse bevelhebbers verlichting van lasten te krijgen voor de gehele Utrechtse bevolking. Zo werd hij de min of meer officiele spreekbuis van de stedelijke en provinciale overheid. Als na aanvankelijke verlichting der lasten ten slotte toch de afpersingen van de stad en land doorgaan, besluiten de Staten van Utrecht, na een rapport van het Statenlid Godin van Maarsenbroek, waarin deze zegt dat hij geen toegang tot de koning te Parijs heeft kunnen krijgen, de apostolisch vicaris met een officieuze zending naar Parijs te belasten, teneinde bij Lodewijk XIV en diens machtige minister Louvois persoonlijk voor de gebrandschatte bevolking te pleiten. Er is een brief van 7 januari 1673 waarin de Staten schrijven aan de reeds genoemde heer van Maarsenbroek „dat de heere bisschop Van Neercassel" op weg is naar Parijs „om de ongelegentheden van de provintie voor te dragen en derzelver ontlastingen te solliciteren". Als hij 3 februari 1673 te Parijs komt, begint hij aanstonds met de gewenste contacten te leggen. Tal van audienties weet hij te krijgen bij de machtige minister. Tweemaal heeft hij een persoonlijk onderhoud met de koning en er zijn aanwijzingen, dat zijn besprekingen met goed gevolg zijn bekroond geworden. Aan de Propaganda te Rome bericht hij dat deze diplomatieke dienst door hem verricht in geen enkel opzicht compromittant voor zijn persoon moet worden geacht, maar integendeel als een bewijs moet worden gezien van het aanzien dat hij genoot bij de gewestelijke autoriteiten. Het moet ons opvallen dat de Generale Staten het hierbij maar beter vonden dat Utrecht zijn peultjes zelf dopte. Vergeten deed men echter in Den Haag de door Van Neercassel verleende diensten niet. Dat zou later blijken. We hebben in al dit gebeuren bewijs te meer dat we bij het begrip vaderland van die tijd aan iets anders hebben te denken dan aan de eenheidsstaat van thans. Elk gewest voerde zijn eigen buitenlandse politiek als het dit nodig vond en met zijn belangen strookte. De Friese Oranjes hebben op dit punt menig nummer weggegeven.

Er is door de seculiere pastoors van Utrecht nog een poging gedaan om hem de aartsbisschoppelijke waardigheid te doen verlenen, maar uitdrukkelijk schrijft hij zelf naar Rome, dat hij zich tegen een benoeming niet zal verzetten, maar dat hij er nimmer toe zal overgaan om zonder toestemming de titel te voeren, noch de zetel te bezetten waarop hij zonder hun besluit geen recht heeft.

Wel treft hij alle mogelijke maatregelen om de Zending aan de nieuwe toestand aan te passen ,maar hij geeft aan al zijn maatregelen het stempel van tijdelijk en voorlopig e.a. in overeenstemming met de hem verstrekte instructies. Wat wel weer onverklaard is en wat ook veel kwaad bloed heeft gezet, was, dat hij de Jezuiten toestond onderwijsinrichtingen te openen te Zwolle, Arnhem, Zutfen Amersfoort en Utrecht, waarvan deze natuurlijk gretig hebben gebruik gemaakt. Is hij hier bezweken voor de sterke invloed van deze orde op Lodewijk XIV? Is hij hier te veel diplomaat geweest en door concessies te willen doen naar ene zijde gunsten van de andere zijde te verwerven? Veel invloed heeft deze daad van hem niet gehad, want ook

dit bleek slechts een tijdelijk geval te zijn.

Met het verdwijnen der Fransen werden ook deze besluiten grotendeels ongedaan gemaakt. Ook aan andere orden heeft hij een ruimer arbeidsveld toegewezen en met name de Minderbroeders en de Capucijnen, als ook de Norbertijnen hebben in hem in die dagen een groot vriend en beschermer gevonden. Uit deze kringen is dan ook de kreet van landverraad niet afkomstig, wel uit de andere kring die hem vijandig gezind was gebleven ondanks zijn vrijgevigheid. Later zou dat nog blijken.

Als de Fransen de aftocht blazen in Utrecht vertrekt Van Neercassel naar Antwerpen. Hij heeft ongetwijfeld vrees gekoesterd voor het opgewonden volk, dat hem zijn handelingen kwalijk zou hebben kunnen nemen. Maar behalve een licht beeldenstormpje in de gereconcilieerde kerken gebeurde er te Utrecht niets, dat hem zou hebben kunnen nopen de wijk te nemen naar veiliger gebied. In die dagen doet hij moeite voor een coadjutor voor het geval de dood of een andere oorzaak hem zou kunnen scheiden van zijn kudde. Zijn keus voor die te bezetten plaats is opmerkelijk. Van de 5 pastoors die voor hem moeite gedaan hadden te Rome komt er niet één op de voordracht voor. Vermoedelijk heeft hij hen, evenals zichzelf, te zeer geblameerd geacht door het recente verleden. Alle aanbevolenen behoorden tot het Haarlemse kapittel, dat onder geen bezetting had geleefd.

Prof. Rogier is van mening, dat hij zich in deze zaak niet zeer kloekmoedig heeft gedragen en allerminst in de strijd gebleken is een held te zijn geweest. We laten dit persoonlijk oordeel gaarne voor wat het is. De uitkomst zou uitwijzen, dat hij door zijn vrijwillige ballingschap bovendien nog op het verkeerde paard had gewed.

Met zijn secretaris Petrus van den Bosche vestigt hij zich te Antwerpen in het klooster van de Karthuizers, voor wier geestelke instelling en hun sterke voorkeur voor het contemplatieve leven, hij een zwak moet hebben gehad. In Antwerpen verwierf hij zich spoedig grote faam als kanselredenaar, maar tegelijk wekte hij daarmee de naijver van velen, die spoedig, zegt Rogier, met argusogen zijn gangen beloerden en met inquisiteursoren naar zijn preken kwamen luisteren. Zelf noemt hij hen zijn „Capadociërs" naar analogie van de bekende tegenstanders die Paulus bij zijn reizen overal op de hielen zaten en het werken bemoeilijkten.

Op Maria Hemelvaart 1674 houdt hij te Antwerpen in de Lievevrouwenkerk een preek, waarin hij o.a. zei dat het Maria aangenamer zou zijn dat de gelovigen hun ziel met deugden sierden dan dat zij alleen maar haar beeld in de kerk opsmukten. Als dan nog bovendien bijna gelijktijdig te Antwerpen een boekje verschijnt van een bekeerling-leek uit Keulen Adam Widenfeldt, dat de overdreven heiligenverering laakt, een boekje dat door Van Neercassel in het algemeen gunstig wordt beoordeeld, dan is over hem het pleit spoedig beslecht. Men is er uiteindelijk in geslaagd de bisschop van Antwerpen tegen hem in te nemen en er zelfs de burgerlijke autoriteiten in te betrekken. Verdacht van Jansenisme en van propaganda voor dit streven, krijgt onze vicaris van het Hof te Brussel bevel de Spaanse Nederlanden te verlaten. Mogelijk heeft tot deze verbanning ook bijgedragen een voorval dat door Van Neercassel op zeer diplomatieke wijze is uitgebuit.

Een te Antwerpen vertoevend zoontje van de Amsterdammer Arnout Helleman Hooft, zoon van P. C. Hooft, had zich in de kerk der Antwerpse predikbroeders schuldig gemaakt aan ernstige heiligschennis. Het kind was daarom gevangen gezet en een proces voor de geestelijke rechtbank werd voorbereid.

De niet-rooms katholieke vader van het jongetje Arnout Hellemans Hooft had in zijn nood steun gezocht bij Van Neercassel als bij de Amsterdamse burger, die een andere stadgenoot zeker niet in de steek zou laten. Op zeer eenvoudige manier, meer handig en listig dan recht door zee, weet hij de aandacht der geestelijke rechters af te leiden. Ook de bewakers van het kind heeft hij daarna weten te verschalken en al spoedig is zijn neef Balthasar van Wevelickhoven met het ontvoerde jongetje op weg naar Holland.

In zijn brieven over deze zaak naar Amsterdam laat hij niet na het geval uit te buiten ten bate van zichzelf, want de vader van het jongetje is lid van de Amsterdamse schepenbank en zeker de aangewezen man, die hem het pad naar Holland weer kan banen. Hij heeft niet mis gerekend. Want reeds in september 1674 is hij er zeker van naar Amsterdam te kunnen reizen, maar hij wacht geduldig het vrijgeleide van de Staten Generaal. In april 1675 is hij weer te Amsterdam en schrijft hij naar de Propaganda te Rome, dat hij

er met vreugde is ontvangen. Geheel veilig voelde hij zich echter op het grondgebied van de republiek toch niet want hij vestigt zich al spoedig in he overbetuwse stadje Huissen, een enclave in ons gebied, die aan de keurvorst van Brandburg toebehoorde. Hier nam hij zijn intrek bij de Zusters Tertiarissen. Van hieruit vangt nu het laatste deel van zijn werkzaamheden in de Nederlanden aan. Van het hem geboden vrijgeleide maakt hij gebruik tot een uitvoerige visitatiereis eerst door Holland en later door de oostelijke gewesten. Van de roep om een coadjutor wordt niets meer vernomen Hij schijnt te herleven nu hij weer aan het werk kan daar waar hij zich thuis wist in Holland en de daarmee verbonden gewesten.

In een verslag, dat hij maart 1676 uit Huissen naar Rome opzendt, geeft hij hoog op over de gunst waarin hij staat bij de regering van de republiek en dat niets zo gevaarlijk zou zijn om hem thans uit zijn ambt te ontslaan Geruchten die hem daarover hadden bereikt tracht hij, op deze manier voor te komen.

Ten slotte besteden wij nog enige aandacht aan de laatste jaren van zijn leven.

De jaren na 1675 kenmerken zich door een geheel veranderde houding van Van Neercassel tegenover het nieuwe regime. Sprak hij voordien over volk en staat waartoe hij behoorde met een zekere natuurlijkheid van de onderdaan die wel zijn bezwaren heeft maar die de vrijheid waardeert die hij geniet, na 1675 wordt de toon van zijn brieven naar Rome ook anders en nadert meer die zijner voorgangers Sasbout Vosmeer en Rovenius. Diep heeft hem blijkbaar getroffen de decep tie van de jaren 1672-1675 en voora de in rook opgegane vrijheidsdroom moet hem pijnlijk hebben getroffen. Hij is zich stellig wel bewust geworden van het feit, dat hij beter naar de raadgevingen van de Propaganda te Rome had moeten luisteren, voordat hij zich stak in het wespennest der hogere politiek. Dat hij zich meer dan vroeger ondanks het verleende en telkens weer verlengde vrijgeleide gedekt moet houden is hem tot een verbittering, die hij in zijn brieven niet verbergt.

Hij heeft het gevoel er thans buiten te staan. En niet zonder reden. Willem III, die aanvankelijk geweigerd had toestemming te geven voor het vrijgeleide, had zich door Amalia van Solms laten overhalen het toch te doen, maar hij liet hem goed in de gaten houden en al zijn gangen zorgvuldig nagaan. Op het gebied van de Republiek waagde hij zich nu alleen nog maar binnen de veilige ommuring van steden, die hem oogluikend de bewegingsvrijheid —lieten. Was hij niet te Huissen, dan vertoefde hij te Leiden of aan de Haagse Schouw bij zijn vriend Hugo van Heussen, waarin hij zijn opvolger zag.

Ook heeft hij nog een tijd vertoefd op het kasteel van R.K. ambachtsvrouwe van Rijssenburg, maar in Amsterdam, dat hem eerst met vreugde had begroet zo hij schreef, is hij niet veel meer geweest.

Als hij te Huissen in het klooster vertoeft leeft hij onder de naam van „Jan Claasen" in het klooster te Huissen. Dat is zijn adres.

Zijn voor 3 maanden geldig paspoort noemt hem Johan van Neercassel prelaat van Castorie geboren te Gorcum en wonende in het vorstendom Kleef. Geen woord over zijn werkelijke functie kan er af.

Toenemende zwakheid brengt hem er in begin 1683 toe, te Rome er op aan te dringen, dat er een coadjutor zal worden benoemd, voor welke functie hij Hugo Fransiscus van Heussen, of zoals hij hem vertrouwelijk noemde, zijn Timotheus, voordraagt.

Het onderzoek dat naar van Heussen gedaan wordt is in 1684 nog niet geeindigd. De rapporten die over deze zaak te Rome binnenkomen getuigen van groot wantrouwen in de genoemde candidaat, die men beticht van al te nauwe banden met de Franse Jansenisten, met name de Jezuiten hebben zich in die dagen beijverd om hem en zijn vriend te Rome in een slecht daglicht te stellen. Wanneer dan ook in het voorjaar van 1686 nog geen beslissing gevallen is en er toch noodzakelijk iets gebeuren moet, komt hij tot het besluit om de visitatiereis die hij van Heussen had toegedacht nog zelf te maken.

De briefwisseling die hij voert in die dagen laat zien, dat hij er rekening mee hield, dat hij van deze reis niet levend zou terugkeren.

Aan zijn vriend en agent te Rome, de Franse jansenist Du Vaucel schrijft hij: „Ik bereid mij tot deze reis, alsof ik uit het leven scheiden zal".

Aan Kardinaal Altieri, een hem sterk verwante figuur te Rome, schreef hij: „Ik dank U voor de liefde mij bewezen en verzoek U als ik op deze reis kom te sterven, voort te gaan met mijn kudde te beschermen."

Op 24 april 1686 vertrekt hij uit Leiden met van Heussen en zijn secretaris. Als hij de 26e te Huissen aankomt

werkt hij een week lang dagelijks aan het spreken met en vormen van zijn gelovigen, die van heinde en verre tot hem kwamen. Door de Lijmers vertrekt hij, het gebied van de republiek zorgvuldig mijdend, op 3 mei naar Emmerik. Daar zowel als te Zevenaar verricht hij zijn apostolische plichten aan duizenden. Al vormend en prekend trekt hij door het aartspriesterschap Kleef, kerken en kloosters tevens visiterend. Dagelijks houdt hij conferenties voor zusters en priesters. Zo zien wij het tragische beeld van een prelaat dodelijk vermoeid sluipend langs de grenzen van zijn missiegebied, trachtend allen te bereiken die hij in de warreling der laatste jaren had moeten vergeten.

Op 11 mei is hij in het Klooster Hoog Buurlo bij Bochelt en de volgende dag komt hij aan op het klooster Mariënflucht op de Glaan bij Gronau en Enschede. Dit klooster, dat evenals dat te Huissen behoorde aan de Tertiarissen, biedt hem de sfeer die hij zijn ganse leven heeft gezocht. Afgemat en door koorts gekweld komt hij er aan, maar is niet te bewegen tot het nemen van enige rust of verpozing. Het is alsof hij voelt dat hem tot het volbrengen van zijn laatste tocht niet veel tijd meer gelaten wordt. Hij blijft ook hier preken en vormen en vertrekt op 17 mei naar Lingen. Zou hij de grenzen van het graafschap dat aan Willem III behoorde hebben overschreden, hij zou ongetwijfeld zijn gearresteerd.

Maar dit alles deert hem weinig meer. Het is alsof hij met deze reis zijn zonden wil uitboeten aan dit arme volk begaan, toen hij opging in de politieke successen die men van hem verwachtte.

Ongeacht wie men ook zijn mag en hoe men er over mag denken, men kan slechts met ontroering kennis nemen van zoveel geestelijke moed in een dodelijk verzwakt lichaam. Tussen 18 en 24 mei vertoeft hij op vijf verschillende plaatsen van het Munsterse gebied om aan de bevolking van Lingen zijn plichten te vervullen, de nachten doorbrengend in lemen en houten krotten of schamele schuren en dat in het gebied van Bommen-Berend. Hij werd ook hier door bisschop Barend van Galen geduld, maar vermoedelijk wreekte deze aan hem, de tegenstand in het verleden ondervonden. Vlak na zijn vermoeiende werk aan de Lingense grens houdt hij een openlucht preek te Hal ten noorden van Ootmarsum, waar hij de Twentenaren ontvangt en bijstaat. Dan komt hij met een zware longontsteking aan te Zwolle, waar hij wordt opgenomen door de seculiere missionaris - pastoor Blokhoven, in wiens huiskerkje hij toch de dag daarop nog het vormsel toedient. Dit was het laatste dat hij voor zijn missie mocht doen.

Hij bereidt zich dan voor op het afscheid uit het leven. Een poging om zijn lijfarts van Beest uit Utrecht te laten overkomen, gelukt weliswaar, maar de dokter kwam te laat. In de vroege morgen van de 6e juni 1686 overleed hij als een heilige. In Rome heeft men de piëteit gehad pas na zijn dood zijn laatste pennenvrucht op de Index te plaatsen.

Op zijn wens werd hij te ruste gelegd in de kloosterkerk van de Glaan. Hij wilde rusten temidden van de vrome vrouwen, die hij om hun vrome godsvrucht en trouwe beleving van de armoede vereerde als „engelen die een woestijn bewonen".

Wanneer de kloosterkerk in 1814 wordt afgebroken ontgaat dit aan de Rooms katholieken van die dagen, maar Franse jansenisten zoeken naar de overblijfselen van „le saint archevêque" en vinden die in 1818.

De schedel en enige beenderen worden als relequiën medegenomen door één van hen namelijk een zekere Morillon, het overige deel wordt in 1827 door de zorg van de aartsbisschop der oud katholieke kerk Johan van Santen bijgezet in het priestergraf van de Utrechts Driehoek, het gebouwencomplex dat nog tot de oud katholieke kerk behoort.

Dit zijn dan de lotgevallen van onze grote Gorcumer.

Zullen we nu de balans opmaken van dit leven en hem oordelen of willicht veroordelen? Heeft het voor ons wel zin om dat te doen? Mogen wij hem meten met onze huidige maten? Dat hij ondanks veel zegen op zijn arbeid en ondanks goede resultaten die hij voor zijn kerk mocht bereiken sterk in de overtuiging moet hebben geleefd van te hebben gefaald, is wel duidelijk geworden.

Is hij werkelijk de man die in ons land het Jansenisme heeft voorbereid door zijn werken, handelen en schrijven en daarmee is geworden tot een der voorlopers der oud katholieke kerk? Ik zet achter deze vraag een heel groot vraagteken. Het treft ons, dat R.K. schrijvers dit gebeuren met voorzichtigheid hanteren en voorbij gaan aan het nuchtere feit, dat Rome zelf bijna een eeuw, lang op de apostolische vicariszetel in de Nederlanden mannen benoemde en handhaafde, die ten

nauwste aan Jansenius in geestelijk opzicht verwant waren. Er zijn aanwijzingen dat Rome zelf in die dagen van verwante zielen aan dit godsdienstig streven niet vrij was. Hier hebben we dus naar mijn oordeel eerder te zoeken, dan bij de dienaren die naar mate hunner gaven en krachten zich hebben ingezet voor de moeilijke taak waarvoor zij in een hun tamelijk vijandig gebied stonden.

Onder hen was Van Neercassel de grootste, dat wordt omonwonden door allen toegegeven.

Zo willen wij van hem afscheid nemen en vanuit de verte over de vervlogen eeuwen heen een eresaluut brengen aan onze grote Gorcumer.

H. van Hoogdalem.

Een leerzame inleiding en een vergeten voorbericht

Een inleiding of een voorbericht tot enig werk dat verschijnt wordt meestal niet of althans vaak slecht gelezen. Men begint meestal maar liever aan het boek zelf om dan vaak wanneer men eenmaal in het werk wat gevorderd is tot de ontdekking te komen, dat het toch wel de moeite zou hebben geloond te voren kennis te hebben genomen van de inleiding of het voorbericht.

Vaak wordt het voorbericht of de inleiding nog geschreven door een ander dan de schrijver zelf en dient het om het werk van de schrijver door een autoriteit of door een schrijver van naam bij het publiek ingang te verschaffen of het verschijnen zelf te laten rechtvaardigen.

Het lot van dergelijke inleidingen is dan ook, dat ze, terwijl de inhoud van het werk bekend blijft, vergeten worden.

Maar dat zo'n vergeten inleiding leerzaam kan zijn is mij nog dezer dagen gebleken.

Bij de voorbereidingen die ik maken moest voor een lezing die ik te Rotterdam heb gehouden voor de afdeling Rotterdam van het Nederlands Genealogisch Genootschap „Gens Nostra" over „Drie belangrijke Gorcumse bronnen voor genealogisch en heraldisch onderzoek" kwam ik tot de ontdekking, dat het nuttig was dat men vooraf kennis nam van de inleiding tot een werkje van wijlen de heer W. F. Emck: „Oude namen van huizen en straten van Gorinchem".

De inleiding toch voor dit in 1914 verschenen werkje werd geschreven door de heer H. A. van Goch, de bekende schrijver van „Van Arkels Oude Veste".

Door wie kon de heer Emck beter de inleiding laten verzorgen dan door hem. En ik kan U verzekeren dat die inleiding leerzaam is, evenals het door de heer Emck zelf geschreven voorbericht tot dit boekje. En wat dit voorbericht betreft kan ik U verzekeren dat dit onverdiend vergeten is.

Tot deze ontdekking ben ik gekomen in een kring van belangstellenden waaronder schrijvers van naam en autoriteiten op het gebied waarop de heer Emck zich met zijn werk heeft bewogen.

Ik heb daar ontdekt dat we in dit werkje en het grote werk dat na 1914 tot 1924 door de heer Emck met het eerste als basis is samengesteld, iets bezitten dat uniek is in Nederland.

Het is nu uit de inleiding van de heer van Goch dat we aan de weet komen welke een reuze arbeid door de heer Emck is verzet eer het zover was dat zijn boekje „Oude namen van huizen en straten" verschijnen kon.

Zo zegt Van Goch: „Liefde voor de historie in het algemeen, belangstelling in de oudheid en het verleden van de stad zijner geboorte en inwoning in het bijzonder, moeten voor de heer Emck dan ook wel de drijfveren geweest zijn tot het instellen van zijn omvangrijk en tijdeisend onderzoek.

Een serie van niet minder dan 250 folianten, bevattende de overdrachtsbrieven van onroerende goederen, hypotheken-schuld- en kustingsbrieven, gepasseerd door Schepenen van Gorinchem in 't tijdvak van 1540-1810 werden door hem gelezen, vergeleken en bestudeerd.

De uitkomst van zijn werk is verrassend geweest voor wie belangstellen in oude plaatsbeschrijving van Gorinchem. Uit die gegevens kan nu een vrij volledig beeld worden gegeven van de stad in haar eerste ommuring vóór 1600 en wel zo, dat van elk huis en van elke straat plaats en ligging bekend zijn."

Zo schreef de heer Van Goch in 1914. Maar wat daarna door de heer Emck nog is verricht, is op het gebied van de geschiedvorsing nog veel geweldiger geweest dan de heer Van Goch maar had kunnen denken.

Na 1914 is de heer Emck met deze arbeid doorgegaan en het resultaat van zijn werk heeft hij in 1924 beëindigd met het vastleggen van alles in een handschrift dat zich thans in ons Museum bevindt.

In dit bijna 700 bladzijden tellend handschrift heeft hij vastgelegd allereerst de resultaten van zijn werk van vóór 1914, maar thans aangevuld met een bewerking van alle kohieren der verpondingen vanaf het jaar 1584 tot 1805. Op tal van punten zijn bovendien deze gegevens nog weer aangevuld uit andere bronnen o.a. kerkelijke registers en uit archieven van plaatselijke stichtingen.

Uitgaande van het kohier van 1805 heeft hij terugwerkend naar 1584 alle huizen der stad op rij weten te zetten,

straat na straat en steeg na steeg, daarbij aantekenend de bewoners of de eigenaars er van met de jaren waarin zij er woonden of het huis in hun bezit hadden en derhalve aan de verpondingen moesten bijdragen.

Deze arbeid werd hem zeer vergemakkelijkt door het simpele feit dat met een voorbeeldig conservatisme de opvolgende samenstellers der kohieren de zelfde volgorde bewaarden bij hun rondgang door de stad namelijk beginnende aan de West Wagenstraat N.Z. en na hun rondgang weer eindigend aan de West Wagenstraat Z.Z.

Wie nu zou verwachten dat uit dit alles een vrijwel onleesbaar en droog geschrift zou zijn ontstaan, dat alleen maar leesbaar is voor mensen van het vak, heeft het mis.

Doordat hij op vele plaatsen de opsommingen onderbreekt door uitvoerig vaak in te gaan op de geschiedenis van het huis of het gebouw dat beschreven wordt zijn tal van historische bijzonderheden vastgelegd die we vrijwel nergens elders nog vinden. Belangrijke stadgenoten krijgen bij hem een vaak uitvoerige vermelding bij de huizen waarin zij in de loop der eeuwen in Gorcum hebben gewoond.

Schreef de heer Van Goch al dat hij, indien hij bij het schrijven van zijn boek, had kennis gedragen van het werk van de heer Emck, hij op vele punten anders zou hebben moeten schrijven dan hij had gedaan, indien hij van deze 10-jarige arbeid zou hebben kennis kunnen nemen, ware naar mijn mening van Arkels Oude Veste anders geschreven.

De werkelijke waarde nu van deze arbeid is mij als Gorcumer, toch wel met de historie bekend, pas duidelijk geworden toen tijdens de lezing het werk te Rotterdam in kennershanden rondging en men daar tot de conclusie kwam met een zeer uniek handschrift te doen te hebben, dat als monumentale nagedachtenis aan de schrijver feitelijk het licht zou moeten zien.

Vooral veel belangstelling genoot in deze kring van genealogen de meer dan 7000 namen bevattende lijst van inwoners van Gorinchem keurig genummerd en verwijzend naar de bladzijde waarop hun eigendommen worden beschreven.

Wat vooral deze arbeid zo belangrijk maakt is, dat hier uit de werkelijke bronnen is geput.

Dat kan van alle schrijvers die Gorinchem in de loop der eeuwen heeft gehad niet zonder meer worden gezegd.

Van Dirck Franckensz. Pauw is het wel bekend dat hij voornamelijk heeft overgeschreven wat in zijn tijd aan waarheid en legende over de stad en haar heren bekend was. Met de werkelijke historie die uit de originele bronnen put stond hij op gespannen voet.

Van Abraham Kemp is bekend, hij zegt het zelf, dat veel van zijn arbeid afkomstig is van anderen en ook van hem geldt, dat het boek dat hij schreef maar weinig oorspronkelijks bevat aan de bronnen ontleend.

Cornelis van Zomeren volgt in veel zijn voorgangers en vult aan tot de tijd waarin hij zelf leefde. Hij moet de beschikking hebben gehad over stichtingsarchieven waaruit hij naarstig de belangrijkste documenten overschrijft vaak hele lijsten geeft van regeerders en regenten van stad en godshuizen. Op zich zelf natuurlijk verdienstelijk werk en van blijvende waarde maar veel nieuws over de stad zelf en haar wording en groei wordt ons niet geboden.

Van Goch in „Van Arkels Oude Veste" staat kritisch tegenover veel wat zijn voorgangers over Gorinchem en haar ontstaan hebben geschreven en gefabeld, maar hij ontkomt toch ook al niet aan de soms vrijwel letterlijke weergave van de visie zijner voorgangers, zij het dan dat hij dit doet in een voor zijn tijd leesbaar Nederlands, dat zijn werk in tegenstelling met dat zijner voorgangers voor velen toegankelijk maakte. Hij wordt pas uitvoerig als hij aan de hand van bestaande geschriften en puttend uit zijn herinneringen het laatste tijdvak beschrijft in de historie zijner stad, namelijk vanaf het Franse tijdvak tot aan omstreeks 1900.

Maar naar mijn mening overtreft de heer Emck hen allen in oorspronkelijkheid van opzet en uitvoering van een historisch werk zonder weerga.

Bleef het stadsbeeld bij de vorige schrijvers in het duister, bij hem komt het uit de doeken. Hem danken wij het dat wij weten hoe dat oude Gorcum er uitzag in zijn straten en zijn huizen en wie de bewoners waren.

Met behulp van het handschrift van de heer Emck is het mogelijk om de nering en het ambacht van duizenden onzer voorouders ter plaatse naar voren te halen en zo een beeld te krijgen van de grote bedrijvigheid die hier vroeger moet hebben geheerst op alle gebied. Wie iets wil weten over brouwerijen, over touwbanen of lijnbanen, over de tinnegieters of over de stoelmakers, kan bij hem terecht.

Waar de Gorcumse schilders van naam woonden en werkten wordt bij hem uit de doeken gedaan.

De namen der straten in de oude stad gaan voor ons leven als we hem op zijn tocht door de eeuwen volgen in de straten van onze stad wanneer hij ons brengt in de steegjes en langs de kaden van de havens. Waar lagen vroeger de veerschippers van Gorcum naar alle mogelijke plaatsen van Holland, de heer Emck zal het U haarfijn vertellen.

De poorten en de muren der oude stad van vóór 1600 volgen we alsof we ze zelf nog gekend hadden.

Ik ben het eens met het oordeel der kenners op die vergadering te Rotterdam, dat hier een werk voor ons ligt dat bij elk degelijk onderzoek van de geschiedenis van onze stad uitgangspunt kan zijn.

Voorts een bron voor vele schrijvers in de toekomst over wat de burger uit vroeger eeuwen beroerde en bezig hield.

Gorcum is het aan de heer Emck verplicht dat dit werk een breder kring van lezers en bestudeerders vinde door te zorgen dat het werk in druk wordt uitgegeven.

Want is het niet zo dat we vrijwel allen de mannen van naam kennen die eens over Gorinchem een boek het licht deden zien, terwijl we bezig zijn de grootste van onze schrijvers te vergeten?

In zijn bescheiden voorbericht tot het werkje van 1914 leren wij hem niet kennen. De leerzame inleiding van de heer Van Goch kon in 1914 slechts een tipje oplichten van de sluier die voor velen de reuze arbeid van de heer Emck bedekte.

Nadien heeft hij echter in een tienjarige arbeid van 1914 tot 1924 zichzelf overtroffen en een werk geschapen dat een blijvende bron is voor verdere arbeid aan onze stadshistorie.

Als historicus was hij in feite een dilettant vergeleken bij zijn voorgangers, maar hoe geheel anders liggen in werkelijkheid te feiten.

Die zich blind staart op het feit, dat van de heer Emck slechts weinig werk de pers bereikte, komt tot dit oordeel.

Het was voor het merendeel klein werk. Denk aan zijn kroniek van Gorinchem, aan zijn verhandeling over de nieuwe haven, aan zijn bewerking van de geschiedenis van het ziekengasthuis.

Maar weinig is bekend dat reeds in 1888 de toen 25-jarige een copie had gemaakt onder de leiding van zijn vader van het poorterseedboek van de stad.

Van huis uit was hij vertrouwd met de oude geschriften en folianten die ook door zijn vader, de stadbode, waren doorvorst en gelezen. Het zat hem dus als het ware in het bloed.

Maar boven alles uit gaat het grote en omvangrijke werk door hem verricht aan Gorcums geschiedenis toen hij Gorcums straten stegen en kaden bevolkte met de mannen en vrouwen uit het verleden, die vóór ons hier werkten en leefden.

Wij hebben naar het mij voorkomt maar één taak als Gorcumers, hem door een door hem geschreven werk te plaatsen naast, zo mogelijk boven de anderen.

Veel heb ik van hem geleerd al was het alleen maar het lezen van het oud-Hollandse schrift dat hij volkomen beheerste.

Vergeten zal ik hem niet, maar hoe staat het met ons en met hen die na ons komen. Zullen die hem nog kennen of wordt hij vergeten? Zeker zal dat niet gebeuren als wij voor hem het monument oprichten dat bij hem past.

Zijn levenswerk verschijne in druk, dat zal hem eren en nimmer doen vergeten.

„Wagenmakersroem"

Lezing, gehouden op 26 januari 1960, voor de Historische Vereniging „Oud Gorcum" door de heer F. Wilkens, voorzitter van de Boerenwagenclub.

Gorcumse namen herinneren aan de wagen

In een inleidend woord zei de heer H. F. van Peer, dat Gorinchem het centrum is van een streek, waarin de boerenwagenmakerskunst hoogtij vierde, maar helaas is er veel verloren gegaan.

Gelukkig is er in Nederland een kring van mensen, die zich uitslooft om de boerenwagen te redden. De boerenwagen is aan het uitsterven en daarom is het zo belangrijk, dat men door woord en geschrift nog velen kan laten delen in de vreugde over dit bij uitstek zo bijzondere voertuig uit onze omgeving. Trouwens, Gorinchem heeft nog vele namen die aan de wagens herinneren, zoals o.a. de Westwagenstraat, de Ploegsteeg. Vele herbergen hadden een naam, ontleend aan het tijdperk van de wagen, zoals bijv. de Vergulde Hooiwagen, 't Postpaard, Vanouds de Ploeg, het Witte Rad, 't Hoefijzer en nog kennen we „De Speelwagen". Nog velen van de toehoorders zullen zich de omnibus van Hol herinneren, waarmee men van het station kon worden gehaald. En het is nog niet zo heel lang geleden, dat er in sommige straten bordjes waren aangebracht met de aanduiding: Op marktdagen in den stap rijden. Eén hiervan is gelukkig nog in het museum terecht gekomen.

Gorcum belangrijk centrum geweest

De heer F. Wilkens uit Bilthoven, voorzitter van de Boerenwagenclub, bevestigde dat Gorinchem een belangrijk centrum is geweest van de oud-Hollandse boerenwagen. Van de oertijden af is de wagen als transportmiddel gebruikt. Hiervan getuigen o.a. nog de rotstekeningen die in diverse landen zijn gevonden. Het was echter in 1932, dat de heer Wilkens werd geconfronteerd met een fraaie boerenwagen. Dat was op de pont te Culemborg en dit was het begin van zijn liefde voor het oude vervoermiddel. Hij werd geboeid door de verhalen, die de boer hem daarover vertelde, doch toen spreker er meer over wilde te weten komen en in allerlei bibliotheken ging zoeken, bleek hem, dat er vrijwel geen lectuur over is te vinden. Toch kwam hem ter ore, dat Dr. Oudemans uit Putten gepromoveerd is op dit onderwerp en natuurlijk werd ook deze kenner en bewonderaar van de boerenwagen in de Boerenwagenclub opgenomen.

Vaak heeft de heer Wilkens rondgezworven in de Alblasserwaard, de Vijfheerenlanden en de Bommelerwaard en zo raakte hij ook in contact met de Meerkerkse boerenwagenbouwer, de heer J. van Peet. Ook anderen gingen zich voor de oud-Hollandse boerenwagen interesseren en zo ontstond de kring van vrienden van dit vervoermiddel, waardoor nog veel is gespaard gebleven voor vernietiging of uitvoer naar Amerika. Want daar zijn nog heel wat oude wagens heen gegaan. Er werd een vragenlijst verzonden naar alle gemeentebesturen en belangrijke wagenbouwers om te weten te komen, waar nog wagens te vinden waren en wie de eigenaren zijn. Op die manier heeft men een behoorlijke registratie kunnen opbouwen.

Oud-Hollandse wagen herleeft niet meer

De conclusie, die men uit de ontvangen antwoorden heeft getrokken, is wel in de eerste plaats, dat er van een herleving van de boerenwagen geen sprake meer is. Dergelijke hoge wagens zijn nl. niet meer nodig, omdat de polders tegenwoordig zo goed worden bemalen. Er zijn geen drassige wegen meer. Dat er zulk prachtig smeed- en snijwerk aan de wagens te vinden was moet gezocht worden in het feit, dat de boeren onderling grote naijver hadden, wie nu wel de mooiste wagen bezat. Tussen de grote rivieren zijn er prachtige wagens geweest. Doch men zal vragen: waarom juist hier? Hier had men de smalle drassige wegen en vooral het keren op zo'n landweg was bijzonder moeilijk. Daarvoor bewees de kromme dissel zulke goede diensten. Nergens vindt men die zo mooi als juist hier. Hoe komt men aan die schuine stand van die spaken? Wel, als de wagen verzakte naar één kant, dan was deze weer gemakkelijk uit de drassige bodem te trekken en door die schuine stand van de spaken bleef de vracht loodrecht op de as drukken.

De heer Wilkens noemde de wagenmakers uit die dagen niet voor niets

„kunstenaars zonder pretentie", want zij hebben heel wat moois te voorschijn getoverd, dikwijls met zeer eenvoudige middelen en gereedschappen. Het is bijzonder jammer, dat er vroeger niet meer aandacht is besteed aan al dat moois.

Enkele tientallen wagens zijn er nog, de rest is weg. Zij hoorden thuis op onze wegen en dijken. Zij pasten volkomen in het landschap.

Gaan we even de verschillende provincies en landstreken na, dan zien we dat er alleen in Friesland, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland, de Gelderse Achterhoek en de noord-Veluwe boerenwagens zijn geweest, die de moeite waard waren. Friesland kende de prachtige sjezen; Noord-Holland had zijn speelwagens, die veel mooier zijn, dan de gewone boerenwagens — er zijn er nog maar 2 in heel Nederland! — en zij hebben vaak opschriften op de achterkratten; Zuid-Holland had zijn prachtige oud-Hollandse wagens; Zeeland kende de kleedwagens en de Gelderse Achterhoek en de noord Veluwe had enkele wagens met de toverknoop of een springend paardje er op.

Er zijn nog prachtige wagens behouden

De heer Wilkens was van mening, dat de boerenwagen feitelijk stamt van de Saksische 2-wielige kar. Twee van die karren vormden een boerenwagen. Daarvan getuigen ook de voor- en achterstukken, die met pennen aan elkaar zijn verbonden. Daar bovenop treft men dan een zeepaardje aan, of iets dergelijks. Waar dit vandaan komt? Wellicht uit Azië, geïmporteerd door de kruisvaarders, die doeken en kleden meenamen met deze voorstellingen er op.

De achterschamels werden zeer rijk versierd — vanwege de naijver! De ene boer wilde de andere boer, die achter hem reed, de ogen uitsteken met zoiets moois en daarom verscheen er lofwerk aan, vaak versierd met de prachtige kleuren en bladgoud.

De Meerkerkse wagens waren gemakkelijk te herkennen. Zij hadden het typische Meerkerkse model. Het is in 1944 geweest, dat de zoon van de heer J. van Peet de laatste boerenwagen heeft gebouwd. Het vak is verder uitgestorven en daarvoor in de plaats kwam de carosseriebouw.

Oude arretikkers zijn er gelukkig nog meer te vinden. Die gebruiken de boeren nog wel eens, als er ijs is en ze zijn gemakkelijker op te bergen.

Bijzonder fraaie kleurendia's liet de heer Wilkens tijdens zijn causerie vertonen, aan de hand waarvan hij het een en ander nader belichtte. Zo zag men o.a. ook de laatste reiswagen van van Gend & Loos met de laatste paarden van deze vervoermaatschappij, die kort geleden konden worden aangekocht en die nu te vinden zijn op Nienoord te De Leek, waar ook de reiswagen staat. Maar op de dia's zag men deze wagen met deze paarden nog in volle glorie.

Meerkerks beste wagensnijder was Reinier Monshouwer, die afkomstig was uit Gorinchem. Reinier was een bekende figuur en voor de firma Van Peet heeft hij vele wagens van fraai beeldbouwwerk voorzien.

Tot slot liet de heer Wilkens enige films zien, die in de Betuwe waren opgenomen. Daarop kwamen vele oud-Hollandse boerenwagens voor, alsmede andere vervoermiddelen van de boer.

Boerenwagenmuseum in Gorinchem?

Het was de heer H. F. van Peer, die de spreker hartelijk dank bracht namens alle aanwezigen. Deze deelde mee, dat de heer Wilkens een unieke verzameling boerenwagens en onderdelen heeft en als we in Gorinchem de behuizing daarvoor kunnen vinden, dan kunnen wij die verzameling, aangevuld met nog andere collecties hier onderbrengen. Dat zal dan een verzameling, uniek voor geheel Nederland, worden. Dan kan er een boerenwagenmuseum worden gesticht, zoals elders in ons land niet te vinden. „Maar dit moet op korte termijn geschieden!" waarschuwde de heer Van Peer. Daarom was hij zo bijzonder verheugd, dat twee wethouders van Gorinchem deze avond hadden bijgewoond. Hij hoopte, dat zij enthousiast waren geworden voor de boerenwagen en om haar te behouden en dat zij mede zouden bewerkstelligen, dat Gorinchem deze kans niet voorbij laat gaan.

„Van eten en drinken bij de middeleeuwer"

Lezing, gehouden op 9 mei 1960, voor de Historische Vereniging „Oud Gorcum", door de heer J. G. N. Renaud, verbonden aan de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Volgens rang en ancieniteit

Volgens de Franse zeden tafelde men in de hogere kringen slechts twee maal per dag. Het ontbijt, veel uitvoeriger dan wij gewend zijn, kon men zo tussen 11 en 1 verwachten, zoals bij de Arnhemse poortwachters werd gedaan, doch in een klooster op de Veluwe begon men „reeds" om 10 uur, terwijl er ook streken bekend zijn, waar het ontbijt al om 9 uur werd opgediend. Over het algemeen kan men zeggen, dat hoe hoger de kringen waren, des te later men aan tafel ging.

Bij Karel de Grote heerste een zeere strenge tafelorde. Eerst begon Karel zelf te eten met enkele hoogwaardigheidsbekleders. Zij werden daarbij gediend door de hoogsten van de Rijksvorsten. De hogere personen werden bediend door de graven, de lagere door de ridders en tenslotte kwamen de pages aan de beurt, die zelf dus weer het laatst wat te eten kregen. Daardoor duurde een „tafelronde" zeer lang en kon men het gezelschap dus een gehele ochtend aan tafel zien.

Het avondeten viel dan tussen 4 en 9 uur en ook hier moesten de lageren de hogeren bedienen. Dit alles bleek echter niet lang vol te houden te zijn en men ziet allengs vereenvoudigingen optreden. Ook de plaats aan tafel speelde daarbij een rol en zo sprak men dus van hoog en laag aan de tafel geplaatst zijn. Veelal zat de vorst geheel alleen aan een aparte tafel.

„Hoe hoort het?"

De bekende schrijfster uit onze tijd die het boek „Hoe hoort het?" heeft geschreven, heeft reeds voorgangers gehad in de Middeleeuwen. Er is bekend, dat een vader tot zijn zoon zei: als je aan tafel gaat, dan was je eerst je handen; je mag niet met een volle mond drinken (dit was tevens van praktische waarde, daar de beker met anderen gedeeld moest worden); bij elk volgend gerecht veeg je eerst je vingers aan de rand van het tafellaken (dat daarvoor bestemd was) af. Men kende nog geen vorken, alleen lepels en de gerechten nam men dus zoveel mogelijk met de vingers van de schalen. Ook werd er gewezen, dat men niet uitgehongerd aan een andermans dis aanzat, doch men mocht wel flink eten.

Onze grote Erasmus heeft zelfs een beroemd boek geschreven over tafelmanieren en ging er tamelijk diep op in. Hij kende veel van de wereld en, hoewel hij vele raadgevingen van zijn voorgangers volgde, gaf hij er toch ook nieuwe bij. Hij schreef o.a.: men mag zijn neus niet aan het tafellaken afvegen of snuiten, noch er de ogen mee uitwrijven of de tanden mee schoonmaken. Dit laatste doet men ook niet met de punt van een mes! Afgekloven wildbraad wordt niet over de tafel heen gegooid, doch voorzichtig onder de bank neergelegd, waar de honden het wel komen weghalen. Al deze raadgevingen bleken dus wel nodig te zijn!

Wild en gevogelte

De Middeleeuwer kende nog niet de aardappel. Deze is pas van veel later tijd. 't Hoofdbestanddeel van de maaltijd bestond uit vlees en daarin kende men een zeer grote verscheidenheid, nog veel meer, dan wij heden ten dage nuttigen. Zijn wij thans niet zo enthousiast meer over het gebruik van varkensvlees, in de Middeleeuwen gold dit als welhaast het beste, wat men kon serveren. Daarnaast gebruikte men ook rundvlees, geitevlees, schapevlees, lamsvlees en paardevlees. Uit opgravingen van botjes is daar veel over bekend geworden. Het gebruik van ossevlees was ook vrij intens.

Daarnaast nuttigde men grote hoeveelheden wildbraad, kip en gevogelte, waarvan men een grote sortering kon opdienen, zoals reiger, kievit, leeuwerik lijster, vink enz. In zuidelijke landen nuttigt men deze vogels nog wel, doch hier zijn de meeste van hen beschermd. Daarbij is het eten van reiger beslist geen pretje, daar het vlees hiervan zeer taai en hard is, evenals dat van de pauw, die men op grote feestmalen wel in zijn geheel opdiende, met veren en al. Dit vereiste een bijzondere vaardigheid van de kok. Patrijzen en snippen zijn ook thans nog jachtvogels bij uitnemendheid.

Vis

Veel vis werd er gebruikt, zowel zoetwater- als zeevis. Thans kent men

de riviervis vrijwel niet meer als gerecht, maar in de Middeleeuwen was de zoetwatervis graag gezien op tafel, zoals de paling, de lamprei of prik, de karper, de brasem, de snoek en de blei.

Er zijn nog vele keukenboekjes uit die tijden bewaard gebleven en daaruit is men thans heel wat te weten gekomen. Ook de rekeningen uit de keukens van de Gelderse hertogen hebben veel onthuld.

Van de zeevis was er eveneens een grote sortering en nog tamelijk diep het land in kon men verse zeevis verkrijgen. De reizende vorst liet die dan ook tot zich brengen, ook al bevond hij zich vrij ver van de zee vandaan. Hollands roem, de haring, bleek in die tijden echter niet geliefd te zijn, als die niet uit de Zweedse wateren kwam. De Noordzee-haring was inferieur van kwaliteit.

Groente

De groente was in die dagen niet zo belangrijk als thans. Men kende wel allerlei soorten, maar die waren niet bijster in tel. Trouwens, van het gebruik van andijvie werd men melancholiek! De meeste groentes moesten wel 2 à 3 maal worden afgekookt, voordat men die nuttigde, dan waren alle slechte en goede bestanddelen er wel uit! Alleen kool genoot het voorrecht na 2 maal afgieten reeds eetbaar te zijn. Spinazie was ook een „slechte" groente, maar rapen mocht men zo wel eten. Ook sla kon men rauw nuttigen.

Kruiden, boter en zoetstof

Barthlomeus Engelman wist het wel te vertellen in zijn boek: voor het gebruik van kruiden is veel te zeggen. Deze werden dan ook vaak gebruikt, vooral bij het afmaken van sausen en gerechten. Alle soorten uien (look) kende men reeds en menige pittige saus werd er mee bereid. Een vijzel ontbrak dan ook nooit in de keuken, want de gedroogde kruiden dienden goed fijn gestampt te worden.

Boter werd echter niet zo veel gebruikt. Daarvoor in de plaats gebruikte men varkensvet, ook wel smout genaamd.

Daar suiker nog onbekend was, zocht men zijn toevlucht tot honing om iets te zoeten.

Een bordje van brood

Naast de vele pasteiën bakte men ook het brood. Dit brood had echter ook een andere gebruikswaarde, dan te dienen als voedsel, al was het daarvoor een belangrijk onderdeel. Maar men gebruikte plakken brood ook als bord. Voor ieder gerecht kreeg men dan een nieuwe snee en de oude werd weggedaan. Pas later werd deze snee brood vervangen door houten plankjes of tinnen bakjes.

Bier en wijn

Water werd vrijwel niet gedronken. Dat ging ook moeilijk, daar het veelal verontreinigd werd door allerlei afvalresten. Voor het gebruik van melk had men geen goed woord. dat werkte slecht op het tandvlees! Hoogstens kon men het gebruiken, als men naspoelde met wijn! Trouwens water gebruikte men om de handen te wassen en verder dronken de beesten het! Ook op het platteland, waar het water nog wel goed was, werd het toch weinig als drank gebruikt. Beter was het nuttigen van bier en wijn en deze treft men dan ook in vele soorten aan. Elke stad had zijn eigen bier en vele soorten wijn werden uit het buitenland aangevoerd, zelfs uit Griekenland.

Vruchten

Het gebruik van vruchten was ook bekend, al had men er niet veel goeds van te zeggen, zoals Engelsman meedeelt. Van sommige vruchten zou het bloed dik worden! Meloenen en komkommers mocht men echter wel nuttigen, en meloenen werden zelfs als geneesmiddel gebruikt. Ook treft men appels en peren in de Middeleeuwen aan. Men had perensoorten, die thans uitgestorven zijn. Appels kon men vrij lang bewaren en het kwam meermalen voor, dat men die in april nog had. Deze werden waarschijnlijk in koele kelders bewaard. Ook kende men het gebruik van zuidvruchten, zoals sinaasappels en manderijnen, maar die waren wel bijzonder duur.

Wat de eenvoudige lieden aten, daarover is vrij weinig bekend. Wel weet men er iets van uit de rekeningen van de krijgstochten en uit de soldatenliederen, maar daar blijft het ook wel bij. Vaak at men erwten en bonen. Men denke echter niet aan onze bruine en witte bonen, maar aan wat wij tegenwoordig pronkbonen of paardebonen noemen.

—o—

Tot slot liet de heer Renaud een serie dia's zien, die al het gesprokene verduidelijkte. Vele reproducties van schilderijen kwamen naar voren, zo ook van oude prenten en geborduurde lappen. Eveneens toonde de heer Renaud afbeeldingen van opgegraven vaatwerk glaswerk en keukengerei, dat thans in musea is ondergebracht.